

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK SORUNLARI

Yüksek Lisans Tezi

TURABKHAN HASANLI

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK SORUNLARI

Yüksek Lisans Tezi

TURABKHAN HASANLI

Danışman: PROF. DR. RAMAZAN ÖZEY

İstanbul, 2017

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 508615901 no'lu Turabkhan HASANLI'nın hazırladığı "Azerbaycan'ın Jeopolitik Sorunları" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 29/03/2017 tarihinde saat 10:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin**KABUL**... ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~LA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr.Ramazan ÖZEY	KABUL	
Doç.Dr.Mehmet ÜNLÜ	KABUL	
Doç.Dr.Mesut DOĞAN	KABUL	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 20.04./2017 tarih ve 2017/15-1 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tez konusu belirlerken, Azerbaycan'ı tercih etmem hiç de tesadüfi değildir. Şöyle ki vatandaşı olduğum ülkenin jeopolitik sorunlarını takip eden birisi olarak ve en önemlisi de ülkemin dilini bilmemin sağladığı avantajlar beni bu tercihi yapmaya yönlendirdi.

Türk - İslam coğrafyasında ilk kez olarak Batı demokrasi değerlerini örnek alarak laik bir Cumhuriyet kuran Azerbaycan Türkleri, yüzyıllardır Rusya ve İran arasında yaşanan bölgesel mücadelenin savaş meydanını andırırdı. Sovyetlerin çöküşünün hemen ardından jeopolitik konumu büsbütün değişen diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri gibi Azerbaycan da, kendi ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlarına çözüm arayışı içerisine girmiştir. Bir taraftan Ermenistan'la patlak veren Dağlık Karabağ Savaşı diğer bir taraftan da Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde yaşanan fikir ayrılıkları Azerbaycan'ı zor bir seçimle karşı karşıya bırakmıştır. Tüm bu olumsuz yaşantıların içinde büyüyen Dağlık Karabağ'lı göçmen bir öğrenci olarak, kendi ülkemin sorunlarına katkı sağlamayı bir vatandaşlık görevi olarak algılıyorum. Diğer bir taraftan da kardeş bir ülkede tez çalışmanın verdiği pozitif enerjinin büyük ölçekli etkisi beni bu mevzuda tez çalışması yapmaya itti.

Tez konumun belirlenmesinde bana olan her türlü desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Prof. Dr. Ramazan ÖZEY'e sonsuz teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bir sene boyunca bana ders veren ve alt yapımın oluşmasında emeği geçen değerli hocalarım; Doç. Dr. Mehmet ÜNLÜ'ye, Doç. Dr. Ali BALCI'ya ve Yrd. Doç. Dr. Münür BİLGİLİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Turabkhan HASANLI

İstanbul, 2017

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	III
TABLO LİSTESİ.....	IX
ŞEKİL LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN COĞRAFI KONUMU VE TARİHSEL SÜREÇTE YAŞANAN JEOPOLİTİK SORUNLARI

1.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumunu Etkin Kılan Coğrafi Koordinatlar ve Sınır Hatları.....	4
1.2. Geçmişten Günümüze Tarihçilerin, Coğrafyacıların, Seyyahların ve Kaşiflerin Gözüyle Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi.....	8
1.3. Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'a Müdahalesi ve Bunun Jeopolitik Sonuçları.....	11
1.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Yıllarında Ülkenin Jeopolitik Konumundaki Olumlu ve Olumsuz Değişiklikler.....	16
1.5. Sovyet İhtilalinin Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumuna Yan Etkileri ve İstikrarsızlık Yılları.....	19
1.6. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Jeopolitik Yapısının Şekillenmesi ve Hükümetin Jeostratejik Politikaları.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK AKTÖRLERİ VE SORUNLARA ÇÖZÜM ARAYIŞI

2.1. Siyasi Partiler.....	36
2.2. Hükümetler Arası Örgütlerle İkili İlişkiler.....	39

2.3. Hükümet Dışı Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İşbirliği.....	42
2.4. Çok Uluslu Şirketler.....	44
2.5. Uluslararası Finansal Kuruluşlarla Olan Ekonomik İlişkiler.....	46
2.6. Kitle İletişim Araçları.....	48
2.7. Dış Politikada Diaspora Faktörü.....	51
2.8. Etnik ve Dini Azınlıklar.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN GÜNCEL JEOPOLİTİK SORUNLARI

3.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik Sorunlarını Doğuran Sebepler ve Dağlık Karabağ Meselesinin Arka Planı.....	57
3.1.1. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Çerçevesinde Çözümlemesi Meselesi.....	60
3.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Küresel ve Bölgesel Güçlerin Jeopolitik Oyunları ve Kıyıda Ülkelerin Yaklaşımına Etkileri.....	63
3.2.1. Coğrafi Özelliklerinden Dolayı Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Yaşanan Sorunlar.....	66
3.2.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Azerbaycan'ın Konumu ve Enerji Güvenliği Sorunları.....	71
3.2.3. Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Bertaraf Edilmesindeki Sömürgecilik Zihniyeti.....	75
3.2.4. İran İslam Cumhuriyeti'nin Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsüne Yaklaşımı ve Bölgesel Çıkarları.....	77
3.2.5. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesindeki Fikir Ayrılıkları.....	80
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	85

ÖZET

Coğrafi konum itibarıyla Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın doğusunda ve Hazar Denizi'nin batısında bulunur. Güneybatı Asya ülkelerinin birçoğu gibi Azerbaycan'ın da zengin enerji kaynaklarına sahip olması, onun küresel ve bölgesel önemini artırmaktadır.

Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Sorunu'nun AGİT'in Minsk Grubu'nda çözüme kavuşmasının daha hukuki olduğunu kabullenmesine karşın, Ermenistan'ın gayri yasal yollarla çözüm önerilerinde bulunması bölgedeki jeopolitik koşulların her an değişeceğinden haber verir. Uluslararası hukukun evrensel ilkelerini ve Birleşmiş Milletler'in kararlamelerini esas alan resmi Bakü, Dağlık Karabağ'daki yasal haklarının tanınmasını talep etmektedir.

Soğuk Savaş sonrası serbest piyasa ekonomisine yeni geçiş yapan diğer post - Sovyet ülkeleri gibi Azerbaycan da dünya pazarlarına entegre olma yolunda bir politika takip etmektedir. Ekonomik koşulların hızla değiştiğini dikkate alarak söyleye biliriz ki; Azerbaycan Güney Kafkasya ülkelerinden bu konuda bir adım öndedir. Kuşkusuz ki petrol faktörü bu anlamda belirleyici etkindir. Bundan dolayıdır ki Azerbaycan, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün bir an önce çözümlenmesinde büyük çaba sarf ediyor.

Tez konumuzun her üç bölümünde yukarıda belirttiğimiz mevzulara değinilmiş ve çözüm önerilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. I. Bölümde Azerbaycan'ın coğrafi konumu üzerinden jeopolitik sorunları ele alınmıştır. II. Bölümdeyse ülkenin jeopolitik aktörleri üzerinden sorunlara çözüm arayışı mövzubahistir. Son bölüme gelince, burada Azerbaycan'ın güncel jeopolitik sorunları ele alınmış ve çözüm önerilerinin jeopolitik değerlendirilmesine gayret gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Karabağ Sorunu, Hazar Denizi.

SUMMARY

In terms of geographical location, Azerbaijan locates east of South Caucas and West of the Caspian Sea. Increase the importance of Azerbaijan is plenty of energy resources like, Southwest Asian countries.

Against of legal solution of OSCE Minsk Group which supported by Azerbaijan, Armenian government did not take this solution seriously and geopolitical conditions will not be fixed. Baku government demanding recognition of Nagorno - Karabakh legal rights on the basis international law and rules of the United Nations.

After the Cold War Azerbaijan integrated into world markets like other post - Soviet states. Considering to rapidly change of economic conditions, we can say; Azerbaijan is one step ahead of other south Caucasus countries in this regard. In this sense oil factor is dominant factor which accepted by the world. At this point of view the main goal of Azerbaijan is solution of Caspian Sea legal status.

Each of three section of this dissertation researched mentioned above topics and proposed solutions. In I Section discussed the geopolitical problems of Azerbaijan. In II Section mentioned the topics of solution to Azerbaijan's geopolitical actors. In the last Section handled Azerbaijan current geopolitical problems and evaluation of geopolitical proposal.

Key Words: Geopolitics, Karabakh Conflict, Caspian Sea.

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Diasporadan Sorumlu Devlet Komitesi'nin Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlıların Sayısıyla İlgili Son Resmi Açıklaması, 2015.....	53
Tablo 2. Azerbaycan'daki Son Nüfus Sayımına Göre Etnik Gruplar, 1999 - 2009.....	56
Tablo 3. Hazar Havzası'nda Ham Petrol Üretimi (Günlük Bin Varil), 2012.....	69
Tablo 4. Hazar Havzası'nda Doğalgaz Üretimi (Yılda Milyar Metreküp m ³), 2011.....	70

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Azerbaycan'ın Siyasi Haritası.....	5
Şekil 2. Hazar Havzası Ülkelerinin Statü Konusunda Anlaşamadığı Sahalar.....	68
Şekil 3. Hazar Denizi'nin Orta Hatt Esasına Göre Paylaşımı.....	73

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AB : Avrupa Birliği

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AHC : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti

AzAL : Azerbaijan Airlines (Azerbaycan Hava Yolları)

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BM : Birleşmiş Milletler

DKMV : Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti

GUAM : Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova

GUÖAM : Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Moldova

IBRD : International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası)

IDA : International Development Association (Uluslararası Kalkınma Birliği)

IFC : International Finance Corporation (Uluslararası Finans Kurumu)

IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KGB : Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)

MIGA : Multilateral Investment Guarantee Agency (Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı)

NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)

OPEC : Organisation of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği)

SIP : Structural Adjustment Programs (Yapısal Uyum Programı)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SOCAR : State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

TACİS : Technical Aid to the Commonwealth of Independent States (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım)

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TAP : Trans Adriatic Pipeline (Trans Adriyatik Boru Hattı)

TANAP : Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı)

TRACECA : Transport Corridor Europe Caucasus Asia (Avrupa - Kafkasya - Asya Ulaşım Koridoru)

UNIDO : United Nations Industrial Development Organization (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü)

YAP : Yeni Azerbaycan Partisi

WB : World Bank (Dünya Bankası)

a.g.e. : Adı geçen eser

Çev. : Çeviren

s. : Sayfa

ss. : Sayfa sayısı

GİRİŞ

Kafkasya halklarının tarihinde Azerbaycan Türkleri, yaşadıkları toprakların yüzölçümü büyüklüğüne ve nüfusunun fazlalığına göre bölgedeki diğer uluslardan her zaman belli oranda farklılık göstermiştir.

Göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş yapan Türklerin Oğuz dil grubuna mensup olan Azerbaycanlıların devletçilik geleneklerinin uzun bir tarihi vardır. Hiç şüphesiz ki Oğuz Türklerinin devletçilik ilkelerine sadıqlığı ve Güney Kafkasya toplumlarının yerleşim yapısı bu konuda etkili olmuştur. Şöyle ki Kuzey Kafkasya toplumları genellikle ilkel kabile geleneklerini koruyarak yaşamlarını sürdürürken, tam tersine Güney Kafkasya'daki toplumlar kendi aralarında örgütlenerek feodal devletler kurmuş ve zamanla diğer komşu topraklarda kendi otoritelerini oluşturmuşlardır.

Roma (Bizans) ve Pers imparatorluklarının işgalcilik döneminin ardından, Moğol istilalarına maruz kalan Kafkasya toprakları; XVI - XIX. Yüzyılları arasında Osmanlı - Safevi savaşlarına şahitlik yapmıştır.

XVIII. Yüzyıldan itibaren sömürgecilik politikalarını yaygınlaştıran Çarlık Rusyası, Kafkasya coğrafyasında ve özellikle de Azerbaycan topraklarında ayrımcılığı körükleyen propaganda karakterli bölgesel sorunlar çıkarmış ve İran'la ortak anlaşma gereği bir toplumu ortadan ikiye bölerek yeni jeopolitik sınırlar belirlemiştir. Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmaları gereği Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün kuzeye ve güneye parçalanmasının ardından Rusya ve İran arasında bölgesel mücadelenin jeopolitik ve jeostratejik koşulları da değişmeye başlamıştır. Her iki sözleşmede de kaybeden yine Azerbaycan Türkleri olmuştur.

28 Mayıs 1918 tarihinde kendi bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Türkleri, AHC (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti) hakimiyeti yıllarında Batı demokrasi değerleri doğrultusunda bir politika takip ettiler. Maalesef, bu bağımsızlık yılları da çok uzun sürmedi. 28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu güçleri Bakü'nün işgaliyle, Azerbaycan SSCB'nin temelini attılar. Kısa bir süre sonraysa Azerbaycan başta olmakla Kafkasya coğrafyasında Komünizm devrimini gerçekleştirdi. 70 senelik SSCB yönetimi

yıllarında Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları, totaliter Rus emperyalizmi tarafından benimsenildi ve halkın yüzyıllara dayanan kültürel değerleri tahrip olunarak geçmişin kalıntısı muamelesi gördü. Batılı devletlerde ve Türkiye'de eğitim gören aydınlara olmazın işgenceler yapan SSCB Devlet Güvenlik Komitesi (KGB), onları pantürkist ve panislamist olmakla suçlayarak Sibirya'nın toplama kamplarında ölüme terk ettiler.

Sovyetlerde siyasi ve ekonomik sorunlara çözüm önerisi olarak ileri sürülen Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) reformlarının olumsuz sonuçlanmasının hemen ardından, farklı vilayetlerde anti - komünist güçler etnisyen sorunları körüklediler. Zamanla Moskova yönetimi, kendi çıkarları doğrultusunda ayrımcılık politikalarından “medet ummaya” başladı ki; 1987 - 88 yıllarında Azerbaycan SSCB'nin Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nde (DKMV) Ermeni azınlığının ayrımcı görüşlerini, politik bir araç olarak kullandığını tarihten biliyoruz.

Mihail Gorbaçov'un uğursuz reformları, 26 Aralık 1991 tarihinde Sovyet rejiminin çöküşünün kaçınılmaz olduğu gerçeğini ortaya koydu. Bunun ardından özgürlük kazanan eski Sovyet halklarının bağımsızlık mücadelesinin bedeli de ağır oldu. Bakü başta olmakla birçok büyük Sovyet şehirlerinde merkezi hükümetin politikalarına karşı çıkanlara uygulanan katliamlar; Moskova yönetimi tarafından uluslararası kamuoyuna, devletin dahili ayımcı güçlere karşı “*meşru müdafaa hakkı*”¹ olarak anlatılmaya çalışıldı.

SSCB'nin hukuken ortadan kalkması ve Ermenistan Silahlı Kuvvetleri'nin Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ topraklarına saldırısının aynı tarihi süreçte yaşanması resmi Bakü'nü zor durumda bıraktı. Bağımsızlığını yeni kazanan bir ülkenin yeterince iç sorunlarının olduğunu dikkate alarak söyleyebiliriz ki; 1991 - 93 yılları Azerbaycan tarihinde siyasi krizler dönemidir.²

15 Haziran 1993 tarihinde halkın ısrarlı talebi üzerine Azerbaycan'ın Ali Sovyeti

¹ Meşru Müdafaa Hakkı - Küresel savaşların yaşanmasına ve kuvvet kullanımına karşı çıkmak amacıyla BM'nin 51. Maddesi gereği yapılan hukuki çözüm önerisidir.

² Mübariz Gurbanlı, “Milli Lider Haydar Aliyev'in Başarılı Dış Politikası: Azerbaycan Birleşmiş Milletler Teşkilatında”, **Dayanıklı Gelişimin Haydar Aliyev Modeli**, E.İ. Bayramov (drl.), Bakü: İktisat Üniversitesi Yayınevi, 2009, s.50.

(Millet Meclisi) Başkanı görevini üstlenen Haydar Aliyev, iç ve dış baskıları önlemek amacıyla Ermenistan'la acil barış görüşmeleri başlattı. Sonuç olarak 12 Mayıs 1994 tarihinde taraflar arasında Bişkek Protokolü gereği ateşkes anlaşması imzalandı. Ateşkesin korunması ve sorunun bir an önce çözülmesini hedefleyen AGİT'in Minsk Grubu'nun görüşmelerinin halen sürmesi, Azerbaycan'ın sabrını tüketmektedir. 2016 yılının 2 - 5 Nisan tarihleri arasında yaşanan “*Dört Günlük Savaş*”, resmi Erivan'ın bölgesel askeri otoritesine ağır darbe vurdu.³ Bu lokal çatışmaya kadar *frozen conflict*⁴ perspektifinden bakılan Dağlık Karabağ Sorunu'nda “aysberglerin” her an erimeye doğru gittiği ortaya çıktı.

Dağlık Karabağ meselesinin yanı sıra Azerbaycan'ın ikinci önemli jeopolitik sorunu olarak Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesini gösterebiliriz. Şöyle ki, SSCB'nin çöküşünün hemen ardından bağımsızlık kazanan 15 post - Sovyet ülkesinden 4'ü (Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) kıyıdaş ülke konumuna girdi ve kendi ulusal çıkarları doğrultusunda stratejik hedefleri belirlediler. Diğer bir taraftan da her zaman kıyıdaş ülke konumunda olan ve havza devletlerinin bölgesel politikalarını olumlu ve olumsuz yönden etkileyen İran, statü konusunda herhangi bir ortak çözüm önerisine taviz vermiyor. Hazar Hazvası'nda Batılı enerji şirketlerinin gerçekleştirdiği projeleri bir türlü hazmedemeyen Rusya ve İran, NATO ve Avrupa Birliği'nin Doğu'ya taraf genişlenmesini potansiyel tehlike olarak görmekteler.

Anlaşıldığı gibi Dağlık Karabağ Sorunu ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesi Azerbaycan'ın güncel jeopolitik sorunlarının başında geliyor. Hatırlatalım ki Azerbaycan, her iki konuda da bölgesel ve küresel barışın sağlanmasından yana olduğunu söylemekle yetinmiyor, uluslararası hukukun gereği çözüm önerilerini desteklemektedir.

³ İttifak Mirzebeyli, “Prezident İlham Aliyev: Üye Ülkeler ve AGİT Ermenistan'a ciddi baskı uygulamalıdır”, **Halk Gazetesi**, (26 Ağustos 2016)

⁴ Frozen conflict - Küresel ve bölgesel çatışmalarda geçici barış sözleşmesinin imzalanmasına karşın nihai bir barış anlaşmasının olmadığını dikkate alarak diplomatların kullandığı siyasi jargon. Genellikle dondurulmuş sorunlar kastediliyor.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN COĞRAFI KONUMU VE TARİHSEL SÜREÇTE YAŞANAN JEOPOLİTİK SORUNLARI

1.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik ve Jeostratejik Konumunu Etkin Kılan Coğrafi Koordinatlar ve Sınır Hatları

Jeopolitik ve jeostratejik konumu itibariyle Azerbaycan Cumhuriyeti Güney Kafkasya'da önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki Azerbaycan, nüfus sayımına ve arazisinin büyüklüğüne göre bu bölgenin en büyük devleti olmasının yanı sıra Kafkas dağlarının güneydoğusunun Hazar denizine açılan kıyısında, Avrupa ve Asya'nın kavşağında, uluslararası açıdan önemli nakliye yollarının geçtiği elverişli iktisadi coğrafi konumu ile de dikkat çekicidir. Batıdan doğuya, kuzeyden güneye uzanan global nakliye koridorunun Azerbaycan'dan geçmesi onun transit ve jeopolitik potansiyelini artırır.⁵

İktisadi coğrafi konumun fiziki coğrafi konum ile kıyaslanmada sabit karakteristik özelliği olmadığı için herhangi bir ülkenin diğer bir ülke ile sosyal iktisadi ve siyasi ilişkilerinden asılı olarak istenilen zaman değişebilir olması da söz konusudur. Bu açıdan Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık kazandıktan sonra onun iktisadi coğrafi konumu büsbütün değişmiştir. Ülkenin siyasi coğrafi konumu esasen *mikro*⁶, *mezo*⁷ ve *makro*⁸ yapılanma ile karakterize olunur. Mikro - coğrafi konumu ülkenin başkenti ile onun bölgeleri arasında ve sınır komşuları ile siyasi coğrafi sorunlarını ihtiva ediyor. Mezo - coğrafi konumu ise onun tüm güney Kafkasya coğrafyasında yürüttüğü siyasetle içli dışlı bağlıdır. Azerbaycan'ın makro - siyasi coğrafi konumuna gelince onun dünya siyasi haritasında, dünyada yaşanan siyasi olaylarda tuttuğu politik değerler söz konusudur.⁹

Azerbaycan'ın Asya'nın güneybatı bölgesinde ve Güney Kafkasya'nın doğusunda

⁵ Vüset Efendiye, Azerbaycan'ın İktisadi ve Sosyal Coğrafyası, Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı, 2010, s.8.

⁶ Mikro - Küçük

⁷ Mezo - Orta

⁸ Makro - Büyük

⁹ Paşayev, Eyyubov ve Eminov, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İktisadi, Sosyal ve Siyasi Coğrafyası, Bakü: Çırac Neşriyatı, 2010. ss.13-15.

yerleşmesi onun doğu kıyılarının Hazar denizine tekabül etmesinin nedenidir. 86.6 bin km² arazisi olan Azerbaycan'ın 38°25` - 42°55` kuzey enlemleri ile 44°50` - 50°51` doğu boylamları arasında olan arazisinin kuzeyden güneye uzunluğu 400 km, doğudan batıya eni 500 km'den fazladır¹⁰ (Şeki - 1).

Şekil 1. Azerbaycan'ın Siyasi Haritası

Kaynak: Prof. Dr. Ramazan Özey - Dünya Patformunda Türk Dünyası

Azerbaycan'ın en yüksek noktası Hazar deniz sahilinde 27 m (deniz sahili ovalıklar) ile Baş Kafkas silsilesinde 4446 m (Bazardüzü dağı) arasında değişir. Ülkenin esas dağ sistemleri Büyük Kafkas, Küçük Kafkas, Talış dağları, Samur - Deveçi ovalığı (Gusar maili düzenliği ile birlikte), Kür ve Orta Aras havzası'dır. Büyük ve Küçük Kafkas dağ

¹⁰ Zakir Eminov, Coğrafya, 2. Basım, Bakü: Çırak Neşriyatı, 2004, s.501.

sistemlerinin güneydoğu sınırları Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları dâhilindedir.¹¹

Azerbaycan 6 ülke ile sınır hatlarına sahiptir. Sınır hatlarının toplam uzunluğu 3467 km'dir. Kara sınır hatlarının uzunluğu 2642 km, deniz sınır hatlarının uzunluğu ise 825 km'dir. Kuzeyden Rusya Federasyonu, kuzeybatıdan Gürcistan, batıdan Ermenistan, güneyden İran, güneybatıdan Türkiye Cumhuriyeti, doğudan Hazar denizi kıyıları ile Rusya, İran, Türkmenistan ve Kazakistan ile komşudur.

Rusya Federasyonu (Dağıstan Cumhuriyeti ile) ile Azerbaycan'ın sınır hatlarının uzunluğu 390 km olup bu da Samur yatağı ve Baş su ayırıcı silsilesi üzerinden geçiyor. Güney Kafkas ülkelerini ve İran'ı Rusya ile birleştiren önemli yollar Hazar sahili üzerinden geçtiği için Samur mıntıkasına Azerbaycan'ın "*Kuzey kapısı*" deniliyor.

Gürcistan ile Azerbaycan arasındaki sınır hatlarının toplam uzunluğu 480 km'dir. Ganık, Gabırlı nehirleri ve Ceyrançöl her iki ülkenin sınır hatlarından geçiyor. Birçok alanda Azerbaycan'ın stratejik ortağı olan Gürcistan, ülkemizin Kara deniz limanlarına geçişini sağlıyor. Anlaşma gereği Azerbaycan da kendi arazisi üzerinden Gürcistan'ın Rusya'ya (demiryolu aracılığıyla) ve Hazar denizi ülkelere geçişinde transit ülke rolünü üstleniyor.

İran İslam Cumhuriyeti ile Azerbaycan arasında sınır hatları 765 km uzunluğundadır. Araz nehri, Bulqarçay, Talış dağları ve Astaraçay her iki ülkeni birbirinden ayırıyor.

Azerbaycan'ın tarihi stratejik ortağı Türkiye Cumhuriyeti ile olan sınır hatları 13 km uzunluğundadır.

Azerbaycan'ın en uzun kara sınır hattı Ermenistan ile olup (1007 km) bunun da 246 km'si Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sınırlarına aittir. Ermenistan devletinin işgal politikalarının sonucunda Nahçıvan ile Azerbaycan'ın kara sınırları arasındaki coğrafi ilişkide kopukluk yaşanmış ve kuşatma durumu kaçınılmaz olmuştur. Böyle bir durumda Türkiye Cumhuriyeti ile anlaşma gereği Sederek köprüsü salınmış ve

¹¹ Halil Halilov (Ed.), "Coğrafya, Jeoloji, Jeofizik, Çevre, Ekoloji" İlmi Redaksiyası, Bakü: "**Azerbaycan Milli Ansiklopedisi**" Milli Merkezi, 2007, ss.14-16.

Culfa'dan geçmekle İran İslam Cumhuriyeti arazisi ile Bakü arasında otomobil yolu projesi gerçekleşmiştir. Bunula da kısmen de olsa anklav duruma karşı alternatif sağlanmış oldu. Jeostratejik konumu itibariyle Sederek Köprüsü'ne '*ümit köprüsü*' denilmesi bu anlamda hiç de tesadüfi değildir. Eğer gelecekte Türkiye Avrupa Birliğine üye olursa o zaman inamla söyleye biliriz ki bu köprü Azerbaycan'ın kara sınırlarının *Avrupa kapısı* 'dır.¹²

Genel olarak Azerbaycan - Ermenistan sınır hatları Küçük Kafkas dağlarına ait olan Murğuz, Şahdağ, Doğu Göyçe dağ silsileleri ve Karabağ volkanik yaylasının yüksek sahalarıdır. Nahçıvan 'dan ise Zengezur Dereleyez silsilelerinin su ayırıcı hattı sınır olarak kabullenmiştir.

Hazar denizi ile Azerbaycan arasında olan sınır hatlarının uzunluğu 713 km'yi buluyor. Ülkenin doğu sınırlarını kapsayan Hazar'ın Azerbaycan sahilinde Abşeron yarımadası, Gızılağac, Goltuk Körfezleri, Pirsaat Buhtaları¹³ yer alıyor. Abşeron yarımadasının sonundaki Şah dili, güney istikametinde denize dahil oluyor. Onun sonunda da Suiti burnu yer alıyor. Hazar denizinin nispeten düz olan sahil kıyıları Bendovan, Pirsaat, Sengeçal, Şıh, Sultan, Hövsan Gilezi dili ve diğer burunlarıdır. Hazar'ın karayolu üzerinde Kuzey Abşeron, altında ise Güney Abşeron körfezleri mevcuttur. Hazar'da aynı adlı yarımadanın çevresinde Abşeron Arkipelağı güneyinde ise Bakü Arkipelağı gibi adalar grubu vardır. Abşeron Arkipelağı'na Pirallahı, Çilov, Büyük Zire, Taş Zire, Büyük ve Küçük Tava adaları dahildir. Bakü Arkipelağı'na ise Here Zire, Gil, Sengi - Muğan, Zenbil adaları aittir.¹⁴

Jeostratejik coğrafi konumundan dolayıdır ki Merkezi Asya'nı ve Hazar Havzası ülkelerini Avrupa ile birleştiren İpek Yolu Azerbaycan'ın Hazar sektöründen geçir ve batıya yük taşımalar Bakü - Türkmenbaşı, Dubendi (Abşeron) - Aktau gemi limanları aracılığıyla gerçekleşir. Bununla da Azerbaycan'ın uluslararası ve jeopolik konumunun ne kadar önemli olduğu düşünülebilir.

¹² Vüset Efendiyev, **a.g.e.**, ss.9-12.

¹³ Buhtalar - Ensiz Körfezler

¹⁴ Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl1.pdf> (7 Ağustos 2016)

1.2. Geçmişten Günümüze Tarihçilerin, Coğrafyacıların, Seyyahların ve Kaşiflerin Gözüyle Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu ve Jeopolitik Önemi

Azerbaycan'ın çeşitli ipek kumaşları, birbirinden farklı baharatları, ünlü halıları, zengin doğal kaynakları ve en önemlisi petrol ve doğalgaz rezervleri tüccarların, seyyahların, diplomatların dikkat merkezinde olmuştur. Antik ve Ortaçağ Avrupa, Türk ve Arap gezginlerinin hatıralarında buranın coğrafyası, tarihi, kültürü ve etnografyası ile ilgili muazzam hatıralar külliyyatı mevcuttur. Şark ülkeleri ile Avrupa arasında ticaret ilişkilerinin başlıca olarak Kara deniz ve Aralık denizi sahillerindeki ticaret merkezleri aracılığıyla gerçekleşmesi ve Asya'nın içlerinden, uzak Çin'den ve Hindistan'dan bu denizlerin sahillerine gelen kervan yollarının birçoğunun Azerbaycan arazisinden geçmesi en önemli faktörler arasında yer alıyor.

Klasik tarih yazımında ekol olarak öngörülen antik Yunan tarihçisi ve seyyahı Herodot'un "*Tarih*" adlı eserinde, Kafkasya ve Azerbaycan'la ilgili bilgilerle karşılaşırız. Herodot'un kendi gözlemleri ile yazdığı bu eserinde Aras nehrinin doğuya doğru aktığını ve Kaspi¹⁵ denizine döküldüğünü söylemekle kalmıyor, yerli ahali olan Massagetlerin bu bölgede yaşadığı üzerinde duruyor.¹⁶

Kafkasya ve Azerbaycan'la ilgili Ortaçağ Arap ve Avrupa coğrafyacı, seyyah ve tarihçilerinin eserlerindeki bilgiler farklılığı ile seçilir. Bu da aynı olayla ilgili değişik fikirlerin modern coğrafya ve tarih biliminin çözmesi gereken konuları arasında yer almasının nedeni olarak karşımıza çıkıyor.

Yakubi, İstahri, İdrisi, Marco Polo, Alexandre Dumas, Adam Olearius, Jean Chardin, Thor Heyerdahl gibi Arap ve Avrupalı gezginler Azerbaycan'ın ve bölgenin yerli ahali olan Türklerin etnisyen kimliğinden sosyo - kültürel yaşamına kadar birçok konuda bizleri bilgilendirmişler. Yakubi, Arapların Azerbaycan'ı işgalinden, halk kahramanı Babek'in¹⁷ bağımsızlık savaşından ve Hilafetin Azerbaycan'dan ortalama 4 milyon dirhem haraç aldığını yazıyor. İstahri, önceki Arap seyyahları olan Mesudi ve Ebu Dülef

¹⁵ Kaspi - Hazar denizinin tarihteki isimlerinden biridir. Diğer bir ismi de Hirkan'dır.

¹⁶ Yakup Mahmudov, Seyyahlar, Kaşifler, Azerbaycan, Bakü: Gençlik Neşriyatı, 1985, s.28.

¹⁷ Babek - IX Yüzyılın I.Yarısında Azerbaycan'da Arap istilasına karşı 20 yıl savaşmış halk kahramanıdır. İran'ın (Güney Azerbaycan'ın) Bezz Kalesi, Babek'in ve onun önderlik yaptığı Hürremiler Harekatının merkezi olmuştur.

gibi Bakü’de neft¹⁸ çıkarıldığını söylüyor. İdrisi, Hazar’ın ticari önemine dikkat çekiyor ve “*tüccarlar kendi malları ile Müslümanların ülkesinden Hazarların ülkesine buradan yüzerek geçiyorlar*”¹⁹ diye bir atıfta bulunur.

Doğu toplumlarıyla kıyaslandıkta batı toplumlarının doğuya olan ilgisi tam farklı anlamda yorumlanabilir. Doğuların bölgenin yerli ahalisi olmasına karşın batılılar, buranın yabancısıdır. Bu anlamda Avrupalıların şarkın kültürel değerleri kadar insanlarına da ilgi duyması gayet normaldir.

Ortaçağın İtalyan (Venedik) gezgini Marco Polo Orta Asya’ya (Buhara’ya) kadar uzun bir yolculuk geçirmiş ve Moğol cihangiri Kubilay Han’a Roma Papa’sının mektubunu ulaştırmıştır. Moğol hükümdarının sarayından geri dönerken Azerbaycan’ın güneyindeki Tebriz şehrini ziyaret etmiştir. Onun tarihin bu çağındaki Azerbaycan’ın ve bölgenin coğrafi ve ekonomik konumu ile alakadar vermiş olduğu bilgiler araştırmacılar tarafından büyük ilgi görmektedir. Marco Polo’nun özellikle üzerinde durduğu konu Azerbaycan ipeği ve onun farklı çeşitleridir.²⁰

XVII. Yüzyılın ünlü Alman seyyahı Adam Olearius, Herzog III Friedrich’in Moskova’ya ve Safeviler devletine gönderdiği elçiliğin terkiğine dahil edilmiştir. Rus, Arap, Fars, Anadolu ve Kafkas Türkçesini iyi bilen Olearius, Ermenilerin bu gün Arsak²¹ adlandırdığı Karabağ’ın orijinal Türkçede ismini kullanır; “*Çoğunluğun, özellikle sade halkın Karabağ adlandırdığı Aran, iki iyi nehrin - Aras vâ Kür arasında bulunan vilayettir... Burası çok zengin ve verimli ülkedir. Burada ipek özellikle boldur*”.²² Bu çağda yaşamış Fransız seyyahı Jean Chardin, Adam Olearius gibi birkaç yabancı dil bilmiş ve Safevi I Şah Abbas ile şahsen görüşmüştü. Protestan inancından dolayı Fransa’yı terk edip İngiltere’de ömrünü tamamlayan Chardin, Azerbaycan adının etimolojisi üzerinde durur ve bu ismin onlara Farslar tarafından verildiğini ısrarla

¹⁸ Neft - Azerbaycan Türkçesinde “petrol” anlamına gelmektedir.

¹⁹ Mahmudov, **a.g.e.**, s.52.

²⁰ Mahmudov, **a.g.e.**, s.64-68.

²¹ Arsak - Etimolojik açıdan Türkçe kökenli olup “cesur Saka,” “mert Saka” anlamlarına gelir. Karabağ toponomisinin kullanılmasının ardından “Arsak” kelimesi leksikondan kaldırılmıştır. Ermenice hiçbir anlam ifade etmiyor.

²² Mahmudov, **a.g.e.**, ss.145-156.

söylüyor. “Od yeri” ve “Ateş ülkesi” kavramlarının da Fars kökenli olmasını buna bağlıyor.²³

XIX. Yüzyılın II. Yarısında Rusya’da ve Kafkasya’da olmuş Alexandre Dumas “*Kafkasya Seferi*” adlı eserinde Azerbaycan’ın doğasından, insanların karakterinden, Hazar denizinden ve özellikle de çeşitli mutfağından söz ediyor. Fransız, Rus ve İngiliz dilinde yayımlanan bu eserde ünlü seyyah o çağın tabiri ile Azerbaycanlıları “Tatar”²⁴ adlandırır.²⁵

XX. Yüzyılın dünyaca ünlü Norveçli etnograf ve arkeoloğu Thor Heyerdahl, Kafkasya’ya özellikle de Azerbaycan’a ilgi duymuş ve kendi ecdadı olan Vikinglerin, bu topraklardan gittiği fikrini savunmuştur. Kon - Tiki yolculuğunun rehberi olarak bilinen gezgin, İskandinav halklarının tanrısı Odin’in Kafkasyalı kimliğinin araştırılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.²⁶

Güney Kafkasya ve Azerbaycan tarihi ve coğrafyası konusundaki Türk seyyahlarının bilgileri günümüzde bu bölgenin en sağlam yazılı kaynakları arasında yer alıyor. XVI. Yüzyılın Türk gezgini, denizcisi, şairi ve yazarı gibi bilinen Seydi Ali Reis, Sultan Süleyman Kanuni’nin Safeviler devletine yönelik ikinci ve üçüncü askeri yürüyüşlerinde iştirak etmiş, Kafkasya, Azerbaycan, İran ve Küçük Asya gibi yerlerde bulunmuştur. XVII. Yüzyılın büyük Türk gezgini ve coğrafyacısı Evliya Çelebi, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve bunun yanı sıra Slav dilli toplumların tarihi coğrafyasını yazıya dökmüştür. Genel olarak orta çağın bu aşamasını Evliya Çelebi’ siz düşünmemiz imkânsızdır. Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın bu çağdaki coğrafi bilgilerinin zenginliğinin büyük bir kısmı onun adı ile bağlıdır. “*Seyahatname*” eserinin yazarı olan gezgin, Bakü petrolünün devletin ekonomik gelişmesindeki önemini şöyle açıklıyor; “*Petrol devlet gelirlerinin özel kaynağıdır və her şaha yeddi bin tümen gelir verir. Petrol çıkarmakla meşgul olan kişiler gece gündüz kuyulara inip petrol çıkarıyor və onu keçi derisinden olan tulumlara doldururlar. Sonra onu tacirler alır ve çeşitli*

²³ Jaean Chardin, *Seyahatname*, Bakü: İlim Neşriyatı, 1994, s.68.

²⁴ Tatar - 1930’lı yıllara kadar Azerbaycan Türklerine “Tatar” diye hitap ediyorlardı.

²⁵ Aleksandr Düma, *Kafkasya Seferi*, Bakü: Yazıçı Neşriyatı, 1985, ss.5-8.

²⁶ Thor Heyerdahl, Âdem’in İzleri ile, *Hatıralar, Bakü: VIII Kitap, Tedqiqat Silsilesi*, 2011, s.7.

ülkelere götürüyorlar. Sekiz renkli petrol olur. Fakat en iyisi sarı petroldür. Siyah petrol şahın mülkiyetidir..."²⁷ Dolayısıyla Evliya Çelebi'den yüzyıllar önce aynı fikri Biruni de söylemiştir; "*Bakü beyaz petrol madeni ocağıdır*".²⁸

1.3. Çarlık Rusya'sının Azerbaycan'a Müdahalesi ve Bunun Jeopolitik

Sonuçları

XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Azerbaycan'ın feodal devletlere (Hanlıklara,²⁹ Sultanlıklara³⁰ ve Melikliklere³¹), parçalanması Rusya'nın saldırgan politikalarına revaç vermiştir. Bununla da merkezi devletin yaratılması fikri hayal olarak kaldı. Osmanlı devletinin karşı çıkma çabalarının olumlu bir sonuç bulamaması, Rusya'nın Güney Kafkasya'yı işgali anlamına gelirdi.

Asilzadelerin ve tüccarların çıkarları doğrultusunda yeni topraklarla büyümeyi amaçlayan Çarlık Rusya'sı, sanayi için yeni hammadde ve satış pazarları arıyordu. İkincisi, Hazar'ı dahili denizine çevirmeyi hedef olarak belirlemekle de güneye giden yolu açmaya çalışıyor ve Orta Asya'ya sahipleneceğine ümit ediyordu. Bu açıdan Kafkasya, Rusya için ekonomik değil hem de askeri açıdan stratejik önem arz ediyordu. Aslında, 1801 yılında Doğu Gücistanı'nın (Azerbaycan Türklerinin çoğunlukta olduğu Borçalı bölgesi) Rusya'ya birleştirilmesi ile Azerbaycan topraklarının Çarlık Rusyası tarafından işgalinin başlangıcı oldu. Şöyle ki, Azerbaycan toprakları olan Kazah ve Şemşeddil Sultanlıkları Gürcistan'ın siyasi otoritesinden asılı idi. İlk zamanlar bu amaçla yerel yönetimde söz sahibi olan Hanlıkları, kendi himayesi altına almaya çalışıyor ve bu bir sonuç vermeyince de askeri müdahaleyi öngörüyordu. Bu amaçla 1803 yılında Rus askerleri Alazan nehrini geçerek jeostratejik konumu ile seçilen Car - Balaken'i ilhak etti. General Sisianov'un önderliğinde plan geliştiren Ruslar, bölgeni

²⁷ Mahmudov, **a.g.e.**, ss.160-169.

²⁸ Ahmet Zeki Velidi, Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası, Bakü: 2009, Tehsil Neşriyatı, s.42.

²⁹ Hanlıklar - XVIII. Yüzyılın 40'lı yıllarından - XIX. Yüzyılın 20'li ve 30'lu yılları arasında Güney Kafkasya'da hükümlanlık yapmış Azerbaycan Türklerinin feodal devletleri

³⁰ Sultanlıklar - Hanlıklar döneminde Hanlıklar'a tabi olan ve Sultan'ın yönettiği arazice küçük mülkler

³¹ Meliklikler - Tarihçilikte "Hamse Meliklikleri" diye hatırlanan ve Hanlıklar döneminde Karabağ Hanlığı'nın yönettiği 26 dilde konuşan Kafkasya kökenli Hristiyan Albanların ve Ermenilerin yönettiği Meliklik sistemi

istila ettikten sonra yerel yönetimle belli şartlar karşılığında anlaşma imzaladılar. Anlaşma şartları ile karşı taraf her sene 22 pud³² ipek vermeli ve Rus askerlerini bu topraklarda ağırlamalı idi. Rusya hükümeti ise Car - Balaken'in işlerine karışmama sözünü verdi.³³ Diğer bir Sultanlık olan İlu'sunun işgalinde ciddi bir karşı tepkiyle karşılaşmayan Ruslar, o dövrün en büyük Hanlıklarından bir olan Gence Hanlığı ile savaşmalı oldu. Savaş öncesi General Sisianov'un Genceli Cavad Han'a ünvanlandığı teslimiyet karakterli mektuba cevap hiç de geç kalmadı; *"Genceye yalnız cesetlerin üstünden geçebilirsiniz"*.³⁴ Böyle bir cesaretle Ruslarla savaşa katılan Genceliler tarih yazdılar. Cavad Han, yenilgiye uğramasına rağmen Rusların kolaylıkla bu coğrafyaya sahiplenme planlarını tekraren gözden geçirilmesi gerektiği mesajını vermiş oldu. Gence'nin Rus güçleri tarafından işgali stratejik olarak önemli idi. Gence Kalesi'ni Ruslar, Azerbaycan'ın içlerine doğru ilerlemede "anahtar" olarak kullanmada ısrarlı idiler. Ruslara göre Gence'nin yenik düşmesi Azerbaycan'ın yenik düşmesi anlamına gelirdi.³⁵

Gürcistan, ardından da kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgali İngiltere ve Fransa başta olmakla batılı devletleri rahatsız ediyordu. İran'ı Rusya'ya karşı kıskırtmaya çalışan İngiltere, sonuçta bunu başardı. Rusya, İran'ın Kafkasya'dan çekilme teklifine olumlu cevap vermeyince savaş kaçınılmaz oldu. Rusya - İran savaşının gidişinde Osmanlı devleti Rusların, Balkanlarda ve Kafkaslarda hızla ilerlemesinden çıkış yolu olarak savaşı tercih etti. 1810 - 1811 yıllarındaki Osmanlı - Rusya savaşı Türkler açısından olumsuz sonuçlanınca, 1812 tarihli Bükreş Antlaşması gereği Osmanlı devleti, Kafkasya'nın büyük bir parçasının Çarlık Rusya'sı tarafından işgalini tanımak zorunda kaldı. Rusların bölgedeki askeri - siyasi başarılarından ve İran'ın içlerine doğru ilerlemesinden rahatsız olan İngiltere, arabuluculuk yaparak Şah'ı barış antlaşması imzalamaya zorladı. Sonuç olarak da birinci İran - Rusya savaşı Şah Hükümetinin tam bir yenilgisiyle sonuçlandı. 1813 yılının 13 Ekim tarihinde

³² 1 Pud - 16. 380 Kilogram eder. Çarlık Rusyası döneminde kullanılan ağırlık birimidir.

³³ Ziya Bünyadov ve Yusif Yusifov, Azerbaycan Tarihi, C 1, Bakü: Çırak Neşriyatı, ss.596-597.

³⁴ Bünyadov ve Yusifov, **a.g.e.**, ss.598-599.

³⁵ Mahmut İsmayilov (Ed.), Azerbaycan Tarihi (XIX. Yüzyıl), C 4, Bakü: İlim Neşriyatı, 2007, s.18.

Karabağ'ın Gülistan köyünde ikili anlaşma imzalandı. Anlaşmayı İran taraftan Şahın veliahtı Mirza Abdulhasan Han Şirazi, Rusya taraftan Kafkasya'nın yeni başkumandanı Ratişev imza attı. İkili anlaşmanın şartlarına göre Azerbaycan'ın Gence, Karabağ, Bakü, Şeki, Kuba, Lenkeran ve Şirvan Hanlıkları Çarlık Rusya'sına verildi. İran hükümeti doğu Gürcistan, Kazah ve Şemşeddil Sultanlıklarına ve Dağıstan'a olan iddialarından vazgeçti. Tarihi Azerbaycan toprakları olan İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları da geçici olarak Şahın himayesine girdi. Hazar denizinde donanma saklama hukuken Çarlık Hükümetine geçti ve Ruslar, ithalatta gümrük vergisinden muaf tutuldu. Gülistan Antlaşması ile Azerbaycan topraklarının Rusya ve İran arasında ikiye parçalanmasının ilk aşaması bitti.³⁶

1804 - 1813 yılları arasındaki Rusya - İran savaşında Rusya'nın galip olarak ayrılması İran'ı ve Ruslara karşı sert tavrıyla seçilen İngiltere'yi tedirgin ediyordu. Gülistan Antlaşması'nın alçaltıcı bir sonlukla bittiğini iyi anlayan Şah Hükümeti, Güney Kafkasya'nı bir kez olsa bile dikkatten uzak tutmuyor, tam tersine Rusya'ya savaş açmayı planlıyordu. İran'ın bu siyaseti İngiltere'nin Kafkasya politikaları ile tam olarak uyduğu için kurnaz siyasi manevralar yapıyor ve İran'ı Rusya ile yeni savaşa teşvik ediyordu. Bu vasıta ile Tahran'a yeni Büyükelçi gönderdi. O Şah'ı inandırmaya çalıştı ki İran Güney Kafkasya'yı Çarlık Rusya'sından geri alabilir, ama bunun için güçlü bir orduya ihtiyaç vardır. Büyükelçi, kendi hükümetinin iyi eğitilmiş ve silahlanmış 50 binlik ordu yaratmakta İran'a yardımcı olacağını söyledi. 1814 yılının 25 Kasım tarihinde Rusya'ya karşı İran - İngiltere Anlaşması'nın imzalanması olayların gidişinde dönüş yarattı. Anlaşma gereği Şah, İran sınırlarından Hindistan'ın güvenliğini kontrol altında tutmaya söz verdi. İngiltere de bunun karşılığında her sene İran'a mali ve askeri yardım yapacağını söyledi.³⁷ Rusya'nın gücünü iyi değerlendiren Britanya hükümeti 1823 yılında Osmanlı devleti ile İran arasında karşılıklı anlaşmanın imzalanmasına da nail oldu. İran'ın her an ona savaş açacağını iyi bilen Rusya, Kuzey Kafkasya

³⁶ Bünyadov ve Yusifov, **a.g.e.**, ss.603-604.

³⁷ İsmayilov, **a.g.e.**, ss.39-40.

halklarının bağımsızlık savaşından dolayı Şah hükümetine savaş açmayı da öngörmedi. 1826 tarihli Dekabrist İsyanı'nın Çarlık hükümetini iç savaşa sürükleyeceğini ve Rus devletinin sonunu getireceğini zanneden İran, aynı yılın 16 Temmuz tarihinde 60 binlik askeri güçle Azerbaycan'ın kuzey topraklarına saldırdı. Savaşın ilk başında stratejik üstünlük kazanan İranlılar, savaşın sonlarına doğru yenik düştüler. 10 Şubat 1828 tarihinde Tebriz şehrinden güneyde yerleşen Türkmençay köyünde ikili İran - Rusya Anlaşması'nı Çarlık hükümetinden ünlü yazar A.S. Qriboyedov, Şah hükümetinden ise Azerbaycanlı eğitimci A.A. Bakıhanov imzaladı. Türkmençay Anlaşması ile Rus ordusunun güney Azerbaycan topraklarından çıkarılmasına karşın, İrevan ve Nahçıvan Hanlıkları Çarlık hükümetinin sömürge yönetimine geçti. Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi de beklenen sonuçları vermedi. Tam tersine 1829 tarihli Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgalini kabullenmeli oldu.³⁸ Bu anlaşma ile Rusların Ortadoğu'da ve Balkanlarda stratejik varlığı ön plana geçti.

Güney Kafkasya'nın işgali ile yetinmeyen Ruslar, Ermenileri jeopolitik konumu ile seçilen Azerbaycan topraklarında yerleştirmesi üzerinde bir çalışma yaptılar. I. Petro'nun 1724 yılının 10 Kasım Ferman'ı ile başlayan Ermenilerin göç politikaları zamanla hızlandırılmıştır. 1828 yılının 5 Nisan - 10 Haziran tarihleri arasında Ermenilerin, İrevan ve Nahçıvan vilayetlerine göçüne dair Ferman, Rusya Devlet Tarih Arşivi'nde korunmaktadır (*F.846, siyahı 16, iş 978*).³⁹

Çarlık Rusya'sının 1836 yılında Alban Katalikosluğu'nu aradan kaldırmakla gelecekte Ermenilerin bu topraklara sahiplenmelerine ümit verdi. Ermenilerin yanı sıra diğer etnik azınlıkların da Azerbaycan topraklarında yerleştirilmesinde strateji geliştiren Ruslar, bölgede Hristiyanlaştırma politikalarının önünü açtılar. Napolyon'un Avrupa'da yürüttüğü savaşlardan kaçarak Rusya'da sığınma hakkı alan Almanların, Kafkasya'da yerleştirilmesi bu planın bir parçası idi. Tesadüfi değildir ki, Kafkasya'da teşkil edilmiş

³⁸ Bünyadov ve Yusifov, **a.g.e.**, ss. 605-606.

³⁹ Kafkasya'da Ermeni Meselesi (1724 - 1904), C 1, İlim Neşriyatı, Bakü: 2010, ss. 3-7.

8 Alman kolonisinden ikisi, Helenendorf ve Annenfeld Kuzey Azerbaycan'da idi. Ermenilerin ve Almanların bölgede oturması yerli insanların karşı tepkileri ile karşılaşınca Ruslar, onların yerine Slavları tercih etti.⁴⁰

Çarlık Rusyası Azerbaycan'ın sınırlarını kendi çıkarları doğrultusunda tahrip etmekle yetinmeyip, eski Hanlıkların yerine kendi tabiri ile “*Komendant İdari Usulü*”⁴¹ dediği, Askeri Yönetim Sistemi'ni getirdi. Hanlıklar ve Sultanlıklar yerine Eyaletleri ve Daireleri tercih etti.⁴²

Gülüstan ve Türkmençay Anlaşmaları ile Azerbaycan'ın kuzeye ve güneye parçalanması sonraki yüzyıllarda da kendi acı sonuçlarını gösterdi. Tam anlamıyla Güney Kafkasya, İran'ın ve Rusya'nın yeni sömürge politikalarının merkezi oldu. Çarlık Rusyası'nın sömürge yönetimindeki Azerbaycan'ın son dönemleri, I. Dünya Savaşı yıllarına tekabül edir. 1914 - 1918 yılları dünya devletlerinin küresel mücadelesinde geriye dönüşü olmayan bir çağdır. Bu çağda güçlü olan ayakta kaldığı için, dolayısıyla sömürgelerin seçim hakkı da çiğneniyordu. Kuzey Azerbaycan da bu sömürgelerden biri olduğundan dolayı Rusların, saflarında yer almakta da yükümlüydü.

Yeni sömürgelere ve sınırsız otorite dairesine sahip olma hırsı ülkeleri birbirine düşürmekte hiçte zor olmadı. İstanbul ve Boğazlara hakim olmak Rusya ve Almanya'nı, batı Ermenistan ve İstanbul'a sahiplenmek Osmanlı Türkiyesi ve Rusya'nı, Balkanlarda hükümranlık etmek ise Rusya ve Avusturya'nı savaşa tahrik etti. Bakü petrolünü ele geçirmek, Alman hükümetinin önde gelen planlarından biriydi. İnhisarcı Alman burjuvazisinin ideologları İskandinavya'dan İran körfezine kadar uzanan büyük bir arazide umum Alman Reichi'nin kurulması projesi üzerinde kafa yoruyordu. Rudolf Martin'in 1907 yılında yayımladığı “*Berlin - Bağdat*” adlı kitabında, Bakü başta olmakla Kafkasya'nın işgalini hedefleyen Tiflis Emirliği'nin kurulmasını gelecekte

⁴⁰ İkrām Ağasıyev, XVIII. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın evvellerinde Almanların Kafkasya'da meskunlaşması, Tahsil Neşriyatı, Bakü: 2009, s. 190.

⁴¹ Komendant İdari Usulü - XIX. Yüzyılın ilk yarısında Çarlık Rusyası'nın Kuzey Azerbaycan'da uyguladığı idari sistem. Bu idari sisteme geçişle Hanlıkların sahip oldukları tüm imtiyazlar resmen kaldırıldı ve yönetim Rus Askeri Komutanlığına devredildi. 1840 yılında bu idari sistem de kaldırıldı ve yönetimde farklı sömürge politikaları uygulandı

⁴² Bünyadov ve Yusifov, **a.g.e.**, s. 606.

Almanya ve Rusya arasında yaşanacak savaşın amacı olarak değerlendiriliyordu.⁴³ Osmanlı Türkiyesi'nin Kafkas cephesinde Ruslara direnmesi, Almanların işine yaradı. Rusların Avrupa cephesinde boşluk yaşamasından yararlanan Alman Reich'i, geniş bir coğrafyada kendi otoritesini kurmaya bir adım da yaklaştı. Enver Paşa'nın komutanlığındaki Türk askerlerinin Kars ve Sarıkamış'ta ölüm - dirim savaşında Ruslara yenik düşmesinin ardından Almanların, stratejik hedefleri de yarıda kaldı. Savaşın sonucunda Türkiye'nin Ermeniler yaşayan vilayetlerinden binlerce Ermeni, Rusların himayesi altında Azerbaycan'ın İrevan, Yelizavetpol ve Bakü Guberniyaları'nın⁴⁴ arazisine göç etti.⁴⁵

Ermeni Taşnaklar savaşın evvelinde Ermeni ahalisini Rus saflarında Türklere karşı silahlı mücadeleye sesliyor ve onlardan ibaret gönüllü askeri birlikler kuruyordu. Bu birlikler Türkiye'ye karşı savaşan Rus askerlerine katılarak Türk insanına soykırım yaşattılar. Hatırlatalım ki, Hınçaklılar da Taşnaklar gibi katliamda yer aldılar.⁴⁶

1.4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Yıllarında Ülkenin Jeopolitik

Konumundaki Olumlu ve Olumsuz Değişiklikler

1917 Rus İhtilali, Azerbaycan'da milli görüşü savunanların önünde en büyük engel idi. Devrimin ilk yıllarında Bolşeviklerin⁴⁷ neredeyse önü alınmaz baskılarına rağmen eski Çarlık yönetiminin sömürgelerinde bağımsızlığın kazanılması yolunda mücadele devam ediyordu. Bolşevikler, milli mücadeleye gölge düşürmek için köylüleri ve çiftçileri beylere ve ağalara karşı muhalif olmaya sesliyor ve Proleter⁴⁸ hükümetinde birleşmenin son şans olduğuna toplumu inandırmaya çalışıyordu. Maalesef Rus Bolşevik hükümeti bunu başardı. Bakü'de hâkimiyeti ele geçiren Ermeni Taşnak - Bolşevik birlikleri önceden hazırlanmış planla Stepan Şaumyan'ın rehberliğinde

⁴³ Mahmut İsmayilov, Azerbaycan Tarihi (1900 - 1920), C 5, Bakü: İlim Neşriyatı, 2008, s.177.

⁴⁴ Guberniya - Çarlık Rusyası'nın sömürgelerinde 1708 - 1907 yılları arasında mevcut olmuş eyalet sistemi

⁴⁵ İsmayilov, a.g.e., ss.179-181.

⁴⁶ İsmayilov, a.g.e., s.186.

⁴⁷ Bolşevik - Rusça bir kelime olup "çoğunluk" anlamına gelir. Vladimir Lenin taraftarları bu isimle çağırılırdı

⁴⁸ Proleter - Sosyalist işçi sınıfını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Burjuvazi sınıfının yönetim yapısına karşıdır

“Devrim düşmanları ile mücadele” çağrısı adı altında Azerbaycan Türklerine soykırım yaşattılar. 31 Mart 1918 tarihinde Bakü’de ve onun yakın civarında 12 bin Azerbaycan Türkünü öldürmüş ve evlerini talan etmişlerdir.⁴⁹ Uzun yıllar bu faciayı iç savaş olarak tanıtmaya çalışan Sovyet tarihçilerinin çabaları bir sonuç vermedi. Türk Soykırımı olarak anılan bu olayların arkasında Ermeni milletçilerinin Bakü’nün Azerbaycanlılar tarafından başkent yapılmasına yönelik fikirlerden uzak tutmak çabası yatıyordu.⁵⁰

Bu yıllarda Ruslar gibi İngiliz hükümeti de başta Bakü petrolü olmakla Kafkasya’ya sahiplenmeye çalışıyordu. İngilizlerin yönetmiş olduğu geçici hükümetin ömrü de milli irade karşısında duruş getiremedi. 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Türkleri, bağımsızlıklarını ilan etti. 4 Haziran’da ise Osmanlı Türkiye’si ile askeri anlaşma imzalandı. Askeri anlaşma gereği İngilizlere ve Ruslara direniş sergilendi. Bölgede Almanya’nın itirazları da dikkate alınarak Azerbaycan’a yardıma gelen askeri birlikler Kafkas İslam Ordusu adıyla bilinir. Kafkas İslam Ordusu denilince Kafkasya’nın güneyindeki Üçüncü Ordu anlaşılmalıdır.⁵¹ Bakü’nü işgal güçlerinden geri alan Türkler, Azerbaycanlıların askeri eğitiminde de katkı sağladılar.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, demokrasi ilkeleri ile yönetilen laik devlet yapısına sahipti ve Müslüman Türk dünyasında ilk örnek teşkil ediyordu. 23 aylık hâkimiyeti döneminde yapmış olduğu önemli adımlardan bir de 31 Mart tarihinde Azerbaycan’da Türk Müslüman nüfusa yapılan, Soykırım suçlularının yargılanmasına yönelik başlatılan hukuki süreçtir. 15 Temmuz’da kurulmuş olan Fevkalade Tahkikat Komisyonu kısa bir zamanda Ermenilerin, yaptığı suçları ortaya çıkardı. Cumhuriyet’in çabuk devrilmesi Ermenilerin yargılanmasına izin vermedi.⁵²

28 Mayıs 1918 tarihinde Versay’da bulunan Azerbaycan diplomasi temsilcileri, Amerikan Cumhurbaşkanı Woodro Wilson’la görüşmek fırsatını iyi değerlendirdiler.

⁴⁹ Yakup Mahmudov, “Bakı’da Mart Soykırımı”, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, C1, Bakü: Lider Neşriyatı, 2004, s.240.

⁵⁰ Teymur Veliye (Ed.), **Azerbaycan Tarihi (XX. Yüzyıl)**, C 2, Bakü: Tahsil Neşriyatı, 2009, s.164.

⁵¹ Vaqif Arzumalı, “Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan’ın Bolşevik işgalinden temizlenmesi”, **Halk Gazetesi**, (16 Eylül 2008), ss.1-6.

⁵² Anar İskenderov, “1918-1920 yıllarında Türk-Müslüman Soykırımları”, **Azerbaycan Gazetesi**, (31 Mart 2009), ss.2-4.

Wilson’la görüş, Halk Cumhuriyeti’nin uluslararası arenada pozitif diplomasi geliştirmesinde olumlu dönüş yarattı. Azerbaycan’ın dış tehlikeleri dikkate alarak kendine himayeci araması, Rusya’nı rahatsız ediyordu. İngiltere’nin Dışişleri Bakanı Lord Kurzon’un Versay Çalışma Komisyonundaki sözleri bu açıdan önemlidir; “...müttefik ve ittifak devletleri Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerini birlikte de-facto düzeyde tanıyorlar”.⁵³

Bolşevikleri rahatsız eden diğer bir büyük neden de Batı değerlerinin Halk Cumhuriyeti’nin siyasi ve sosyal yapısına olan yakınlığıydı. Azerbaycan’ın giderek Rus kültürel değerlerinden uzak kalması, köylüler ve çiftçiler arasında İşçi hükümetine olan inamı azaltabilirdi. Bu da sonuçta Bolşevik devriminin yenilgisi anlamına gelirdi. İdeolojik olarak Proleter hükümeti bu coğrafyada etkili olmasına rağmen milli görüşü savunanlarla içli dışlı savaşın içindeydi. Merkezi hükümete karşı gelenlere her türlü destek çıkan Bolşevik hükümeti, “Dünya ülkelerin Proleterleri birleşin” çağrısı adı altında halkı birbirine düşürmek için strateji geliştirmekle Rusya’nın yeni sömürge politikalarına revaç verirdi.

Güney Kafkasya’daki etnisyen ve dini sorunlardan siyaset yapmayı iyi bilen Ruslar, Ermenilerin “Büyük Ermenistan” rüyasının gerçek bir sonuca varmasında ısrarlı gözükürdü. Planın bir parçası olan Karabağ’ın Ermenilere verilmesi, Cumhuriyet döneminde suya düştü. Parlamentonun 1919 tarihli kararı ile hukuken Karabağ, Azerbaycan sınırları içinde yer aldı. 1918 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Nahçıvan - Türk Cumhuriyeti’nin yaratılması, tam anlamda Ermeni - Taşnak birliklerinden korunmaya hesaplanmıştı.⁵⁴ Ocak 1920 tarihinde Versay Çalışma Komisyon’unda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin bağımsızlığının tanınması Ermenilerin, Azerbaycan’a ve Osmanlı Türkiye’sine olan arazi iddialarını artırdı.

Güney Kafkasya’nın Proleter devrimine yenik düşme tehlikesi İtilaf Devletlerini gerçek adımlar atmaya zorladı. Batılı politikacılara göre Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’ı

⁵³ Veliyev, a.g.e., ss.201-210.

⁵⁴ Veliyev, a.g.e., s.207.

ve Gürcistan'ı işgali Bolşevik ideolojisinin İran'a ve Orta Asya'ya yayılması anlamına gelirdi. Bu da yakın gelecekte Orta Doğu'nun tehlikeyle karşı karşıya kalması demek idi.⁵⁵ Batılı devletlerin siyasi çabaları da bir sonuç vermeyince Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya'sı tarafından işgali kaçınılmaz oldu. 28 Nisan 1920 tarihinde XI. Kızıl Ordu'nun Bakü'de bulunması, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sonu anlamına gelirdi. San Remo'da bulunan Azerbaycanlı diplomasi temsilcileri haberi duyunca Sovyet Rusyası'nın Azerbaycan'ı işgal ettiğini bildirmesi üzerine, Konferans'tan karşı tepkilerin gelmesi de hiçbir şeyi değişmedi.⁵⁶

İki yıllık Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan'ın XIX. Yüzyılın evvellerinde kaybedilmiş devletçiliğinin berpası demek idi. Halkın demokrasiye sahip çıkması, Rusya'nın sömürge zihniyetine karşı geldiği için devletin dağılmasının fermanı da çabuk verildi.

Cumhuriyet hükümetinin iç ve dış politikada Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumaya çalışması sonraki yıllarda da etkinliğini korumuştur. Gürcistan'la anlaşma gereği 26 Haziran 1918 tarihinde Zakatala ili, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin sınırları içinde yer almış ve nüfusunun % 91.9'nun Azerilerden ibaret olmasından dolayı Gürcülerin itirazları da geçersiz kılınmıştır. Bunun yanı sıra Rus isyancılarından Lenkaran geri alınmış ve Nahçıvan'ın Azerbaycan sınırları dahilinde olması hukuken ispatlanmıştır.⁵⁷ İrevan'ın Ermenilere verilmesi ise Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin başarısızlığı olarak değerlendirilir. Devrin siyasi, askeri ve sosyal şartları doğrultusunda atılan bu adım, Ermenilerin sonraki yıllarda tarihi Azerbaycan topraklarında yerleşmesine zemin hazırladı.

1.5. Sovyet İhtilalinin Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumuna Yan Etkileri ve İstikrarsızlık Yılları

28 Nisan istilasının ardından bölgelerde isyanların başkaldırması Bolşevikler tarafından acımasızca yatırıldı. İlk isyan haberi Cumhuriyetçilerin merkezi olarak

⁵⁵ Veliyev, **a.g.e.**, s.209.

⁵⁶ Veliyev, **a.g.e.**, s.222.

⁵⁷ Vaqif Piriye, Azerbaycan'ın Tarihi Siyasi Coğrafyası, Bakü: Muallim Neşriyatı, 2006, s.58.

bilinen Gence' den geldi. Yeni hükümet tarafından isyan, Azerbaycan Ulusal Ordusu askerlerinin itaatsizliği olarak değerlendirildi ve bastırılmasının ardından isyanı organize edenler Hazar denizinde bulunan adalardan biri olan Nargin'de kurşuna dizildiler. Karabağ ve Zakatala isyanları da aynı sonuçla bitti.

Azerbaycan'da milli hükümetinin Ruslara teslim edilmesinin ardından Ermenilerin toprak iddiaları da planlı karakter aldı. Ermenistan'ın Sovyetleşmesi, 1921 tarihinde Yukarı Zengezur topraklarının Azerbaycan'dan koparılması ile sonuçlandı. 30 Aralık 1922 tarihinde SSCB'nin kurulması Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin hukuken işgali anlamına gelirdi. 7 Temmuz 1923 tarihinde jeostrateji ve coğrafi konumuyla seçilen Dağlık Karabağ'ın "*otonom vilayet*" olarak adlandırılması gelecek tehlikelerin temelini oluşturdu. "*Parçala ve hükümlanlık et*" politikasını üst düzeyde uygulayan Rus emperyalizmi, "*Bağımsız Sovyet Azerbaycanı*" dahilinde kendi otoritesini genişletmek için Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'ni kurdu.⁵⁸ DKMV'nin kurulmasının ardından Zengezur toprakları tamamiyle Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırlarına dahil edildi. Bunun ardından Ermeni çeteciler, bu bölgenin yerel nüfusu olan Azerbaycan Türklerine karşı bir soykırım uyguladılar. Coğrafi konum itibarıyla önemli bir stratejik mevkiye sahip olan Yukarı Zengezur bölgesinin işgali, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Dünyası ile olan kara sınırlarının kesilmesine neden oldu.⁵⁹

Karabağ'dan farklı olarak Nahçıvan'ın statüsü Rusların ve Ermenilerin yenilgisiyle sonuç buldu. Türkiye'nin bu konuda hassas davranması Nahçıvan'ın vilayet değil de, ülke dahilinde özerk cumhuriyet adlanması ile hukuken yasalaştı. Bu konuda Moskova ve Kars Anlaşmaları ile Nahçıvan'ın Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırları içinde tanınması gerektiğini gösteren madde işe yaradı.

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasının ardından sosyal - siyasi düşünce Marksizm - Leninizm ideolojisinin etkisi ve Komünist Partisi'nin önderliği altında yeni bir sürece geçti. SSCB'nin devlet ideolojisini savunanlar, "*sosyal yaşamın yasalarıyla*

⁵⁸ Cemil Guliyev (Ed.), Azerbaycan Tarihi (Nisan1920 - Haziran1941), C 6, Bakü: İlim Neşriyatı, 2008, s.2019.

⁵⁹ Ramazan Özey, Türk Dünyası Coğrafyası (Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar), İstanbul: Aktif Yayınevi, 2006, s.76.

ilgili” bu zihniyete karşı gelenlerin dışlanmasını öngörüyordular.⁶⁰

XX. Yüzyılın 20’li yıllarının ortalarından itibaren Sovyetlerin diğer Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da ekonominin Sosyalizm değerleri üzerinde yeniden inşasına başlandı. Sosyalist sanayileşmesi, tarımın kollektifleşmesi, Bolşevik ideolojisine hizmet eden kültürel devrim, Komünist Partisi’nin otoritesine saygı ve yönetimde merkezi hükümetin kararlarının tartışmaya kapatılması gibi fikirler uygulanmaya konuldu. Bununla da Moskova hükümeti yeni bir sömürge yönetim sistemine geçiş yaptı. Kremlin’in Azerbaycan’la ilgili planları diğer bölgeleriyle kıyaslandıkta daha stratejiktir. Bakü’nün zengin petrol kuyularının istismarını küresel çıkarları doğrultusunda gizlemesi bazen geçersiz kalırdı. Sovyet Azerbaycanı’nın petrol sanayisindeki canlanma Batılı petrol alıcılarının ona ulaşma isteğini artırdı. Yabancı kapitalistler, SSCB’den Çarlık Rusyası’nın borçlarını talep etmekle kalmayıp, Azerbaycan’ın petrol madenlerini eski petrol şirketlerine geri verilmesini de istiyordular. 1922 tarihinde Cenova’da gerçekleşmiş uluslararası konferansta aynı şartlar Sovyet temsilcilerini karşındaydı. Cenova Konferansında SSCB’ni temsil eden Azerbaycan Bolşeviklerinin başkanı Neriman Nerimanov “*Rusya’nın müdahale ve kuşatmaya sorumlu olan devletlere iddiaları*” başlıklı yazıyla Batılıları zor durumda bıraktı. Yazıda Azerbaycan’ın petrol sanayisinin 71 milyar 548 milyon manatlık zarara uğradığı yazıyordu.⁶¹

Petrolün yanı sıra diğer sanayi alanlarının da gelişmesi işçi sınıfının çöküşünü ve yok olma tehlikesini azalttı ki bu da Sovyet toplumunda kadrolaşmayı hızlandırdı. Buna rağmen Azerbaycan’da kadrolaşmanın yetersizliği söz konusuydu ki, Komünist hükümeti milli kadroların hazırlanmasını kendisine tehlike olarak görüyordu.⁶²

1920’li 30’lu yıllarda Sovyet Azerbaycanı’nda eğitime teşvik amaçlı cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetler ülkenin her köşesinde insanların en azından yazma becerilerinin ve okuma alışkanlıklarının geliştirilmesi amaçlı dersler vermekle görevlendirildi. Eğitim

⁶⁰ Yusif Rustamov, Siyasi - Hukuki Talimler Tarihi, Bakü: ‘Azerbaycan Üniversitesi’ Neşriyatı, 2000, ss. 312-313.

⁶¹ Guliyev, a.g.e., ss.117-118.

⁶² Guliyev, a.g.e., ss. 128-129.

amaçlı okullarda, eğitim gören işçilerin aylık asgari ücreti korunmakla 8 saatlik iş günü 2 saat azaltıldı.⁶³ Yeni eğitim sisteminde en büyük sorun eski alfabeydi. Ortak bir alfabenin kullanılması ilk yıllar, stratejik bir hedef idi. Arap alfabesinden Latin'e, ardından da Kiril'e geçiş kısa bir zamanda sağlanmış oldu.

“*Kültürel devrim*” adı altında halkın yüzyıllar boyu sahiplendiği milli ve dini değerleri “geçmişin kalıntısı” olarak gören Komünist zihniyeti, milli ve dini ayinlerin geçirilmesini yasaklamakla yetinmeyip, onu savunanları “*Vatan haini*” olarak idamla korkuttu. 15 Mayıs 1920 tarihinde “*Vicdan özgürlüğü hakkında*” kanunla dini inanç özgürlüğünün korunması yasallaşmış, maalesef mescitler kapanmaya, din adamlarına karşı güç kullanılmaya devam etmiştir. Üst düzey devlet görevlilerinin çağrısı ile 1924 tarihinde şehir ve köylerde Allahsızlar Cemiyeti'nin teşkil olunması takipleri hızlandırmıştır.⁶⁴

Kolektivizasyon⁶⁵ tedbirleri adı altında köyleri kolhoz⁶⁶ ve sovhozlarda⁶⁷ birleştiren Sovyet hükümeti, zenginlerin ve orta sınıfın karşı tepkileri ile karşılaştı. Azerbaycan'da kolektivizasyon olan köyler, yöreler üzere de gidiyordu. Kolektivizasyon yıllarında Azerbaycan'da 200 binden fazla köylü Sovyet hükümetinin, kolhozun düşmanı gibi öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir.⁶⁸ Giderek artan kolhoz düşmanlığını ortadan kaldırmak için tarlada fazla işleyen ve tarım makinalarının kullanmasını iyi bilen köylüler arasında “emek kahramanları”nın ortaya çıkarılması ihtiyacı duyuldu. “Stakhanov hareketi” diye bilinen bu reformcular, birçok alanda yeniliklere imza attılar ki, Bakü petrolünün üretiminin artması ve petrol sanayisi işçilerine teknik eğitimin verilmesi başta gelir.⁶⁹

Sovyet tarihçiliğinde “*Geçiş Dönemi*” diye tabir edilen 1920'li 30'lu yıllarda Azerbaycan'da sosyalist ekonomisi kurulmuş ve yeni siyasi sistemde değişiklikler

⁶³ Guliyev, a.g.e., s.226.

⁶⁴ Veliyev, a.g.e., s.296.

⁶⁵ Kolektivizasyon - SSCB hükümetinin 1929 - 1935 yılları arasında uyguladığı politikalar kastediliyor

⁶⁶ Kolhoz - Rusçada “kolektif tarımcılık” anlamına gelen terim

⁶⁷ Sovhoz - Rusçada devlet mülkiyetindeki tarım işletmeleri için kullanılan terim

⁶⁸ Veliyev, a.g.e., ss. 284-287.

⁶⁹ Guliyev, a.g.e., s.313.

yaşanmıştır. SSCB'nin Anayasasında işçi sınıfı, kolhozçu köylüler ve onların arasından çıkmış eğitilmiş zümre Sovyet toplumunun sosyal yapısının temel ögesi olarak geçiyordu.⁷⁰

Rusya'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasının ardından Lenin'in ve Troçki'nin emriyle Beyazdeniz'deki Solovetsky adalarında, Suzdal, Yaroslavl ve diğer yerlerde hapishaneler yaratıldı. Binlerce "*Devrim düşmanı*" bu hapishanelere yerleştirildi. Bunların arasında Rusyalı asilzadeler, Avrupa'da eğitim gören aristokrasiler, diğer siyasi parti üyeleri ve Komünizme karşı gelenler yer alıyordu.⁷¹

Tarihin bu karanlık çağında Azerbaycanlıları, pantürkizm⁷² ve panislamizm⁷³ yanlısı olmakta suçluyorlardı. 1937 yılında "*halk düşmanı*" adı altında 29 bin kişi kurşuna dizilmiş veya Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Köylüden devlet memuruna birçok kişiye amansızlıkla davranılmış, hükümetin politikasına karşı gelenler sorgusuz sualsiz ortalıktan kaldırılmıştır.⁷⁴ Kızıl Terörün kurbanı olan aydınların yakınları devlet işlerinden uzaklaştırılmış veya gereksiz işlerde çalıştırılmıştır.

XX. Yüzyılın 30'lu yıllarında dünya ülkelerinin jeostratejik düzeyde parçalanması küresel savaşla sonuç buldu. Dünya ağalığını paylaşmakta niyeti olmayan İngiltere ve Fransa, Almanya ve Sovyetleri birbirine düşürmekte strateji geliştirdiler. Bununla da onlar, hem faşizme hem de küresel devrime can atan komünizme darbe yapmayı hedefliyordular. Almanya, İtalya ve Japonya'nın yeni satış pazarlarına sahiplenmeye çalışması üzerine ABD'nin doğu ve güney doğu Asya'da siyasi konumunu genişletme planları yeni bir dünya savaşını kaçınılmaz kıldı. Batılı devletler, SSCB'nin maddi servetleri ile Almanya'nın teknoloji imkânlarının bir araya gelmesini ve sonuçta da Sosyalist devriminin gerçekleşmesini en büyük tehlike olarak görüyordular. Bundan dolayıdır ki ilk yıllarda Faşistlerin Almanya'da hâkimiyete gelmesine destek çıktılar.⁷⁵

1 Eylül 1939 tarihinde Hitler Almanyası'nın Polonya'ya savaş açması üzerine II. Dünya

⁷⁰ Guliyev, a.g.e., ss. 400-405.

⁷¹ Ziya Bünyadov, Kızıl Terör, Bakü: Azərbaycan Devlet Neşriyatı (Azərneşr), 1993, s.38.

⁷² Pantürkizm - Türk Milliyetçiliği

⁷³ Panislamizm - İslam Ümmetçiliği

⁷⁴ Guliyev, a.g.e., s.419.

⁷⁵ Veliyev, a.g.e., s.338.

savaşı patlak verdi. Sınır hatlarında askeri güçlerin artırılmasını ön gören Sovyet yönetimi, 23 Ağustos'ta Almanlarla anlaşma imzaladı. Şartlar doğrultusunda on sene süresince taraflar arasında savaşın olmaması konusunda anlaşmaya varıldı. Olayların sonraki gidişi anlaşma şartlarının her iki taraftan da görmezden gelindiğini ve tam tersine yeni toprakların işgaline yol açtığını gösterdi. 22 Haziran 1941 tarihinde Nazi Almanyası SSCB'ye savaş açtı. Tarihte “*Barbarossa Harekâtı*” diye geçen “*Yıldırım Savaşı*” ile Almanlar, Sovyet Ordusu'nu darmadağın etmeli ve kışın Arhangelsk - Haştarhan sınırında bulunmalıydı. Sovyet Azerbaycanı'nın jeopolitik önemini iyi değerlendiren Hitler Almanyası, Bakü petrolüne sahiplenmek için özel plan hazırlamıştır. Nazi Partisi'nin ideologu Alfred Rosenberg'in “*Kafkasya'nın yönetilmesi Planı*”na göre ilk önce Azerbaycan'da yönetici bir Komiserlik yaratılmalı ve Tiflis'te yerleşecek olan Genelkurmay'ın Kafkasya Reich Komiserliği'ne bağlanmalıydı. 16 Haziran 1941 tarihinde Hitler'in önderliğinde çağrılan toplantıda, Bakü petrolünün işgalinin ardından buranın askeri mıntıka olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Eğer savaş olumlu biterse Kuzey ve Güney Azerbaycan diğer Türk Cumhuriyetleri ile birlikte “*Büyük Türkistan*” devletinde birleşecekti.⁷⁶

“*Halklar Dostluğu*” adı altında ideoloji geliştiren Komünist hükümeti, Almanların saldırısının ardından Sovyetlerin dört bir yanında Büyük Vatan'ın tehlike ile karşılaştığı çağrısında bulundu. Bundan dolayıdır ki, Sovyet tarihçiliğinde 1941-1945 yılları “*Büyük Vatan Savaşı*” diye geçiyor.

Halk Cumhuriyeti'nin devrilmesinin ardından Avrupa'da ve Türkiye'de yaşayan muhacir Azerbaycanlılar, Sovyetlere karşı savaşan birliklerin saflarında yer aldılar. Bunun yanı sıra Komünizmi güç tehdidiyle kabullenenler, ilk fırsatta kaşı tarafa geçiyordu. 1943 yılında Azerbaycanlı üniversite öğrencilerinin gizli birliği olan “*Yıldırım*” teşkilatı, ülke dahilinde Sovyetlere karşı sloganlar söyleyerek, Komünizmin Azerbaycan dilinin ve medeniyetinin düşmanı olduğuna gençleri inandırmaya çalışıyordu. Avrupa'da bu işte Azerbaycanlılara, Fetelibeyli Düdenginski önderlik

⁷⁶ Veliyev, a.g.e., s.341.

ediyordu. Savaşın ortalarında Almanlara esir düşen Düdenginski, Azerbaycan'ın eski bağımsızlığının kazanılmasından yanaydı. Muhacir Azerbaycan Hükümeti'nin etrafında birleşen yurtseverler, Muhacir hükümeti 1944 yılın kışına gibi ayakta tuttular.⁷⁷

1939 - 1945 tarihleri arasındaki II. Dünya Savaşı, Almanların ağır yenilgisiyle sonuçlandı. SSCB'nin sahte Halklar Dostluğu'nun galip olarak ayrılması sonraki yıllarda yan etkisini gösterdi. Kölelik psikolojini bir türlü atlatamayan Sovyet halkları, yıllar boyu Komünizmin etkisinde kaldılar. Merkezin mevcut siyasi, ekonomik ve ideolojik sisteminin dayanıklılığının artmasına karşın, maalesef halkların yakın zamanda özgürlük kazanma ümitlerini kaybettirdi.⁷⁸

Sovyet hükümeti Büyük Vatan Savaşı'nın bitmesinin ardından iç ve dış politikada ıslahatlar başlattı. 10 Şubat 1946 tarihinde Stalin, SSCB Bakanlar Konseyinin başkanı seçildi. Stalin'in hâkimiyet yıllarında (1946 - 1952) Marksist görüşü eleştiren açık görüşlü insanlar kapalı mahkemelerde yargılandı. 1946 - 1960 yılları arasında yaşanan mezalimde binlerle insan hapisane ve sürgün kamplarında öldürüldü veya işkence yapıldı. 1952'nin sonu 1955'in evvelinde parti ve devlet kamuoyunun ideoloji tebligat bildirilerinden 1937'nin kan kokusu gelirdi.⁷⁹

Kremlin hükümeti Rus olmayan diğer halklar üzerinde hâkim konumunu muhafaza etmek için etnisyen sorunlardan siyaset yapmasın iyi bilirdi. Aslında bu Çarlık Rusyası'nın sömürge politikalarının devamıydı. 23 Aralık 1947 tarihinde SSCB Bakanlar Konseyi "*Sovyet Ermenistanı'ndan kolhozçuların ve diğer Azerbaycanlı ahalinin Sovyet Azerbaycanı'nın Kür Araz ovalığına göç ettirilmesi hakkında*" vermiş olduğu kararla, Ermeni nüfusunun tarihi Türk topraklarında yerleştirilmesinin yeni aşaması başlatıldı. 1948 - 1953 tarihleri arasında 100 binden fazla Azerbaycanlı Türkü, Sovyet Ermenistanı'ndan Sovyet Azerbaycanı'na zorunlu göç ettirildi. Göç aşamasında, yeni yaşam şartlarına alışamayan üç kişiden biri dayanamayıp öldü.⁸⁰ Moskova yönetimi, Azerbaycanlıları güney sınırlarından uzak tutmakla Türkiye ile yaşanacak

⁷⁷ Veliyev, a.g.e., ss.353-357.

⁷⁸ Veliyev, a.g.e., s.358.

⁷⁹ Tahir Gaffarov (Ed.), Azerbaycan Tarihi, C 7, Bakü: Elm Neşriyatı, 2008, ss.130-131.

⁸⁰ Veliyev, a.g.e., ss.382-383.

savaş ihtimalinde, sınırdaki nüfusun Türklerin saflarına geçeceğinden ihtiyat ediyordu.⁸¹

5 Mart 1953 tarihinde Stalin'in ölümü üzerine ondan kalan ne varsa yeniden gözden geçirildi. 1956 yılında Komünist Partisi'nin 20. Toplantısında Stalin'e tapınmanın yasaklanması yolları görüşüldü.⁸² 12 - 26 Nisan tarihler arasında SSCB Yüksek Mahkemesi'nin Askeri Şurası, Stalin'e yakınlığı ile bilinen Azerbaycan Komünistlerinin önderi Bağirov'u ve Ermeni kadro üyelerinin birkaçını idam cezasına çarptırdı. Buna ilave olarak zamanında idam olunan aydınların birçoğunun üzerinden "*halk düşmanı*" damgası da kaldırıldı.⁸³

14 Temmuz 1969 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne Haydar Aliyev başkan seçildi. Aliyev'in başkan seçilmesinden kısa bir süre sonra Sovyet Azerbaycan'da ekonomik, kültürel ve sosyal yaşam şartları doğrultusunda reformlar yapıldı. 1960 - 80'li yıllar arasında Sovyet Azerbaycanı'nda pozitif dönüşümün yaşanması Aliyev'in hâkimiyeti yıllarına tekabül ediyor. 22 sene Sovyet Azerbaycanı'na rehberlik eden Haydar Alırıza oğlu Aliyev, Ermenilerin toprak iddialarına sert tepki vermiş ve 1977 SSCB Anayasası kabul görürken, Dağlık Karabağ'ın siyasi statüsünün Ermenilerin hayrına değişmesine izin vermedi.⁸⁴ Onun uzun yıllar Sovyet İstihbarat Teşkilatı KGB'de çalışması, sonraki yıllarda milli kadroların hazırlanmasında semereli oldu.

1980'li yıllarda Komünist ideolojisine nefretin artması siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamda buhranla sonuçlandı. Sovyet devletini ayakta tutmakta zorluk çeken Moskova yönetimi, Gorbaçov'un Perestroyka Planı'nı savunmaktan başka bir tercihi kalmadı. Bölgelerde giderek artan anti - Sovyet düşüncesi toplumla merkezi hükümet arasında derin uçurum yarattı. Giderek artan bağımsızlık çağrılarından pazarlık yapan SSCB yönetimi, Dağlık Karabağ'da Ermenistan Komünist Partisi'nin organize ettiği Karabağ Komitesi'nin yapılanmasını görmezden geldi. 1987 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nun

⁸¹ Esad Gurbanlı, "Deportasyonu Doğuran Şerait ve Sebepler (1948-1953)", Bakü: **Dirçeliş XXI Asr**, Sayı 82-83, Aralık 2004-Ocak 2005, s.140.

⁸² Rustamov, **a.g.e.**, s.315.

⁸³ Veliyev, **a.g.e.**, s.384.

⁸⁴ Gaffarov, **a.g.e.**, ss. 174-180.

Ermenilerin sahte “*Soykırım*” kurbanlarını anması üzerine Ermeni milletçilerin ırkçılık duyguları başkaldırdı. Krunk⁸⁵ ve Miatsum⁸⁶ gibi Ermeni örgütlerinin Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a birleştirme çağrıları, Azerbaycanlıları yeni bir göçle karşı karşıya bıraktı. 19 Şubat 1988 tarihinde Erivan’da anti - Türk mitingi geçirildi. “*Ermenistan Türklerden temizlenmeli*” sloganları ile meydanlara akışan Ermeni milletçileri, Dağlık Karabağ’ın merkezi şehri Hankendi’de Sovyet Azerbaycanı’ndan ayrılma çağrısı yaptılar.⁸⁷ SSCB’nin bu konuda suskunluğu rıza belirtisi anlamına gelirdi.

Erivan ve çevresindeki Türk köylerinden Azerbaycanlıların kovulması, Ermenilerin çoğunlukta olduğu sanayi şehri Sumgayıtta⁸⁸ kaosa neden oldu. Bu şehirde Sovyet Ermenistanı’ndan göç ettirilenlerin anti - Ermeni çıkışlarını fırsat bilen Ermeni suç çetesinin lideri Eduard Grigoryan, kendi milletinden olanlara katliam yaşattı.⁸⁹

1988 yılının 27 - 28 Şubat tarihleri arasındaki Sumgayıt Olayları’nı yerli ve dünya kamuoyunda ‘mazlumm Ermeni halkına uygulanan ‘*soykırım*’ın devamı olarak tanıtan Ermeni lobisi, “*Sumgayıt, Soykırım, Aşikârlık*” kitabıyla bir sonraki yalanlarını ortaya koydular.⁹⁰ “*Sumgayıt olayları*”, Karabağ Ermenilerinin Sovyet Azerbaycanı’na isyanına zemin hazırladı. 1 Aralık 1989 tarihinde Sovyet Ermenistanı’nın Ali Konseyi, “*Sovyet Ermenistan ile Dağlık Karabağ’ın birleştirilmesi hakkında*” karar kabul etti. Hankendi’nde⁹¹ Ermenistan bayrağının dalgalanması durumu daha da gerginleştirdi.⁹²

1980’li yılların sonunda Sovyet Azerbaycanı’nda halk hareketinin başkaldırması, Moskova hükümetini rahatsızlığını artırdı. Yüz binlerce insan bağımsızlık sloganları ile SSCB’den ayrılma iradelerini ortaya koydular. Sovyet Nahçıvanı’ndan başlayan bağımsızlık mitingleri Moskova - Bakü ilişkilerinde derin uçurum yarattı. 31 Aralık 1989 tarihinde İran - Nahçıvan sınırlarının halk kitlesi tarafından dağıtılması, SSCB -

⁸⁵ Krunk - Ermeniceden “turna” diye çevriliyor

⁸⁶ Miatsum - Ermeniceden “birleşme” diye çevriliyor

⁸⁷ Veliyev, a.g.e., ss.447-449.

⁸⁸ Sumgayıt - Bakü’den 37 km uzaklıkta sanayi şehridir

⁸⁹ Aslan İsmayilov, Sumgayıt - SSCB’nin Dağılmasının Başlangıcı, Bakü: Çarşoğlu Neşriyatı, 2011, s.19.

⁹⁰ Eyruz Memmedov, 28’den 29’na Geçen Gece, Bakü: Sumgayıt Neşriyatı, 1998, s.48.

⁹¹ Hankendi - Dağlık Karabağ’ın başkentidir. Ermeniler tarihi ismin tahrif edip Stepanakert yapmışlar

⁹² Veliyev, a.g.e., s.453.

İran sınır hattında heyecanlı anlar yaşattı ki bu dalga Sovyet - Türkiye sınırlarında da etkili oldu.⁹³

17 Ocak 1990 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin karşısında izdihamlı mitingin başlaması üzerine kitle çoğunlukla greve gitti. Halk kitlesi Moskova yönetiminden Ermenilerin, Azerbaycan'a olan arazi iddialarının son bulmasını ve SSCB hükümetinin Bakü ve onun etrafındaki Sovyet askerlerini Dağlık Karabağ - Ermenistan sınır hattına gönderilmesi talebinde bulundular.⁹⁴

19 Ocak 1991 yılında Sovyet Nahçıvanı'nın Ali Konseyi'nin SSCB'den ayrılmayı kabul görmesi, Kremlin hükümetinin halk hareketini cezalandırmasına iyi bir fırsat sağladı. Aynı tarihte SSCB Ali Konseyi *"Bakü şehrinde olağanüstü hal durumu hakkında"* emir verdi. Halk olup bitenlerden haberdar olmasın diye saat 19 : 27'de Azerbaycan Televizyonu'nun merkezi enerji siteminin patlatılması yeni bir katliamın başlangıcından haber verirdi. Kara Ocak Gecesi'nde kendi vatandaşına kurşun sıkın Komünist hükümetinin çöküşü de fazla uzun çekmedi.⁹⁵ 19 Ocak gecesinde 147 kişi şehit edilmiş, 744 kişi yaralanmış ve 841 kişi ise yasadışı hapse mahkum olunmuştur.⁹⁶

1.6. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Jeopolitik Yapısının Şekillenmesi ve Hükümetin Jeostratejik Politikaları

Moskova'da 1991 yılının 19 - 22 Ağustos olaylarının ardından SSCB hükümetine olan güvensizlik, Sovyet Cumhuriyetlerinde bağımsızlık hareketinin önünü açtı. Diğer halklar gibi Azerbaycan Türkleri de Komünist Partisi'ne karşı itaatsizliğe oy vermesinin ardından Bakü meydanlarında mitinglerin ardı arkası kesilmedi. İstiklalin hiç de uzakta olmadığına inanan halk kitleleri, olağanüstü halin kalkması, parlamentonun bırakılması, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ertelenmesi ve Karabağ'da Azerbaycan'ın yasal haklarının geri verilmesi talebinde bulundular.⁹⁷ Bağımsızlık ve özgürlük uğruna

⁹³ Veliyev, a.g.e., s.461.

⁹⁴ Gaffarov, a.g.e., s.257.

⁹⁵ Gaffarov, a.g.e., ss.257-261.

⁹⁶ **Şark Kapısı**, "20 Ocak Halkımızın Kahramanlık ve Gurur Günüdür", 22 Ocak 2013, ss.1-2.

⁹⁷ İrade Nuriyeva, Azerbaycan Tarihi, Bakü: Mütercim Neşriyatı, 2015, s.300.

yürütülen asıl mücadelenin mantıklı sonucu olarak 18 Ekim 1991 tarihinde “*Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı hakkında Anayasa*” oy birliği ile kabul edildi. Anayasa’da Azerbaycan devletinin üniter ve seküler devlet olmasının yanı sıra siyasi hâkimiyetin Azerbaycan halkına ait olması da yer alıyordu. Yeni hükümetin karşısında demokrasi değerleri üzerinde yönetimin kurulması, ülkenin toprak bütünlüğünün yeniden inşası, iç politikada istikrarın sağlanması ve en önemlisi Dağlık Karabağ Sorunu’ nun çözüme kavuşması gibi meseleler vardı.⁹⁸

Bağımsızlığın kazanılması kendisiyle birlikte yeni sorunlar da getirdi. Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş’ın geride kalması, küreselleşmenin hızlı gelişiminden habersiz toplumları yeni satış pazarları kazanma hırsına sahip süper devletlerle Rusya Federasyonu arasındaa tercihle karşı karşıya bıraktı. Özellikle Azerbaycan’ın jeopolitik konumu ve doğal kaynaklar açısından zenginliği Bakü hükümetine uluslararası baskıyı artırdı.

Eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında kopukluk yaşanmasın diye 8 Aralık 1991 tarihinde Brest şehri yakınlarındaki Viskuli ikametgâhında Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya’nın rehberleri Bağımsız Devletler Topluluğu’nun kurulması hakkında ortak üyelik anlaşması imzaladılar. “*Belovejsk Anlaşması*” diye tarihe geçen bu sözleşme ile SSCB hukuken ortalıktan kalkmış oldu. 21 Aralık’ta Almatı’da gerçekleşen toplantıda ise Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan da bu birliğe üye seçildi.⁹⁹

9 Kasım 1991 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti, 11 Aralık’ta Romanya, 13 Aralık’ta ise Pakistan İslam Cumhuriyeti de facto olarak Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıdıklarını belirttiler. Aralık 1991 yılında Azerbaycan’ın İslam İşbirliği Teşkilatı’na üye ülke seçilmesi Avrasya coğrafyasında yeni bir Müslüman devletinin kurulduğu mesajını verdi. 1993 yılının evveline gibi Azerbaycan devletinin bağımsızlığını 100’den fazla ülke tanımış, 70’den fazla yabancı devletle diplomatik ilişkileri kurulmuş ve 14

⁹⁸ Azad Rzayev (Ed.), *Azerbaycan Tarihi (XIX -XXI. Yüzyılın evveli)*, Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı, 2010, s. 475.

⁹⁹ Gaffarov, **a.g.e.** s.237.

uluslararası teşkilata üye seçilmiştir.¹⁰⁰

2 Mart 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na üye ülke seçilmesi Batılı devletlerle ilişkilerde yeni bir çağ başlattı. 25 Haziran tarihinde ise Karadeniz Ekonomik İşbirliği ülkelerinin ortak anlaşmasına imza atmakla bölgede yerini belirlemiş oldu.¹⁰¹

Yurtdışındaki Ermeni lobisinin desteğiyle Taşnaksutyun örgütü militanlarının Karabağ ve çevresindeki Türk köylerinde etnik temizlik uygulaması, Bakü'deki yeni hükümeti harekete geçirmesine rağmen etkili olmadı. 1991 - 1993 yılları arasında Azerbaycan'ın dış politikasında bağışlanmaz kusurların görmezden gelinmesi milli çıkarları ve devletin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokmuştur. Halkın talebi ile yeni hükümet sosyal, ekonomik, siyasi ve askeri buhrandan çıkış yolu olarak Haydar Aliyev'in tekraren siyasete geri dönüşüne onay verdi.¹⁰²

Dağlık Karabağ savaşında Hocalı Soykırımı, Azerbaycan - Ermenistan arasındaki ilişkilerin giderek köşeye sıkışması ile son buldu. 26 Şubat 1992 tarihinde Ermenistan askeri güçlerine Rusya'nın Hankendi'nde yerleşen 366 ve 81 nolu Motorize Piyade Alayı'nın destek çıkması, Karabağ'ın Hocalı şehrinde Azerbaycan Türklerini soykırımla karşı karşıya bıraktı. Hocalı Soykırımı sonucunda 613 kişi öldürülmüş, 487 kişi yaralanmış, 1275 kişi esir alınmış, 8 aile ise yok edilerek şehir ateşe verilmiştir. Hocalı trajedisinin ardından halkın tepkisiyle karşılaşan cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov istifa etti.¹⁰³

Hocalı Soykırımı XX. Yüzyılın en büyük soykırımlarından biri olmasına karşın başlıca sebebiyeti de Ermeni ve Rus şovenizmiydi. Rusya Azerbaycan'da siyasal otoritesini yürütmek ve askeri birliklerini korumak için provakasyona destek verirdi. Bunun yanı sıra ülke dâhilindeki hakimiyet anlaşmazlıkları da Hocalı 'nı savunmasız bıraktı.¹⁰⁴ Hocalı 'nın coğrafi konumunun jeostratejik önemini iyi değerlendiren

¹⁰⁰ Nuriyeva, **a.g.e.** s.301.

¹⁰¹ Gaffarov, **a.g.e.** s.238.

¹⁰² Rzayev **a.g.e.** ss.478-479.

¹⁰³ Nuriyeva, **a.g.e.** s.302.

¹⁰⁴ Veliyev, **a.g.e.**, s.481.

düşman güçleri, Karabağ'ın kültür merkezi Şuşa'nın işgaline bir adım daha yaklaştılar. 8 Mayıs 1992 tarihinde Şuşa'nın düşmesiyle Ermeni faşistleri tarafından Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin işgali başa çattı.¹⁰⁵

İster Rusya isterse de Batı dünyası Ermenilere her türlü Hristiyan desteğin vermekle yetinmiyor, bunun üzerine savaş mağduru Azerbaycan'ı cezalandırmak için ekonomik kısıtlamaları da artırdı. 24 Ekim 1992 yılında ABD Kongresi “Özgürlükleri Destekleme Yasası” gereği Azerbaycan'ın Ermenistan'ı kuşatma altında tuttuğu bahanesi ile her türlü devlet desteğinden yoksun bırakan 907 nolu düzenlemeyi kabul gördü.¹⁰⁶

Rusya ve İran üçüncü kez Azerbaycan'ı parçalamak için ülkedeki bölücü örgütlere siyasi ve psikolojik destekte bulunarak sahte devletçikler kurmak, kısa bir süre sonra da kendi topraklarına birleştirmeyi hedefliyordu. Kafkasya'dan Lezgilerin ve İranilerden Talışların asırlar boyu bu topraklarda yaşamasını görmezden gelen Rusların ve Perslerin bu mevzudaki politikaları iflas etti.¹⁰⁷

1992 yılında Haydar Aliyev'in önderliğinde Yeni Azerbaycan Partisi'nin (YAP) kurulması ile ülkenin siyasi hayatında yeni bir hareket başlanmış oldu. Yeni Azerbaycan uğurunda siyasi hareket, halk kitlesini arkasına alarak milli barışın sağlanması ve Ermeni işgalinin durdurulması konusunda birlik sergilediler.¹⁰⁸ Giderek askeriyenin siyasileşmesi ve merkezden gelen emirlerin hiçe sayılması Ebulfaz Elçibey'in makamını terk ederek doğduğu köye çekilmesi ile son buldu.¹⁰⁹

Çağdaş Azerbaycan tarihinde Milli Kurtuluş Günü gibi kutlanan 15 Haziran 1993 tarihinde Haydar Aliyev'in Azerbaycan Ali Sovyeti'nin başkanı seçilmesiyle iç savaş durduruldu ve milli barış sağlanmış oldu. 3 Ekim seçimlerinde ise halk oylaması ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildi.¹¹⁰

Haydar Aliyev hükümeti, Azerbaycan ordusunun disiplinsizliğin ortadan kaldırmak

¹⁰⁵ Gaffarov, a.g.e., s.304.

¹⁰⁶ Gaffarov, a.g.e., s.317.

¹⁰⁷ Gaffarov, a.g.e., ss.317-318.

¹⁰⁸ Veliyev, a.g.e., s.488.

¹⁰⁹ Nuriyeva, a.g.e., s.305.

¹¹⁰ Rzayev, a.g.e., s.487.

için askeri strateji geliştirerek 5 Ocak 1994 tarihinde Fuzuli şehrinin Horadiz mıntıkasını ve 22 köyünü Ermeni işgalinden temizledi ki bu da halkın orduya olan güvensizliğin kısmen de olsa azalttı. 8 Mayıs 1994 tarihinde Rusya Federasyonu’nun arabuluculuğu ile Yukarı Karabağ’ın Ermeni ve Azerbaycan topluluğunun ortak sözleşmesi olan Bişkek Protokolü imzalandı. 12 Mayıs tarihinde ise taraflar arasında ateşkesin sağlanması konusunda anlaşıldı.¹¹¹

Haydar Aliyev’in yeni hükümetin kurulması için başlattığı ıslahatlar, bazı gerici güçleri darbe girişimi yapmaya odakladı. İlk önce hükümete yakınlığı ile bilinen bir kaç üst görevli memurun öldürülesinin ardından cumhurbaşkanının hayati tehlikesi söz konusu oldu. Ordunun ve polisin hükümete sadık olan birliklerinin demokrasiden yana olması ve en önemlisi halkın darbecilere karşı direnişi isyanın ayaklanması ile son buldu. Dış güçlerden destek alan darbecilerin sonraki çabaları da taşla değdi.¹¹²

20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmış Asrın Anlaşmasına¹¹³ gölge düşürmek isteyen bu güçler, toplumdan gelen baskıların giderek artması üzerine Batılı devletlere sığındılar. Sovyetler sonrası Azerbaycan’ın petrol stratejisinin tanımlanmasında bu sözleşmenin önemi müstesnadır. Anlaşma gereği yabancı ülkelerin Azerbaycan’a sermaye akışının temeli atılmış ve netice itibarıyla yerli petrol sanayisinin inkişafı hızlanmıştır.¹¹⁴

Azerbaycan Devlet Petrol Şirket ile dünyanın 11 büyük petrol şirketi arasında imzalanmış “*Asrın Anlaşması*”, Hazar’ın Azerbaycan sektöründe olan “*Azeri*”, “*Çırac*” ve “*Güneşli*” yataklarından petrolün çıkarılması hakkında ilk anlaşma olarak tarihe geçmiştir.¹¹⁵ Bu anlaşmada ABD, Büyük Britanya, Türkiye, Rusya, Suudi Arabistan ve Norveç’in bir yerde yer alması, bölgede istikrarın sağlanması için sonraki yıllarda verimliliğini ortaya koydu. 30 yıl süreliğine geçerli olan sözleşmede, 4 milyar varil petrol rezervinin olduğuna dair tahminler dikkat çekiciydi. Güney Kafkasya’nın ABD’nin yeni politikalarının hedefine çevrilmesi “*Asrın Anlaşması*” ile gündeme

¹¹¹ Veliyev, **a.g.e.**, ss.491-493.

¹¹² Gaffarov, **a.g.e.**, ss.325-327.

¹¹³ Nuriyeva, **a.g.e.**, s.309.

¹¹⁴ Rzayev, **a.g.e.**, s.493.

¹¹⁵ İrade Hüseynova, Bağımsız Azerbaycan devletinin kurucusu, Bakü: Tahsil Neşriyatı, 2004, s.224.

gelmiştir.¹¹⁶

1995 yılının ortalarında Azerbaycan'da sosyal ve siyasi istikrarın oluşması, uluslararası hukukun öngördüğü ve demokrasi değerlerine dayanan yeni bir anayasaya ihtiyacı ortaya koydu. 12 Kasım 1995 tarihinde “*Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası*” referandum yolu ile kabul gördü. Yeni anayasa, 5 bölüm, 12 fasıl ve 158 maddeden oluşuyordu ki bunun da 48 maddesi, insan hakları ve temel özgürlüklerinin temin edilmesini öngörüyordu.¹¹⁷ Anayasanın 24. Maddesinde herkesin doğduğu andan itibaren hukuk ve özgürlüklerine saygılı davranılması gerektiğinin altının çizilmesi bu açıdan önemlidir.¹¹⁸ Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün bölünmezliğine vurgu yapan 11. Madde¹¹⁹ ile Ermenistan'ın ve diğer devletlerin arazi iddialarının hukuki asılsızlığı ispatlanmış oldu.

12 Kasım 1995 tarihi, diğer bir açıdan Sovyetler sonrası bağımsız Azerbaycan'ın ilk Parlamentosu'nun kurulmasıyla da hatırlanır. Parlamentoda 125 milletvekilinin söz hakkı tanındı ki bunun da 100'ü majoritar,¹²⁰ 25'i ise proportional¹²¹ yolla belirlendi.¹²²

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Şubat 1998 yılında “*İnsan ve vatandaş haklarının korunması hakkında*” emir vermesinin ardından Ortadoğu ve İslam ülkeleri tarihinde ilk kez, ölüm cezası kaldırılmış oldu.¹²³

11 Ekim 1998 tarihinde Haydar Aliyev'in tekrar cumhurbaşkanı seçilmesi ile yarım kalan işlerin tamamlanmasında yeni bir sayfa açıldı. 25 Kasım 1997 tarihinde kurulan Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova ülkelerinin birliği olan GUAM, Aliyev'in önerisiyle gelişmiştir. 4 Nisan 1999 tarihinde ABD'nin başkenti Washington'da yeniden görüşen cumhurbaşkanlarının toplantısında Özbekistan birliğe üye seçildi. Toplantıda çoğunluğun talebi üzerine Haydar Aliyev, teşkilatın genel başkanı seçilmiştir. GUAM'ın

¹¹⁶ İrade Hüseynova, Haydar Aliyev ve Kafkasya'da Barış Projesi, Bakü: Çaşıoğlu Neşriyatı, 2008, ss.374-376.

¹¹⁷ Rzayev, **a.g.e.** s.311.

¹¹⁸ Enver Seyitov, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın ve Hukukunun Esasları, Bakü: UNIPRINT Neşriyatı, 2008, s.17.

¹¹⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, Bakü: Kanun Neşriyatı, 2006, s.7.

¹²⁰ Majoritar - Çoğunluk Seçim Sistemi

¹²¹ Proportional - Nispi Temsil Sistemi

¹²² Gaffarov, **a.g.e.** s.351.

¹²³ Nuriyeva, **a.g.e.** s.313.

siyasi bir bloka dönüşeceğiinden endişe eden Rusya, bu yeni teşkilatı Bağımsız Devletler Topluluğu'na alternatif olarak görüyordu. Mart 1999 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan, Moldova ve Özbekistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün süresinin uzatılmasına karşı tepkileri, durumu daha da gerginleştirmiştir. Rusya'nın birlik ülkelerine sert tavrını değişmesinin ardından 2001 yılının 6-7 Haziran tarihleri arasında Yalta'da GUÖAM ülkelerinin cumhurbaşkanlarının görüşünde “*Yalta Deklarasyonu*” kabullenmiş ve bu teşkilatın siyasete değil ekonomik ilişkilere üstünlük vereceği konusunda nihai anlaşmaya varılmıştır.¹²⁴

Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için Azerbaycan'ın uyguladığı “*açık kapı politikası*” 1995 - 1997 yılları arasında verimli oldu. Avrupa Birliği'nin Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (TACİS) ve Avrupa - Kafkasya - Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) programları çerçevesinde Bakü'nün, Avrupa Ekonomik Komisyonu ile işbirliğinin sonucu olarak Avrupa - Asya istikametinde transit yüklerinin taşınmasının ihracat hacmi yüksek oranda artmıştır. 13 Haziran 1996 tarihinde Bakü - Tiflis - Ceyhan boru hattının inşaatı tamamlanmış ve “siyah altın”ın dünya piyasasına çıkarılması sağlanmıştır.¹²⁵

Çağdaş Azerbaycan'ın ulu önderi Haydar Aliyev'in teklifi ile 1998 yılının 7 - 8 Eylül tarihleri arasında Bakü'de Büyük İpek Yolu'nun restorasyonu mevzusunda geçirilen uluslararası konferansın sonucunda, 32 ülkenin ve uluslararası teşkilatın kararı ile “*Bakü Beyannamesi*” kabul gördü. Bu yıllardan itibaren Moskova - Bakü arasındaki “aysbergler” erimeye başladı. 2001 yılının ortalarında Rusya Federasyonu'nun “*Kuzey - Güney*” ulaştırma koridorunun oluşturulması girişiminde bulunması bunun ispatıdır.¹²⁶ Rusya - Azerbaycan ilişkilerinin normal düzene geçmesi bu ülkedeki diasporanın üzerinden ön yargıyı kısmen de olsa kaldırdı. Azerbaycan Millet Meclisi'nin “*Yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılarla ilişkilerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet siyaseti hakkında*” kanunun kabul görmesinin ardından 5 Temmuz 2002 tarihinde

¹²⁴ Gaffarov, a.g.e., s.334.

¹²⁵ Nuriyeva, a.g.e., s.319.

¹²⁶ Gaffarov, a.g.e., 380.

“Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılardan Sorumlu Devlet Komitesi” kuruldu.¹²⁷ 9 Kasım 2001 tarihinde Bakü’de geçirilen; Dünya Azerbaycanlılarının 1. Toplantısı’nda, devlet - diaspora ilişkilerinin dış politikada etkinliğinin artırılmasına yapılan vurgu bu anlamda başlangıç noktasıdır.¹²⁸

15 Ekim 2003 tarihinde geçirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Başbakan İlham Haydar oğlu Aliyev, büyük seçmen çoğunluğu ile Azerbaycan’ın dördüncü Cumhurbaşkanı seçildi. 15 Ekim 2008 tarihine kadar yapmış olduğu birinci Cumhurbaşkanlığı döneminde, ekonominin petrole olan bağımlılığın azaltılmasını öngören birçok tasarı ileri sürdü. *“Petrol bizim için amaç değil sadece hedefleri gerçekleştirmek için bir araçtır”* sözleri ile İlham Aliyev ekonomik politikasının temel ilkelerini ortaya koydu. Haydar Aliyev döneminden yarım kalan bölgelerin ekonomik kalkınması, oğul Aliyev’in jeoekonomik stratejileri ile Güney Kafkasya’nın diğer ülkelerini geride bırakmıştır. 11 Şubat 2004 tarihli *“Azerbaycan Cumhuriyeti bölgelerinin sosyo - ekonomik gelişimi Devlet Programı’nın onaylanması hakkında”* emir bu amaçla geliştirilmiştir.¹²⁹

Bakü hükümetinin önerisi ile Bakü - Tiflis- Ceyhan, Bakü - Supsa, Bakü - Tiflis - Erzurum doğalgaz boru hatlarının kurulmasının ardından bölgede enerji rezervlerinin taşınmasıyla ilgili tamamen yeni durum oluştu. Bununla da Hazar’ın petrol ve doğalgaz rezervleri ilk kez alternatif yollarla dünya piyasasına çıkarıldı. Hatırlatalım ki bu projelerden sonra Trans - Anadolu ve Trans - Adriyatik boru hatları projesinin gerçekleşmesi bölgenin ve dünyanın enerji güvenliğini artıran faktörler arasında yer alıyor.¹³⁰ 2006 yılına dek Rusya’dan doğalgaz ithal eden Azerbaycan’ın 2007 yılından bu bağımlılığı ortadan kaldırarak doğalgaz ihraç eden ülke konumuna gelmesi, Bakü’nün enerji diplomasisinin başarısı olarak değerlendirilir.¹³¹

Uluslararası ilişkilerde tarafsız dış politika takip eden Aliyev hükümeti, Dağlık

¹²⁷ Nazim İbrahimov, *Azerbaycan Diasporası: Büyük Yolun Başlangıcı*, Bakü: Çaşıoğlu Neşriyatı, 2006, s.41.

¹²⁸ Rövsen Memmedov, *Azerbaycan Diasporası ve Milli Matbuatı*, Bakü, Kartal Neşriyatı, 2004, s.31.

¹²⁹ Cavanşir Abdulazimov, *Sözüne sadık Cumhurbaşkanı*, Bakü: Tahsil Neşriyatı, 2006, ss.39-51.

¹³⁰ Anar Turan, “Enerji Diplomasisi: Gerçeklikler, Beklentiler”, **Halk Gazetesi**, (18 Nisan 2016), s.1.

¹³¹ Müşfik Atakişiyev, *Azerbaycan’ın Petrol Stratejisi’nin Milli Ekonominin Gelişiminde Rolü*, Bakü: **Azerbaycan Vergi Haberleri**, Vol.5, No.119, 2014, s.88.

Karabağ Sorunu' nun çözümlenmesinde Rusya'nın AGİT'in Minsk Grubu'nda üstlendiği belirleyici pozisyona her defasında vurgu yapmaktadır.¹³² Kremlin yönetiminin bölgenin aynı zamanda Azerbaycan'ın gelecek kaderinin belirlenmesindeki saldırgan pozisyonu, Azerbaycan'ın ulusal çıkarlarına ve Avrupa'nın demokrasi değerlerine tehdit olarak görülür.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN JEOPOLİTİK AKTÖRLERİ VE SORUNLARA ÇÖZÜM ARAYIŞI

2.1. Siyasi Partiler

Dünyada siyasi bakışları farklı olan 900'e yakın parti mevcuttur.¹³³ Bu partilerin birkaçı tek partili ve iki partili, birçoğu da çok partili sistem olmak üzere siyasal varlıklarını sürdürmektedirler. Tek partili siyasi rejimler, genellikle totalitarizmin yaygın olduğu diktatör yönetimler için karakterize olmasına karşın iki partili sistemler, demokrasiyle yönetilen devletler için geçerlidir. Tek Partili Komünist yönetimi SSCB ile iki partili ABD ve Büyük Britanya kıyaslandığında farklılıklar apaçık sezilir.

İki partili yönetimler gibi çok partili sistemler de demokrasi değerlerini esas alarak çoğunluğun söz hakkını bir siyasi model olarak topluma sunmaktadır. Ünlü Alman sosyoloğu Max Weber, genel olarak partilerin gelişmesini üç önemli aşamadan geçtiğini ve her bir aşamanın da kendine özgü bakış açısının olduğunu söylemiştir. Aristokrasi kulüpleri, siyasal kulüpler ve kitle partileri olarak üç tarihi aşamanın birbirini izlemesi Azerbaycan'da siyasi partilerin oluşum sürecini de etkilemiştir.¹³⁴

XIX. Yüzyılın sonları XX. Yüzyılın başlarında tarihi Azerbaycan topraklarında yaşanan Ermeni mezalimi, Kafkasyalı Müslüman Türklerin bilinçli olarak örgütlenmesine neden oldu. Çarlık hükümetinden destek alan Taşnaklarla mücadelede

¹³² Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi, <http://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2008.pdf> (21 Ağustos 2016)

¹³³ İsmayil Veliyev, Cavit Hüseyinov, Azerbaycan'ın Siyasi Partileri ve Sosyal Teşkilatları, Bakü: Azerbaycan Ansiklopedisi Neşriyatı, 1995, s.3.

¹³⁴ Hatıra Hacıyeva, Azerbaycan'da İlk Siyasi Partilerin Kurulması ve Gelişmesi, Bakü: **Dirçeliş XXI Asr**, Sayı 116-117, 2007, s. 210.

Difai Partisi'nin olağanüstü adımları, Ermeniler arasında olduğu gibi merkezde de korku yaratıyordu. Ezilen halkın haklarını her defasında görmezden gelen merkezi hükümetin bölgelerdeki elebaşlarıyla mücadele hiç de kolay değildi. Difai üyelerinin bu mevzudaki direnişi halk arasında takdir gördü.¹³⁵ 1905 yılında Ahmet bey Ağaoğlu'nun önderliğinde kurulan bu teşkilat, Ermenilerin saldırılarına maruz kalan Azerbaycan vilayetlerinde savunma mücadelesini ısrarla sürdürüyordu. Difai Partisinin beyannamesinde teşkilatın doktrini şöyle açıklanıyor; *"Partimizin asıl amacı Kafkasya'da yaşayan bütün halklar arasında samimi kardeşlik ve birlik kurmaktır... Taşnak Partisi emin olsun ki, biz hiçbir zaman kendi milletimizin mutsuzluğu üzerine Ermeni milletinin saadet ve mutluluk kurmasına yol vermeyiz"*.¹³⁶

Azerbaycan'da Sovyet ihtilalinden önceki siyasi partilerin oluşum süreciyle ilgili bilgilerin kısıtlılığı burjuva ideologlarının biganeliğine yazılıyorsa da, Komünist Partisi'nin propagandası bu anlamda makina gibiydi. Rus araştırmacılarının kayıtlarına göre 1916 - 1917 yılları arasında eski Çarlık imparatorluğu'nun sömürgelerinde milli görüşü savunan 244 parti faaliyet gösterirdi. Bakü'deki Sosyal Demokrat, Eser,¹³⁷ Menşevik,¹³⁸ Kadet,¹³⁹ Müsavat ve Taşnak bu partilerden en önemlileriydi. Bu partiler ilk yıllarda dernek, birlik ve diğer sosyal teşkilatlar gibi faaliyet mekanizmalarına sahipti.¹⁴⁰

Tarihin bu aşamasında Azerbaycan Komünistlerinin lideri Neriman Nerimanov'un önderliğindeki Hümmet Teşkilatı sosyalist toplumunun oluşması için işçi sınıfını Bolşevizm bayrağı altında toplanmaya çağırarak yetinmiyor, onların haklarının savunucusu olduğuna kitleni ikna ediyordu. Bolşevik ihtilalini Fransız devrimine bağlamaya çalışan Nerimanov, Feodalizmin Fransızlar karşısında duruş getirmediği gibi Rus halkı karşısında da diz çökeceğinin altını çiziyordu.¹⁴¹

¹³⁵ Eldar Azizov, Difai, Bakü: "CBS Polygraphic Production" Neşriyatı, 2009, s.121.

¹³⁶ Hüseyin Baykara, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1992, ss. 120 - 122.

¹³⁷ Eser - Devrimci Sosyalistler, parti yandaşları ve karşıtları tarafından bu adla çağrılırdı

¹³⁸ Menşevik - Rusça bir kelime olup "azınlık" anlamına gelir. Julius Martov taraftarları bu isimle çağrılırdı

¹³⁹ Kadet - Anayasal Demokratlar, parti yandaşları ve karşıtları tarafından bu adla çağrılırdı

¹⁴⁰ Galip Ahmetov, Partiler, Liderler, Cereyanlar, Bakü: Siyaset Neşriyatı, 1998, s.29.

¹⁴¹ Firudin Göçerli, Neriman Nerimanov, Bakü: Azerbaycan SSCB Bilimler Akademisi Neşriyatı, 1965, ss.164-165.

28 Mayıs 1918 tarihinde Halk Cumhuriyet'nin kurulması ile Müsavat Partisi ön plana çıktı. 1919 yılının sonunda Azerbaycan Parlamentosunda 11 siyasi grubun 96 milletvekilinden 38'i Musavat Partisi'ni ve bağımsız demokratları temsil ediyordu.¹⁴² 23 milletvekiliyle parlamentoda söz sahibi olan Müsavat,¹⁴³ Halk Cumhuriyeti yıllarındaki parti değerlerini SSCB'nin çöküşünden sonra koruyamadı.

1980'lı yılların sonu 90'lı yılların evvellerinde Komünist yönetiminde merkezi hükümetin çöküşü sonucunda, SSCB'nin farklı bölgelerinde bağımsızlık hareketleri güçlenmeye başlamıştır. Amerikan düşünür Francis Fukuyama, bu yılları “*demokrasinin üçüncü dalgası*” olarak karakterize ediyor. Fukuyama'ya göre bu aşamada liberal değerlerin zaferi batı liberal demokrasisinin kesin başarısıdır ki, alternatifi düşünülemezdi¹⁴⁴

Örgütlü bir toplumun oluşum sürecine geçiş aşamasında demokrasi yöneticileri ile kitle arasında sıkıntılar yaşanmıştır. Çağımızın büyük fikir adamı Noam Chomsky'nin “*gerektiğinden fazla demokrasinin modern toplumlarda daima 'demokrasi krizleri' yarattığını*”¹⁴⁵ belirtmesi eski Sovyet Cumhuriyetlerinin özgürlük mücadelesi yılları için de geçerlidir.

SSCB'de ilk kez 1988 yılında alternatif seçimler yapıldı. Komünist Partisi'nin 19. Toplantısının ardından gerçekleşen bu seçimlerin sonraki gidişinde Mihail Gorbaçov'un önderliğindeki Perestroyka Harekâtı, Sovyet emperyalizminin sosyal, siyasi ve hukuki temelini kökünden sarstı. Azerbaycan'da çok partili siyasi sistemin oluşmasının en büyük nedenlerinden biri olan 9 Ekim 1990 tarihli SSCB Komünist Partisi'nin hükümlerine son veren yeni anayasa değişikliğinin kabul görmesi ile siyasi partilerin kurulmasının ve yönetilmesinin sonraki hukuki gelişim süreci belirlenmiş oldu. Azerbaycan'da 1988 - 1992 yılları arasında toplum ile kitle liderleri arasında küçük bir

¹⁴² Nesip Nesipzade, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (Makaleler, Belgeler), Bakü: İlim Neşriyatı, 1990, s.80.

¹⁴³ Ahmetov, **a.g.e.**, s.31.

¹⁴⁴ Hacıyeva, **a.g.e.**, s.211.

¹⁴⁵ Tevfik Erdem, Noam Chomsky ve Amerikan Tarzı Demokrasi, Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 Şubat 2006, <http://iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/viewFile/230/220> (30 Ağustos 2016), s.207.

fikir ayrılığı bile söz konusu değildir.¹⁴⁶

1992 - 93 yılları arasındaki siyasi kriz ise halk ile hükümet arasında derin uçurum yaratmıştır. Bu yıllar siyasi partilerin şekillenmesinin birinci aşaması olduğundan, yasal işlemler kanunun öngördüğü koşullar çerçevesinde hızlandırılmıştır. 3 Haziran 1992 tarihinde ise “*Siyasi Partiler hakkında*” kanunun düzenlenmesi ile siyasi partilere devletin mali desteğinin sağlanması maddeler halinde kabul görmüştür.¹⁴⁷ Kanunun onaylanmasının ardında Yeni Azerbaycan Partisi, Milli İstiklal Partisi, Ana Vatan Partisi, Müsavat Partisi, Vatandaş Hemreyliği Partisi ve Birlik Partisi gibi siyasi teşkilatlar kuruldu.¹⁴⁸ 20 Nisan 2012 tarihinde “*Siyasi Partiler Hakkında*” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kanununa değişiklikler edilmesiyle ilgili 346 sayılı karar devlet tarafından kabul edildi. Kanuna olunan bu ilaveyle devletin siyasi parti üyelerine her türlü hoşgörüsü sağlanmış oldu.¹⁴⁹

2.2. Hükümetler Arası Örgütlerle İkili İlişkiler

Yeni yaşam şartları doğrultusunda dünya devletleri, uluslararası örgütlerde birleşme ihtiyacını II. Dünya Savaşı’nın ardından daha fazla hissetmiştir. Küresel savaşların önlenmesi amacıyla kurulan bu teşkilatlar, sonraki yıllarda ülkelerin bölgesel ve global aktörlere dönüşüm sürecini doğrudan doğruya etkilemiştir. XX. Yüzyılın sonlarına doğru Sosyalist sisteminin iflası ve Soğuk Savaşı’nın tedricen ortadan kaldırılması, ulusal ve uluslararası teşkilatların keyfiyet açısından faaliyetinde yeni bir aşamaydı.¹⁵⁰ Bloklaşma sürecinden farklı olarak, bu yıllarda barışın sağlanması amacıyla hükümetlerin bir araya gelmesiyle ekonomik ve askeri istikrarın sağlanması ana hedef olarak belirlenmiştir. NATO ve Avrupa Birliği gibi örgütlerin gelişme sürecinde karşılaştıkları sorunlar, olağanüstü hallerde bile savaşla sonuçlanmamıştı. Maalesef

¹⁴⁶ Ahmetov, **a.g.e.**, s.10.

¹⁴⁷ Veliyev ve Hüseyinov, **a.g.e.**, s.4.

¹⁴⁸ Asgerova Cemale, Azerbaycan’da Çokpartili Sistemin Özellikleri, Bakü: **Bakü Üniversitesi Haberleri, Sosyal Bilimler Serisi**, Sayı 4, 2011, s. 193.

¹⁴⁹ İlham Aliyev, “Siyasi Partiler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanununda Değişiklikler Yapılması Hakkında”, **Azerbaycan Gazetesi**, (13 Mayıs 2012), s.2.

¹⁵⁰ Ali Hasanov, Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan’ın Dış Politikası, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 2005, s.435.

Batılı devletlerden farklı olarak İslam coğrafyasında böyle bir istikrardan konuşmamız hiç doğru olmazdı.

Güney Kafkasya’da tek bir Müslüman ülkesi olan Azerbaycan’ın hükümetler arası teşkilatlarda temsil olma hakkı, 1990’lı yıllardan itibaren tanınmaya başlandı. Azerbaycan’ın 30 Ocak 1992 tarihinden bu yana üye olduğu Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ile olan ilişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözüme kavuşmasında arabulucuk yapan Minsk grubu ile olan işbirliği onun dünya birliğine entegre olmasına sebep olmuştur.¹⁵¹ 25 Ocak 2001 tarihinde ise genel merkezi Strasbourg’da yerleşen Avrupa Konseyine üye ülke olarak tercih edilmekle ise Batı demokrasi değerlerine doğru bir ilerleme sürecine geçiş yaptı. Bağımsız Azerbaycan’ın lideri Haydar Aliyev, bu uluslararası örgüte üye olmanın önemini şöyle açıklıyor; *“Azerbaycan’ın Avrupa Konseyine üye kabul edilmesi onun sadece bağımsız, egemen, demokratik, laik bir devlet olarak tanınması değildir, hem de Avrupa ailesinin eşit üyesi olarak Azerbaycan devletinin gelişmesinde yeni aşamanın başlangıcıdır”*.¹⁵²

XXI. Yüzyıldaki globalleşme hareketi, ABD - Avrupa Birliği rekabetini hızlandırmıştır. ABD’nin küresel aktör olmasına karşın geliştirmiş olduğu stratejilerle gündeme gelen Avrupa Birliği, kendi sınırları dışındaki ülkelerde yeni ekonomik ve siyasi güç alanları kazanmaya çalışıyor. Bu anlamda ekonomik ve siyasi potansiyeli ile uluslararası arenada etkin bir güç haline gelmiş Avrupa Birliği’nin üçüncü grup Avrupa ülkeleri ile (Avrupa Konseyine üye devletler) ilişkilerde, ekonominin liberalleşmesine yönelik politikalara destek sağlaması hiç de tesadüfi değildir. Birliğin, başta Azerbaycan olmakla Güney Kafkasya ülkelerine ekonomik ve sosyal destekte bulunması bu açıdan önemlidir. Avrupa - Kafkasya - Asya Nakliye Koridoru’ nun (TRACECA) kurulması yönündeki projeler, Azerbaycan ile Birlik ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerde başlangıç aşaması niteliğinde değerlendirilir. Avrupa Birliğinin teşebbüsüyle, 1998 yılının 8 - 9 Ocak tarihleri arasında Bakü’de 32 ülkenin ve 13 hükümetler arası örgütün

¹⁵¹ Ali Hasanov, Azerbaycan’ın Dış Politikası: Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996), Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1998, s.199.

¹⁵² Adil Veliyev, Azerbaycan ve Avrupa Konseyi, Bakü: “Avrasya Press” Neşriyatı, 2009, s.50.

organize ettiği uluslararası konferansta karşılıklı anlaşma imzalanmıştır.¹⁵³ Anlaşma gereği yük taşımalarından elde olunan gelir artmış ve yeni işyerleri açılmıştır. İşbirliğinin daha da verimli karakter alması amacıyla 2008 yılında Avrupa Birliği, Doğu komşularını (Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya) kapsayacak “*Doğu Ortaklığı*” projesini ileri sürmüştür. Avrupa standartlarının yaygınlaşmasını hedefleyen bu tasarı, doğu toplumlarında istikrarın ve kalkınmanın sağlanmasında katkıda bulunmuştur.¹⁵⁴ Bu anlaşmalarla, Rusya’nın “Büyük Avrasya Projesi”nin giderek suya düşmesi, Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya’da doğru ilerlemesine bir işarettir.

1900 yılında SSCB’nin çöküşü ile Varşova Paktı¹⁵⁵ da hukuken geçersiz kılındı. Bu askeri blokun ortalıktan kalkması NATO’nun doğuya doğru ilerlemesinin önünü açtı ki bu da sonuç itibarıyla yenedünya düzeninin şekillenmesi anlamına gelirdi. Doğu Avrupa’da ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde oluşan siyasi boşluğun doldurulmasında Kuzey Atlantik Anlaşması’nın “*Barış İçin Ortaklık*” projesi 1994 yılının 10 - 11 Ocak tarihleri arasında Brüksel zirvesinde ileri sürülmüştü.¹⁵⁶ Proje, blokun Avrupa çerçevesinde siyasi ve askeri işbirliğinin genişletilmesini ve demokrasinin oluşmasında anlaşma gereği ülkelere desteğin sağlanmasını öngörüyordu. Sovyet sisteminden ayrılan devletlerde yaşanan ciddi orandaki ekonomik, siyasi, etnik ve sınır sorunlarını kendisi için tehlike olarak gören Batılı devletler, NATO’nun bu ülkelerle ilgili planlarına her türlü desteği günümüzde bile devam ettiriyor. ABD’nin eski Cumhurbaşkanı Bill Clinton’un entelektüel kulübünün ileri sürdüğü “Barış İçin Ortaklık” projesi, komünizme karşı savaşta demokratik güçlerin uluslararası dayanışmasının ideolojik sonucu olarak değerlendirilir.¹⁵⁷

¹⁵³ Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi, http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf (7 Eylül 2016)

¹⁵⁴ Şahin Bayramov, Avrupa Birliği’nin Genişlemesi ve Avrupa Komşuluk Politikası: Karşılaştırmalı Analiz ve Değerlendirme, Bakü: **Azerbaycan Vergi Haberleri**, Sayı 3, 2001, s.71.

¹⁵⁵ Varşova Paktı - 1955 tarihinde başta SSCB olmakla 8 sosyalist devletin bir araya gelerek kurduğu askeri ve siyasi birliktir. 1991 tarihinde SSCB’nin çöküşüyle bu anlaşma da ortalıktan kaldırılmıştır

¹⁵⁶ Kamal Adıgözelov, “Modern Uluslararası İlişkilerde NATO Amili”, **Respublika Gazetesi**, (2004), s.8.

¹⁵⁷ Rövsan Mustafayev, Azerbaycan ve NATO: İşbirliğinin Olası Yolları, Bakü: **Dirçeliş XXI Asr**, Sayı Sayı 13, ss.38-42.

Güney Kafkasya ülkeleri ile ikili ilişkiler, başta ABD olmakla NATO üyelerinin stratejik hedef noktasıdır. Şöyle ki, Rusya'nın Kafkasya'daki siyasi ve askeri otoritesini giderek kontrol altına almaya çalışması, blokun bu ülkelere desteğini artırmıştır. Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üye olma isteklerini sürekli olarak dile getirmesinin bedeli de ağır oldu. Her iki ülke arazisinin belli bir parçasının Rusya Federasyonu'nun siyasi otoritesine geçmesi bunun acı sonuçlarındandır.¹⁵⁸

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 19 Mayıs 2004 tarihli Brüksel zirvesinde Bireysel Ortaklık Eylem Planı'nı NATO Genel Sekreterine vermesi ile NATO - Bakü ikili ilişkileri hızlandırılmıştır. 11 Eylül 2001 olaylarının ardından NATO devletlerinin tüm dikkatleri, insanlığı tehdit eden küresel terörle mücadeleye yönelmiştir. Bakü hükümeti, Avrupa - Atlantik Ortaklık Konseyi'nin güvenliğinin bölünmezliği prensiplerine sarılarak Afganistan'daki anti - terör operasyonlarında askeri desteğini sağlamıştır.¹⁵⁹ Anti - terör koalisyonunda yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kendi hava sahasını ve havaalanlarını Afganistan'da Taliban ve El - Kaide gibi terör örgütleriyle mücadeleye açık ilan etmesi koalisyon hükümetleri tarafından taktirle karşılanmıştır.¹⁶⁰

2.3. Hükümet Dışı Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İşbirliği

1945 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı tesis edilirken uluslararası camianın en büyük beklentisi, insan haklarının temin edilmesine yönelik sonsuz ümitti ki halen çözümünü bekliyor. BM'nin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 1. Maddelerinde bütün insanların eşit doğduğu gibi eşit de muamele görmesinin gerektiğine yönelik evrensel mesajı, hükümet dışı sivil toplum kuruluşlarının gelişim sürecinde etkin olmuştur.¹⁶¹ 1948 yılından günümüze kadar geçerliliğini koruyan bu beyanname

¹⁵⁸ Elşen Nasibov, "Askeri - Siyasi Bloklar ve Azerbaycan'ın Bölgesel Denge Politikasının Önemi", **Halk Gazetesi**, (2009), s.3.

¹⁵⁹ Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi, http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf (8 Eylül 2016)

¹⁶⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO'daki Temsilciliği, Azerbaycan - NATO; 15 Yıllık Ortaklık, Brüksel: 2009, s.51.

¹⁶¹ Elmira Süleymanova (hızl.), İnsan Hakları: Parlamento Üyeleri İçin Kılavuz, Bakü: Parlamentolar Arası Birlik ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, 1995, s.21.

hazırlanan zaman 15 sivil toplum kuruluşuyla işe başlanmışsa da günümüzdeki sayı 1,5 bini buluyor.¹⁶² Birleşmiş Milletlerin teklifi üzerine 1993 yılında Viyana’da düzenlenen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda, hükümetlere her türlü desteğin sağlanmasına ve demokratik toplumun oluşması için eğitim amaçlı kurumlarla işin kurulmasına yönelik hukuki sürece geçiş yapıldı.¹⁶³

Globalleşmenin giderek yaygınlaşması STK’ların faaliyet sistemini de oldukça çeşitli kılmıştır. Devlet desteğinin yanı sıra dışarıdan da büyük mali desteği alan bu kuruluşlar dernek, vakıf ve hayır dernekleri olarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ülke içinde etkin olan STK’lara devletin destek sağlamasına karşın uluslararası arenada etkin olan bu kuruluşları, devlet dışı örgütlerden yapılan büyük mali yardımları ayakta tutuyor. Giderek artmakta olan STK’ların hangi ideolojiye hizmet etmelerine gelince ise farklı bir tablo ile karşılaşyoruz. Bazı araştırmacılar tarafından “*dünyanın yen hakimleri*” olarak değerlendirilmesi onların, siyasi ve sosyal olaylarda gelişmelerine bir atıftır. Kar amacı gütmeyen STK’lar, çevresel, ekonomik, sosyal ve en önemlisi insan hukuk ve özgürlüklerinin savunucusu olarak aktif siyasetin dışında etkinliklerini gerçekleştirmektedirler.¹⁶⁴

Başta ABD ve Avrupa Birliği olmakla dünyanın birçok ülkesinde merkezi ofislerinin bulunması onların, yerleşik iş prensibi olduğu anlamına gelmez. Alaska’dan Kafkaslara kadar geniş bir coğrafyada faaliyet sürdüren STK’lar, birçok halde yerli hükümetlerin politikalarına karşı çıkmalarına rağmen bazen de onlarla karşılıklı çalışmaya önem veriyorlar. Azerbaycan da bu ülkelerden biridir dersek, yanılmayız. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 27 Temmuz 2007 tarihli kararıyla ‘*Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Programı*’nı kabul görmesinden kısa bir süre sonra Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanlığı yanında Sivil Toplum Kuruluşlarına Devlet Desteği Kurulu oluşturuldu.¹⁶⁵ Hatırlatalım

¹⁶² Alikram Abdullayev ve Diğerleri, İnsan Hakları: Uluslararası ve Milli Savunma Mekanizmaları, Bakü: “Teknur” MMC Neşriyatı, 2008, s.329.

¹⁶³ Süleymanova, **a.g.e.**, s.55.

¹⁶⁴ Ali Hasanov, Jeopolitik, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 1.Baskı, 2012, ss.251-52.

¹⁶⁵ Gayri Hükümet Teşkilatlarına Devlet Desteği Fonu, <http://www.cssn.gov.az/> (10 Eylül 2016)

ki 12 Kasım 1995 yılında Azerbaycan Anayasası halk tarafından onaylanırken 58. Maddenin (I), (II), (III), (IV) numaralı bentlerinde geçen “*Birleşmek hukuku*” isimli yasada her bir şahsın diğerleri ile birleşerek hukuki veya sosyal kurum oluşturması, bunun yanı sıra mevcut birliğe dahil olması yasal olarak tespit edilmiştir. Buna karşı olarak devletin arazisinde herhangi bir yasa dışı faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlar da yasaklanmıştır.¹⁶⁶ Azerbaycan’da STK’ların hukuklarını düzenleyen yasalar, bazı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin kanunlarıyla farklılık yaratıyor. Örnek olarak söyleyeyim ki Rusya Federasyonu kanunlarında “*Sivil Toplum Kuruluşları*” anlayışı kullanılmır ve STK’lar “*Sosyal Birlikler*” olarak geçiyor.¹⁶⁷

28 Aralık 2001 tarihinde “*Azerbaycan Cumhuriyeti’nin İnsan Hakları Üzere Müvekkili (Ombudsman) Hakkında*” Anayasa teklifi kabul edildi ve 2 Temmuz 2002 tarihinde Cumhurbaşkanının önerisiyle Millet Meclisi tarafından Azerbaycan’ın ilk Ombudsmanı seçildi.¹⁶⁸ Avrupa’da “*üçüncü sektör*” olarak tanımlanan STK’ların bu kurumla işbirliğini genişletmesi, Azerbaycan’da sivil toplumun oluşumuna ve insan haklarının korunmasına yeni bir nefes getirdi ki bu da netice itibarıyla Ombudsmanın özgüvenini artırdı.¹⁶⁹

2.4. Çok Uluslu Şirketler

XVIII. Yüzyılın sonu XIX. Yüzyılın başlarında İngiltere’deki sanayi devrimi, Avrupa devletlerinin jeoekonomik yapılanmasında tarihin akışını değiştirecek sonuçlara neden oldu. Hükümetler, kendi ulusal çıkarlarını daha münasip yöntemlerle korumanın yollarına başvurmakta geç kalmamak için ülke içinde etkin olan şirketlere sağlamış oldukları desteği daha da artırdı. Çok uluslu şirketlerin oluşum sürecinde endüstri devriminin getirmiş olduğu bu avantaj, sonraki yıllarda genişletilerek ülke sınırlarını

¹⁶⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Anayasası, Bakü: Kanun Neşriyatı, 2006, ss.19-20.

¹⁶⁷ Abdullayev v.d., **a.g.e.**, s.300.

¹⁶⁸ Elmira Süleymanova, Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının İnkişafı, “**Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının İnkişafı**” İlmi-Pratik Konferans Materyalleri, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 22 Şubat 2007, s.16

¹⁶⁹ Muhammed İmanlı, Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının Müdafaası üzre Milli Faaliyet Planının Uygulanmasında STK’ların Rolü, “**Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının İnkişafı**” İlmi-Pratik Konferans Materyalleri, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 22 Şubat 2007, ss.177-178.

aşmıştır. Son istatistik araştırmalar bazı bu tip şirketlerin toplam gelirlerinin çoğu ülkeden daha fazla olduğunu söylüyor. Ekonomik etkinliklerinin yanı sıra siyasi bir araç olarak da değerlendirilen çok uluslu şirketler, devletlerin jeostratejik bir uzantısı olarak da görülmektedir. Doğu Hindistan Şirketi'nin (East India Company) Büyük Britanya'nın sömürge politikalarında jeopolitik aktör olarak kullanıldığını tarihten biliyoruz.

1990 yılında SSCB'nin çöküşüyle Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçişinde sıçrayış yaşandı. Artan gelirlerin bir merkezden yönlendirilmesinde strateji geliştiren hükümetler, devlete bağlı olan şirketlere mali desteğini artırdı ki bu da sonuç itibarıyla çok uluslu şirketlerin oluşması anlamına gelirdi. Azerbaycan da bu ülkelerden biri olarak petrolden ve doğalgazdan elde edilen sermaye birikimin, yeni kurmuş olduğu Devlet Petrol Fonu'nda tutmakla dışarıdan gelen sermaye yatırımlarının önünü açtı. Dünya tecrübesinden yararlanarak kurulan bu birikim fonu, eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 29 Aralık 1999 tarihli 240 numaralı emriyle oluşturulmuştur.¹⁷⁰

13 Eylül 1992 tarihinde kurulan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), ülkenin en büyük çok uluslu şirketi konumundadır.¹⁷¹ Ülke içinde olduğu gibi ülke dışında da büyük yatırımlara imza atan SOCAR, Türkiye ve Gürcistan'da yapmış olduğu projelerle yerli ve yabancı sermayedarları geride bırakmıştır. Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) projelerinin gerçekleşmesinde bu şirketin üstlendiği pozisyon muazzamdır. Hazar'ın petrol ve doğalgaz rezervlerinin Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını öngören bu projelerle, Rusya'ya olan bağımlılığın azaltılacağı düşünülür.¹⁷²

Azerbaycan Hava Yolları Şirketi de çok uluslu şirketleri arasında yer alıyor. AZAL diye bilinen bu şirketin sunmuş olduğu hizmetler arasında uluslararası yolcu taşımacılığının yanı sıra lojistik hizmetlerinin de önemli bir payı vardır. Uluslararası

¹⁷⁰ Azerbaycan Respublikasının Devlet Neft Fonu, <http://oilfund.az/> (15.9.2016)

¹⁷¹ SOCAR, www.socar.az/ (15.9.2016)

¹⁷² Erdal Tanas Karagöl ve Salihe Kaya, "Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)", (Electronic Version), SETA, 2014, Sayı 18, (15.9.2016), s.8.

Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO), Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA) ve Avrupa Sivil Havacılık Konferansı (ECAC) gibi hükümetler arası örgütlere üye olan AZAL'ın uçakları dünyanın onlarca şehrine düzenli uçuşlar yapıyor.¹⁷³

Teknolojinin hızlı gelişimini stratejik araç olarak kullanan devletlerin ilerleme potansiyelini etkili kılan faktörlerden biri de telekomünikasyondur. XXI. Yüzyılda öyle bir devlet düşünülemez ki bu sektörün geniş imkânlarından faydalanmasın. Azerbaycan'ın en büyük mobil operatörlerinden biri olan Azercell, bu alanda dünya markası Telia Company şirketi ile işbirliği yapıyor. Dünyanın 20'den fazla ülkesinde şubesi olan Telia Company, 460 milyondan fazla insana hizmet veriyor.¹⁷⁴

1994 yılında tesis edilen ülkenin en devasa mobil operatörü Bakcell ise ilk GSM hizmetleri sunan bir telekomünikasyon şirketidir. Sosyal hizmetlere yapmış olduğu yatırımlar, Bakcell'in Azerbaycan ekonomisine katkı sağlayan şirketlerden bir olduğunu söylemeye esas verir.¹⁷⁵

Çok uluslu şirketlerin giderek ülkelerin jeopolitik ve jeostratejik politikalarında söz sahibi konumuna gelmesi hiç de olumlu sonuçlar vaat etmiyor. Şirketlerin çeşitli alanlarda birleşme meyilleri onların dünya ekonomisinde ağırlığını artırmasına karşın devletlerin kendi içlerinde birer rakibe dönüşümünü hızlandırmıştır.¹⁷⁶

2.5. Uluslararası Finansal Kuruluşlarla Olan Ekonomik İlişkiler

1 - 22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD'nin New Hampshire eyaletine bağlı olan Bretton Woods kasabasında bir araya gelen 44 ülkenin finansal temsilcisinin oy birliğiyle Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulmasına karar verildi.¹⁷⁷ Bretton Woods Konferansında aynı anlaşmaya ilave olarak Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası da (IBRD) kurulmuş oldu. Her iki uluslararası finans kurumu çalışmalarını genişleterek küresel ölçekte mali işlemler yapma kapasitesi sergiledi ki bu da netice

¹⁷³ Azerbaijan Airlines, <https://www.azal.az/az/> (19.9.2016)

¹⁷⁴ Azercell, <http://www.azercell.com/az/> (16.9.2016)

¹⁷⁵ Bakcell, <http://www.bakcell.com/az/> (16.9.2016)

¹⁷⁶ Hasanov, *Jeopolitik*, s.254.

¹⁷⁷ Nazım Öztürk, "IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Vol.57, No.4, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/469/5372.pdf> (1 Ekim 2016), s.98.

itibariyle, 1956 tarihinde Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC), 1960'da Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ve 1988 tarihinde ise Çok Yanlı Yatırım Garantisi Ajansı'nın (MIGA) kurulmasıyla sonuçlandı. Zamanla bu kurumlar, Dünya Bankasının (World Bank) en önemli finansal merkezleri haline geldiler.¹⁷⁸

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Uluslararası Para Fonu'nun ve Dünya Bankasının finansman politikaları da hızlandırılmış oldu. Gelişmekte olan ülkelere mali danışmanlığı yapan Dünya Bankası, bu amaçla serbest piyasa ekonomisine yeni geçiş yapan ve ekonomik liberalizm politikaları uygulamaya çalışan Post - Sovyet ülkelerine her sene belli bir oranda mali yardımları yapmaktadır. Azerbaycan da bu ülkelerden biri olarak 1992 yılından bu yana Dünya Bankasının üyesidir.¹⁷⁹ Bu finansal kurum, ülkenin petrol kaynaklarının işletilmesi ile uğraşan devlet kurumlarının bağımsız faaliyetinin güçlenmesine ve verimliliğin artırılmasına aynı zamanda geçiş dönemi değişikliklerini hızlandırmak için reform önerilerine destekte bulunmaktadır. Genel olarak Dünya Bankasının Azerbaycan'a ayırdığı mali yardımların 4 temel istikamette gerçekleşmesi planlanmaktadır;

- 1 - Ülkede istikrarlı ve sürdürülebilir özel sektörün gelişimine yönelik siyasi ve yapısal ortamın oluşturulması,
- 2 - Ekonomik krizlerin fazla olduğu sektörlerde, özellikle tarım sektöründe rekabetin artırılması,
- 3 - Ülke nüfusunun yaşam düzeyinin yükseltilmesi; Bu amaca ulaşmak için sosyal yardımların amaçlı olarak kullanılması ve sosyal dayanışmaya yönelik hizmet sektöründe devlet stratejisinin hazırlanarak uygulanması,
- 4 - Ülke içi üretimin artırılması.¹⁸⁰

Diğer bir uluslararası mali kuruluşu olan IMF ile Azerbaycan hükümeti arasındaki işbirliği Yapısal Uyum Programları (SIP) çerçevesinde kurulmuştur. Hatırlatalım ki bu

¹⁷⁸ Hasanov, *Jeopolitik*, s.254.

¹⁷⁹ Elçin Süleymanov, "Bağımsızlık Sonrası Dünya Bankası - Azerbaycan İlişkileri", Bakü: **Journal of Qafqaz University**, No.12, 2003, s.141.

¹⁸⁰ Osman Nuri Aras ve Elçin Süleymanov, "Dünya Bankasının Azerbaycan'da Gerçekleştirdiği Altyapı Projeleri", *Journal of Qafqaz University*, 2005, No.15, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1035_396.pdf (4 Ekim 2016), s.12.

finansal işbirliğinin ilk değerlendirme dönemi ekonomik açıdan verimli olmuştur. Şöyle ki bağımsızlık mücadelesi yıllarında IMF'nin mali desteği ile yapılan kurumsal reform programları iç ve dış dengenin birlikte korunmasına katkı sağlamıştır. Dünya Bankası gibi Uluslararası Para Fonu da 4 temel istikamette Azerbaycan'a mali yardımlar yapmaktadır;

- 1 - Yoksulluğun azaltılması ve ekonomik gelişme,
- 2 - Yapısal uyum programlarının artırılması,
- 3 - Sistem değişikliği,
- 4 - İlave finansman programların bulunması¹⁸¹

Bu mali kurumların yanı sıra Azerbaycan hükümeti, BM'nin bünyesindeki finans merkezleri ile de işbirliği içerisinde. 1993 yılından üye olduğu Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), ülkenin enerji verimliliğinin artırılması, ulusal sanayiye dayalı istatistik programların geliştirilmesi, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi, çevrenin iyileştirilmesi ve başka konularda projeler gerçekleştirmektedir.¹⁸²

Gelişmekte olan ülkelerde cereyan eden jeopolitik ve jeostratejik süreçlerde, uluslararası mali kuruluşların sosyal ve siyasi yaşamın merkezinde yer aldığını görmezden gelemeyiz. Söz konusu finansal kuruluşlar mali yardımı ayırırken, ülkenin jeopolitik yayılma hedeflerinden siyasal oluşum sürecine gibi birçok değerlendirmede bulunuyorlar. Dolayısıyla, bu süreçleri belirleyen birtakım şartlar öne sürmektedirler.¹⁸³

2.6. Kitle İletişim Araçları

Soğuk Savaş (1947 - 1991 yılları arası) döneminin başlarından itibaren hızla gelişen elektron iletişim araçlarının teknik olanakları, basın ve medyanın küresel boyutta yükselişine neden oldu. Süper güçlerin avantaj olarak gördüğü bu devasa iletişim araçları, yerli ve yabancı hükümetler üzerinde kontrolün aracı haline geldi. Halkla yerel

¹⁸¹ Azerbaycan Merkez Bankası, <http://www.cbar.az/> (12.10.2016).

¹⁸² Azerbaycan Respublikası İktisadiyat Nazirliyi, <http://www.economy.gov.az/> (13.10.2016).

¹⁸³ Hasanov, *Jeopolitik*, s.255.

yönetim arasında kopukluğun ortadan kaldırılmasında bir sinyal efekti yaratan bu jeopolitik unsurlar, zamanla devlete bağlı bir merkezden yönetilmek ihtiyacını ortaya koydu. Özellikle medyanın sunmuş olduğu imkânlar ölçüye gelmez derecede büyüktür. Günümüzün şartları doğrultusunda medya, diğer enformasyon kurumlarından bir adım öndedir dersek yanılmayız. Yerli ulusal şirketlerin ve devlet kurumlarının çıkarlarını ön planda tutan bu yayın vasıtası, ekonomik ve siyasi aktörlerin mesajlarını topluma sunmakta bir uydu pozisyonundadır.

Kamuoyunun fikrinin şekillendirilmesinde dış destekli basın ve medya kurumlarının propagandası, ülkelerin siyasi düzenini değişebilir bir nitelikte olduğundan onların, ülke içinde bağımsız bir jeopolitik aktöre dönüşümü de imkânsız kılınmıştır. İletişim araçları diğer bir taraftan insanların şahsi duygularını ve sosyokültürel yaşam tarzlarını da olumlu olumsuz yönden şekillendirmektedir. Teknoloji çağında kitle psikolojisinin oluşması medyasız düşünülemez. İnsanların hem yerli hem de yabancı yayından etkilendiklerini dikkate alarak söyleyebiliriz ki; Toplumsal sorunları doğuran nedenlerden biri de medyadır. Bu doğrultuda strateji geliştiren yabancı hükümetler ve sivil toplum kuruluşları geleceğe yönelik planlarını tekraren gözden geçirmektedirler. Artık evlerimizin içlerine kadar giren ve günlük birkaç saatimizi harcadığımız televizyon, bu anlamda çok etkileyicidir. Televizyon aracılığı ile dünyanın farklı ülkelerinde yaşanan olayları kolaylıkla izleyebilme imkânına sahip olan insanlar, ilk kez olarak telefonun icadından sonra iletişim mesafesindeki engelleri aşmış oldular. Uluslararası düzeyde rekabet ortamının giderek kontrolden çıkması medyanın en yaygın kolları olan televizyon ve radyo yayıncılığını da etkilemektedir. Ortadoğu’da cereyan eden olayların dünya kamuoyuna ulaştırılmasında ABD’nin CNN ve Katar’ın El Cezire kanalları arasındaki rekabet bunun en iyi örneklerinden birisidir.¹⁸⁴

SSCB’nin dekolonizasyon¹⁸⁵ sürecinin iflasa uğramasının ardından özgür olan enformasyon ve telekomünikasyon kurumlarının sansürden uzak medya kurma istekleri,

¹⁸⁴ Hasanov, *Jeopolitik*, s.256.

¹⁸⁵ Dekolonizasyon - Sömürgeciliğin son bulmasıdır.

ilk yıllarda yerel yönetimlerden büyük destek gördü. Bağımsız medya gruplarının anti - hükümet karşıtı yerel ve yabancı güçlerden her türlü destek görmesi, post - Sovyet ülkelerinde yeni bir kaos dalgası başlata bilirdi. Anti - demokratik güç odaklı merkezlerin finansal desteği ile siyasi rejimleri değiştirme girişiminde bulunanlar, toplumun karşı tepkisiyle karşılaşınca sonuca varamadılar. İdeolojinin kendi döneminin siyasi ruhunu yansıttığını dikkate alırsak, o zaman kitle iletişim araçlarının ister devlet isterse de devlet dışı örgütlerin stratejik hedef noktası olduğu da anlaşılır.¹⁸⁶

Kendi çapında özgün bir politika izleme gayreti içerisinde olan Azerbaycan hükümeti, yukarıda söz ettiğimiz konunun hassaslığını her defasında dikkate almaktadır. “Dördüncü hakimiyet” pozisyonunda olan medya, diğer demokrasiyle yönetilen ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da devlet destekli, bağımsız ve muhalif parti yanlısı ideolojik bir yapıya sahiptir. 5 Ekim 2002 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanının 794 sayılı emriyle kurulan Milli Televizyon ve Radyo Kurulu, devletin medya üzerindeki siyasetinin belirlenmesine ve faaliyet mekanizmasının hangi amaçlar doğrultusunda yürütülmesine ışık tutmuştur.¹⁸⁷

15 Mart 2003 tarihinde bir araya gelen ülke muhabirlerinin I. Toplantısında, 180’e yakın basın ve medya birliğinin ortak kararıyla oluşturulan Azerbaycan Basın Konseyi, devletin temel ilkelerine olan saygının korunması amacıyla Cumhurbaşkanının yönetimi altına verilmiştir.¹⁸⁸

Yeni Azerbaycan Partisi’nin Başkanı ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 31 Temmuz 2008 tarihli 2957 sayılı emriyle kurulan “*Azerbaycan Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Bünyesinde Kitle İletişim Araçlarının İnkişafına Devlet Desteği Fonu*” bu kuruluşlara devlet desteğini artırmış, onların mali ve sosyal yaşam sıkıntılarını kısmen de olsa gidermiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Elşad Guliyev, Televizyon İki Asrın Ayrımında, Bakü: Işık Neşriyatı, 1993, s.266.

¹⁸⁷ Milli Televiziya ve Radio Şurası, <http://www.ntrc.gov.az/> (5. 11. 2016)

¹⁸⁸ Matbuat Şurası, www.presscouncil.az/ (5. 10. 2016)

¹⁸⁹ Kutlevi İnformasiya Vasitelerinin İnkişafına Devlet Desteği Fonu, <http://kivdf.gov.az/> (5.11.2016)

2.7. Dış Politikada Diaspora Faktörü

İlk çağ uygarlığından modern çağıımıza kadar geçen tarihi süreçte insan toplumu ekonomik, siyasi ve sosyokültürel koşullardan dolayı zorunlu göçle karşılaşmaktadır. Hiç kuşkusuz çevresel sorunlar da en önemli etkenlerden birisidir. Doğanın acımasız kanunlarına yenik düşmek korkusu, beşer evladını her defasında tedirgin etmektedir. Şartlar ne olursa olsun yaşam koşullarını iyileştirmek, insanlığın fitratında vardır. Yurt edindikleri memleketlerde yaşam mücadelesi veren insanları bir araya getiren ortak jeokültürel değerler zamanla onların, bilinçli örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Sorunlarını her defasında dile getiren bu azınlık grupları, diaspora teşkilatlarında birleşmelerinin ardında yerel hükümetler karşısında iktisadi ve siyasi taleplerde bulundular. Diasporaların jeopolitik aktöre dönüşüm sürecinde bu aşama oldukça önemlidir. Ülkelerin dış politikasında rezerv güç konumunda olan bu yapılanmalar, ana vatanla ilişkilere fazlasıyla önem vermektedirler. Azınlıkların belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelip örgütlenmesi, diasporaları ayakta tutan en önemli faktördür. Nüfus sayımına göre Çinlilerin kıyaslanamayacak kadar Yahudiler ve Ermenilerden daha fazla olması, onların hiç de örgütlü bir toplum olduğu anlamına gelmez. Tam tersine Komünist hükümetine muhalif olan Çinliler, jeopolitik etken olmaktan çok uzaktılar.¹⁹⁰ Oysa küçük bir halk olan Ermeniler, sahte soykırım olayından kendi toplumlarını diaspora ideolojisi çerçevesinde jeopolitik etkene dönüştürmeyi başarmış durumdalar. Ermenistan'ın dış politikasında Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Azerbaycan'a karşı tehdit amacıyla kullanılan bu jeostratejik proje, batılı anti - Türk emperyalistlerin gerekli anda kullandıkları bir kumar oyununu hatırlatır. 1915 - 1923 yılları arasında Osmanlı devletinde uygulanan tehcir olaylarında 1.5 milyon Ermeninin öldürüldüğü iddialarının ABD senatosunda oya konulması, Ermeni diasporasının “başarısı” olarak görülmektedir.¹⁹¹

¹⁹⁰ Hasanov, *Jeopolitik*, ss.267-268.

¹⁹¹ Kulu Kengerli, *Ermeni Lobisi ve Azerbaycan Faciası*, Bakü: Yazıcı Neşriyatı, 1992, ss.65-67.

Ermenilerden farklı olarak Azerilerin diaspora yapılanması XX. Yüzyılın 90'lı yıllarda örgütlenme dönemine girmiştir. Dağlık Karabağ'a adalet ilkesi doğrultusunda bir araya gelen dernekler, uluslararası camianı uyarmakta geç kalmamak için Bakü hükümetinden gelen siyasi ve ekonomik desteğe zaruri ihtiyaç duydular. 1993 yılında iktidara gelen Haydar Aliyev'in dışa yönelik açılımları ve diaspora kurumlarının temsilcileriyle olan görüşmeleri bu mevzuda pozitif dönüşüm yarattı. Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılardan Sorumlu Devlet Komitesi'nin bünyesinde kurulan "*Diasporadan Sorumlu Devlet Komitesi*", Azeri diasporasının sorunlarının giderilmesinde önemli bir aşamaydı. Aliyev'in 19 Kasım 2008 tarihli 54 sayılı emriyle kurulan bu devlet kurumu, uluslararası diaspora örgütleriyle ortak çalışmaların sürdürülmesini ve küresel entegrasyon sürecinde lobicilik faaliyetlerinin genişletilmesini hedefliyor.¹⁹²

Azerbaycancılık ideolojisi etrafında bir araya gelme teşebbüsünde bulunan Haydar Aliyev'in önerisinin ardından lobi grupları arasında fikir alışverişi hızlanmıştır.¹⁹³ Aliyev'in bu müracaatının ardından ABD'deki Yahudi ve Türk diasporaların Azerbaycan'a olan her türlü devlet desteği artırılmıştır.

Haydar Aliyev'in Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ali Meclis Başkanı olarak çalıştığı yıllarda, 31 Aralık gününün "*Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü*" olarak kutlama teklifinde bulunması da, ileriye doğru atılmış yapıcı bir adım oldu. Bunun ardından toplumsal girişimcilik projeleri hızlandırıldı ki diaspora örgütleri de bundan nasibini aldı.¹⁹⁴

Dünya'nın 30'dan fazla ülkesinde ortalama olarak 150'nin üzerinde Azerbaycan lobi teşkilatı faaliyetlerini sürdürmektedir.¹⁹⁵ Bakü hükümeti dünyanın 70'e yakın ülkesinde 50 milyondan fazla yurttaşının yaşadığını dikkate alarak, Azeri diasporasının yerleştikleri ülkeler üzre sayımını hazırlamıştır. Hatırlatalım ki bu istatistiksel veriler tahmini hesaplamalara dayanmaktadır (Tablo -1).

¹⁹² Azerbaycan Respublikasının Diaspora İş Üzere Devlet Komitesi, <http://www.diaspora.gov.az/> (16.11.2016)

¹⁹³ Rafael Cebrayilov, "Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık ideolojisi", *Azerbaycan Gazetesi*, (17 Mayıs 2011), s.6.

¹⁹⁴ **Şark Kapısı**, "Milli Birlik - Soydaşlarımızın Hemreyligi", 29 Aralık 2012, s.1.

¹⁹⁵ Rövsən Memmedov, **a.g.e.**, s.10.

Tablo 1. Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Diasporadan Sorumlu Devlet Komitesi'nin Yurtdışında Yaşayan Azərbaycanlıların Sayısıyla İlgili Son Resmi Açıklaması, 2015

Sıra	Ülkenin Adı	Azeriler	Sıra	Ülkenin Adı	Azeriler	Sıra	Ülkenin Adı	Azeriler
1.	ABD	1.000.000	23.	Fransa	70.000	45.	Moğolistan	4.800
2.	Arnavutluk	12.000	24.	Gürcistan	600.000	46.	Hollanda	20.000
3	Almanya	300.000	25.	Hindistan	300.000	47.	Norveç	50.000
4.	Avustralya	8.000	26.	Endonezya	44.600	48.	Umman	19.000
5.	Avusturya	19.000	27.	Ürdün	410.000	49.	Özbekistan	60.000
6.	Arjantin	12.000	28.	Irak	800.000	50.	Pakistan	350.000
7.	Bangladeş	170.000	29.	İran	30.000.000	51.	Polonya	10.000
8.	Belçika	13.000	30.	İspanya	14.000	52.	Portekiz	8.000
9.	Beyaz Rusya	6.600	31.	İsveç	20.000	53.	Romanya	44.000
10.	BAE	55.000	32.	İsviçre	15.000	54.	Rusya	2000000
11.	Myanmar	7.600	33.	İtalya	30.000	55.	Suudi Arabistan	40.000
12.	Bulgaristan	64.400	34.	Kanada	174.000	56.	Slovakya	2.000
13.	Birleşik Krallık	74.000	35.	Kuveyt	18.000	57.	Sudan	17.000
14.	Brezilya	74.000	36.	Kazakistan	90.000	58.	Suriye	92.500
15.	Bhutan	1.500	37.	Kırgızistan	16.000	59.	Tacikistan	13.400
16.	Çek Cumhuriyeti	2.000	38.	Letonya	1.700	60.	Türkiye	3000000
17.	Çin	30.000	39.	Litvanya	1.500	61.	Türkmenistan	33.300
18.	Danimarka	56.000	40.	Macaristan	26.000	62.	Ukrayna	500.000
19.	Estonya	1.800	41.	Malta	2.500	63.	Japonya	10.000
20.	Afganistan	430.000	42.	Meksika	26.000	64.	Yeni Zelanda	2.000
21.	Cezayir	260.000	43.	Mısır	850.000	65.	Yemen	58.000
22.	Finlandiya	11.600	44.	Moldova	5.000	66.	Yunanistan	12.400

Kaynak: Azərbaycan Diasporasının Yerləşim Coğrafiyası, <http://diaspora.gov.az/> (17 Kasım 2016).

2.8. Etnik ve Dini Azınlıklar

Siyasi literatürde azınlık terimi kullanılmaya başlandığı günden bu yana bu kavrama uluslararası hukukun gereği anlam kazandırmak için sürdürülen çabalar Birleşmiş Milletler'in temel prensiplerinden biri olan “*ayrımcılığa izin verilmemesi*” ilkesi doğrultusunda yürütülmektedir. Azınlıkların real siyasi aktör olarak tanımlanması şu açıdan önem arz ediyor.¹⁹⁶ Bu anlamda coğrafi sınırlarının yanı sıra siyasi sınırlarıyla tanımlanan herhangi bir ülke, etnik azınlıklar başta olmakla sosyal (toplumsal) ve dini gruplar arasında ortak kültürel değerlerin korunması ve farklılıklara karşı tolerans davranmakta da yükümlüdür. BM'nin genel insan hakları çerçevesinde azınlık sorunlarını da ele alması bu kurumun onlara karşı sergilemiş olduğu eşit muameleye dayanmaktadır. Nobel Barış Ödüllü (1968) Fransız bilim adamı Rene Cassin'in 10 Aralık 1948 tarihinde “*azınlıkların himayesine ilişkin*” hazırlamış olduğu özel tasarı ve UNESCO'nun 28 Nisan 1978 tarihli “*insan hakları ihlalleri*” konusundaki müzakereleri aynı mevzuya yönelik sorunları içermektedir.¹⁹⁷

SSCB'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın geride bırakılması Avrupa'da etnik azınlık sorunlarının hallini farklı bir hukuki boyuta taşıdı. Avrupa'nın homojen bir yapıya sahip olmaması kıtanın farklı bölgelerinde etnik ve dini azınlıklar arasında yeni sorunlara neden oldu. 1990 tarihinde Balkan Savaşı'nda ortaya çıkan etnik çatışmalar potansiyel tehlikenin ciddiyetini gözler önüne serdi.¹⁹⁸

Aydınlanma çağından günümüze tartışılan bir konu haline gelen “*kimlik*” kavramı, “*ulus*” toplumdan kolayca ayırt edilebilen alt kimlikten öteye geçmiyor.¹⁹⁹ Yaşam koşullarının (ekonomik, sosyal, siyasi) farklı değişim sürecinden geçtiği postmodern dünyada azınlıkların kimlik bilincinin asimilasyona uğradığını iddia edenlerin anarşist görüşleri devletleri ayrımcılığa sürüklemektedir. Azınlıkların, yurt edindikleri ülkelerin

¹⁹⁶ Hasanov, *Jeopolitik*, ss.264-265.

¹⁹⁷ Ayşe Füsün Arsava, “Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27.Maddesi Işığında İncelenmesi”, 1993, *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi*, <http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/081.pdf> (20 Kasım 2016), s.20.

¹⁹⁸ Gözde Yılmaz, “Avrupa’da Azınlıklar ve Azınlık Hakları”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 2015, Vol.14, No.2, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/2068/21453.pdf> (20 Kasım 2016), s.110.

¹⁹⁹ Çağatay Okutan, “Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Vol.59, No.2, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/452/5124.pdf> (21 Kasım 2016), s.61.

sınırları içinde bağımsız bir devlet kurmak istemeleri uluslararası hukuka aykırı olduğu gibi dünyada jeopolitik anlamda da en fazla çatışma doğuran sorunların başında gelir.²⁰⁰ Ermenilerin azınlıkta olduğu Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde ikinci bir Ermeni devleti kurma hayalleri bu zihniyete dayanmaktadır.

Dilinden, dininden ve derisinin rengine bakılmaksızın birçok azınlığın Vatan olarak gördüğü Azerbaycan, globalleşen dünyaya örnek olmaktadır. Yüzyıllardır bu topraklarda huzur içinde yaşayan etnik gruplara mensup insanların (Hristiyan Udinlerin, Yahudi Tatların, Rus Malakanların, Farsi Talışların, Ahıska Türklerinin, Acemi Kürtlerin vb.) ortak jeokültürel değerleri oluşmuştur. Yerleşik bölgelerde hayatlarını sürdüren bu halklar, devletin resmi dilinin yanı sıra kendi lisanlarında da eğitim alma hakkına sahiptirler. Azınlıklar, Azerbaycan dili resmi dil olmasına rağmen etnik kimliklerinin muhafazası amacıyla genel eğitime ilave olarak yerel dilde de eğitim görmektedirler. Ulusal törenlerde folklor geleneklerini verimli bir şekilde sergilemeleri onların, yerli halkla etkileşim içerisinde olmasını hızlandırmıştır. Bağımsızlığın kazanılması ve radyo - televizyon yayıncılığında olan sansürün kaldırılması diğer post - Sovyet ülkerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da “ulusal kimlik” kavramının üst düzeye çıkardı ki milli azınlıklar da bundan nasibini aldı.

Azerbaycan devleti azınlık haklarının korunması amacıyla birçok önemli uluslararası kuruluşlarla ikili ilişkiler kurmuştur. Bakü hükümeti, 1992 yılından günümüze insan hakları ve milli azınlıkların korunmasına ilişkin 50'den fazla uluslararası sözleşmeye imza atmış ve aynı oranda azınlık meseleleri ile uğraşan sivil toplum örgütlerine, kültür merkezlerine, vakıflara vb. sosyal birliklere destek sağlamıştır. 2009 yılının nüfus sayımına göre Azerbaycan'da yüzde 8.4 oranında milli ve dini azınlık vardır.²⁰¹ Hatırlatalım ki bu nüfusun arasında belli bir oranda Ermeniler de yer almaktadır. Ülkedeki son nüfus sayımı (1999 - 2009) bunu söylemeye esas verir (Tablo -2).

²⁰⁰ Hasanov, *Jeopolitik*, s.266.

²⁰¹ Azerbaycanda Yaşayan Milli Azınlıkların Geleneksellerinin Sergilenmesinde Kütüphanelerin Rolü (*E - Kütüphane*), 2012, http://anl.az/download/Azsayli_xalqlar.pdf (21 Kasım 2016), s.5.

Tablo 2. Azerbaycan'daki Son Nüfus Sayımına Göre Etnik Gruplar, 1999 - 2009

Etnik Gruplar	1999 Yılı		2009 Yılı	
	bin kişi	%	bin kişi	%
Azeriler	7205,5	90,6	8172,8	91, 6
Lezgiler	178,0	2,24	180,3	2,02
Ermeniler	120,7	1,52	120,3	1,35
Ruslar	141,7	1,78	119,3	1,34
Talışlar	76,8	0,97	112,0	1,26
Avarlar	50,9	0,64	49,8	0,56
Türkler	43,4	0,55	38,0	0,43
Tatarlar	30,0	0,38	26,0	0,29
Tatlar	10,9	0,14	25,2	0,28
Ukraynalılar	29,0	0,36	21,5	0,24
Sahurlar	15,9	0,2	12,3	0,14
Gürcüler	14,9	0,19	9,9	0,11
Yahudiler	8,9	0,11	9,1	0,1
Kürtler	13,1	0,16	6,2	0,07
Udiler	4,2	0,05	3,8	0,04
Diğer Azınlıklar	9,5	0,12	16,0	0,18
Genel Nüfus	7953,4	100	8922,4	100

Kaynak: Şahpaz Muratov ve Cengiz Bakış, Azerbaycan Cumhuriyetinde Etno - Demografik Süreçler: Tarihi Değişiklikler ve Gerçekler, Bakü: (*E - Kütüphane*), 2013, <http://anl.az/el/Kitab/2013/Azf-275520.pdf> (24 Kasım 2016), s.129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN GÜNCEL JEOPOLİTİK SORUNLARI

3.1. Azerbaycan'ın Jeopolitik Sorunlarını Doğuran Sebepler ve Dağlık Karabağ Meselesinin Arka Planı

Günümüzün şartları doğrultusunda siyasal, kültürel ve ekonomik bulanımların giderek artması, bölgesel ve küresel güçlerin “*günah keçisi*” arayışında zirve yapmıştır.²⁰² Dil, din ve mezhep savaşlarını da bunun üzerine eklersek o zaman, durumun ne kadar çözülemez hale geldiği anlaşılır. Soğuk Savaş sonrası dünyada yaşanan terör olaylarında toplumların şiddete maruz kalması ise tam farklı bir jeopolitik sürece geçiş yaptığımıza olası bir işarettir. Potansiyel tehlikenin giderek yaygınlaşması, devletleri acil tedbirler almaya teşvik etmektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 2'nci maddesinin 4'ncü fıkrası çerçevesinde üye devletlerinin birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına saygı göstermesinin gerektiğine yönelik müddealarının²⁰³ çiğnenmesi ise farklı bir sürecin yaşandığından haber verir. Uluslararası hukukun sadece kağıt üzerinde geçerli olduğu çağımızda, devletlerin jeopolitik sorunları bölgesel ve küresel güçlerin çıkar mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Farklı kültürel değerlere sahip toplumlar, imparatorlukların oluşum sürecinde birer kurbanlar olarak yaşamaya mahkum bırakılmış ve ulusal özgürlükleri kısıtlanmıştır. Eski Sovyet yönetiminde yetmiş sene pantürkist ve panislamist “*damgası*” vurularak yaşam mücadelesi veren Türk dilli halklar, 1990'lar sonrası bağımsızlıklarına kavuşsalar da bu defasında Rusların yeni sömürge politikalarının oyununa geldiler. “*Mazlum Milletlere Hürriyet*” sloganıyla propaganda yapan resmi Moskova, buna karşın olarak kendi hakimiyeti altında bulunan halkların bağımsızlık kazanmasına en sert tepkileri göstermekden bile çekinmemiştir.²⁰⁴ 20 Ocak 1991 tarihinde Bakü'de Komünist yönetimine isyana bile teşebbüste bulunmayan halk

²⁰² Ramazan Özey, *Günümüz Dünya Sorunları*, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2001, s.76.

²⁰³ Özey, *Günümüz Dünya Sorunları*, ss.96-98.

²⁰⁴ Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul: **Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı**, Sayı 43, 1987, s.117.

kitlesini tankların altına alan Kızıl Ordu askerleri, diğer post - Sovyet ülkelerinin birçoğunda olduğu gibi Azerbaycan'da da iç savaşa teşvik amaçlı bölgesel sorunlar çıkardı ki bunların da başında Dağlık Karabağ meselesi gelir. Perestroyka yıllarından çöküşe doğru bir yol alan SSCB hükümeti, nedense 15 Haziran 1988 tarihinde Ermenistan SSCB Yüksek Sovyeti'nin ayrımcı kararına karşı tepkisi hiçte sert olmamıştır. Sadece SSCB Yüksek Sovyetinin Bakanlar Divanı; SSCB Anayasası'nın 78. Maddesini esas alarak bu karara yasal şartlar doğrultusunda karşı çıkmıştır.²⁰⁵ Demek ki Azerbaycan'ın bölgesel jeopolitik ve jeokültürel sorunlarını doğuran en önemli mesele Türk - İslam kimliğidir ki bu da Kremlin sert güç politikası uygulamasına bir bahanedir. Hatırlatalım ki XIX. Yüzyılın II. Yarısından hızla büyüyen petrol sanayisi, Bakü'nün jeopolitik ve jeostratejik konumunu öne çıkarmış ve Rusların teşebbüsüyle yapılan demiryolları Azerbaycan Türklerinin Batı kültürünü tanımalarına avantaj sağlamıştır. Gerçi Rusların demiryolları yapmaktaki amacı kendi emperyalist politikalarının icabı, Azerbaycan'ı ve Türkistan'ı daha iyi sömürmek ve Hindistan'a giden yolu açmakla İngilizlerle siyasi rekabette bulunmaktır.²⁰⁶ Bu yıllarda Azerbaycan'ın jeopolitik sorunlarını doğuran en önemli mesele ise tampon Ermeni Devleti'nin kurulması meselesidir. Şöyle ki Ruslar, İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin Kafkaslara doğru ilerlemelerini ve Müslüman nüfusunu kurtarma teşebbüslerini önlemek amacıyla tampon Ermeni Devleti'ni kurmuştur. Tarihçilerin sözlerine göre Ruslar, Ermenileri ikna etmek için Osmanlı Devleti'ndeki misyoner okullarında eğitim gören Ermeni ve Rum gençlerinin anti - Osmanlı ve Hristiyanlık yanlısı olmasını dikkate alarak bu teşebbüste bulunmuşlar. Böylelikle tarihi Azerbaycan toprakları olan Revan Hanlığı, 1828 - 29 yıllarından itibaren Ermenilerin başkenti konumuna getirilmiş ve Türk nüfusuna olmanın işkenler yapılmıştır. Türkiye Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan 8 adet “*Revan Tapu Tahrir Defterleri*” bu bölgenin tamamen Azerbaycan toprakları olduğunu

²⁰⁵ Yıldırım, Dursun, ve Cihat Özönder, **Karabağ Dosyası**, 2. Baskı, Ankara: **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, 1991, s.62.

²⁰⁶ Hüseyin Baykara, Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri (XIX. Yüzyıl), Ankara: **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü**, Seri 3, Sayı 5, 1996, ss.124-127.

ortaya koymaktadır.²⁰⁷

Yukarıda da söylediğimiz gibi, Sovyetler sonrası Azerbaycan'ın jeopolitik sorunlarının başında Dağlık Karabağ meselesi gelir ki halen çözümünü bekliyor. Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin Azerbaycan'a savaş açması ve Dağlık Karabağ'ın yerel nüfusu olan Azerbaycan Türklerine uyguladığı katliamlar en az yüz elli yıldır bitmek bilmiyor. Batılı güçleri arkasına alan Ermeni milliyetçileri, Kafkaslarda ve Anadolu topraklarında sivillere karşı provokasyon amaçlı soykırımlar yapmış ve her defasında da değişik bahanelerle kamuoyundan gizletilmiş ya da tam tersine Ermenilerin kendilerinin soykırımı maruz kaldığına dair komplo teorileri üretilmiştir. Özellikle de resmi Moskova'nın Ermenistan'a olan her türlü desteği sorunun çözülmesini yıllardır uzatmaktadır. Batının bölgedeki ekonomik ve siyasi ağırlığını artırmasına karşılık, Rusya'nın Ermenistan'daki askeri ağırlığını artırmasıysa çözülmesi zor olan kördüğümü daha da çözülemez duruma sokmuştur.²⁰⁸

Savaşın arka planının en kayda değer meselesiye, Dağlık Karabağ'ın "*Ermeni toprakları*" olarak gösterilmesi ve "*Ermeni halkının milli mukadderatının tayin edilmesi*" amacıyla bu toprakların Ermenistan'a birleştirilmesi yatıyor. "Büyük Ermenistan" hayallerinin ayrılmaz parçası olan "*tarihi Ermeni toprağının Ermenistan'a birleştirilmesi*" projesi üzerinde yüzyıllardır çalışan Ermeni Kilisesi, 1987 yılında bunu fiili olarak "*başardı*".²⁰⁹

1987 - 88 yıllarından itibaren Azerbaycan'da giderek artan anti - Sovyet çıkışları ve halk hareketinin bağımsızlık talepleri, resmi Moskova'nın Ermenilerden yana olmasına hiçbir sorun yeri bırakmadı. Ermeni militanları ve onlara açık destek sağlayan düzenli Kızıl Ordu askerleri, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılak Ermenistan'a verilmesinde en önemli faktörlerden birisidir. Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan

²⁰⁷ Mehmet Saray, Azerbaycan Türkleri Tarihi, İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., 1993, ss.21-23.

²⁰⁸ Yıldız Deveci Bozkuş, "Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", 2016, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplumsal Bilimler Fakültesi*, http://acikerisim.ybu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/333/makale_d5.pdf?sequence=1&isAllowed=y (1 Aralık 2016).

²⁰⁹ Nesrin Sarıahmetoğlu, Karabağ, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, ss.66-88.

askeri birliklerinin 1991 - 93 yılları arasında rastgele kişilerden oluşması ve eğitim seviyesinin fazlasıyla düşük olması işgalı kaçınılmaz kılan etkenlerin birkaçıdır.²¹⁰

3.1.1. Dağlık Karabağ Sorunu'nun Azerbaycan'ın Toprak Bütünlüğü Çerçevesinde Çözümlemesi Meselesi

Bildiğimiz gibi 1987 tarihinde başlatılan Dağlık Karabağ sorunu, 1991 - 93 yılları arasında aktif savaşla sonuçlanmıştır. Dağlık Karabağ Savaşı, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermenistan Silahlı Kuvvetleri tarafından işgaline yol açmış ve Azerbaycan'ın bölgedeki jeopolitik konumu büsbütün değişmiştir. Ermenistan Cumhuriyeti'nin saldırgan politikaları sonucunda 20 binden fazla Azerbaycan Türkü şehid edilmiş, 10 binden fazla insan yara almış ,4861 kişi esir edilmiş ve 5 binden fazla insansa bedensel engelli olarak kaderine terk edilmiştir. BM' nin Güvenlik Konseyi'nin 30 Nisan 1993 tarihli 822, 29 Temmuz 1993 tarihli 853, 14 Ekim 1993 tarihli 874 ve 11 Kasım 1993 tarihli 884 sayılı kararnameleleri halen icraatını bekliyor.²¹¹ Güvenlik Konseyi'nin 11 Kasım 1993 tarihli 884 sayılı son kararnamesinin 2'nci maddesinde; Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenilerini kendi etkisi altına almaya çalışan Ermenistan hükümetine, 822 (1993), 853 (1993) ve 874 (1993) sayılı kararnamelere riayet etmesi ve askeri propoganda yapmaması yönünde uyarıda bulunmuştur.²¹² BM' nin kararnamelerini görmezden gelen Erivan yönetimi bununla da yetinmeyip, Rusya'nın Ermenistan'daki askeri üslerinin desteğiyle Dağlık Karabağ'ın çevresindeki 7 ilçeyi de işgale kalkışmış ve Azerbaycan hükümeti 1 milyona yakın Karabağlı göçmeni ağırlamaya zorlanmıştır. 14 Mayıs 1994 tarihinde Rusya'nın arabuluculuğuyla taraflar arasında sağlanan ateşkes anlaşmasını teslimci bir çözüm önerisi olarak görmeyen resmi Bakü, tam tersine bu sorunun çözümlemesinde

²¹⁰ Saray, **a.g.e.**, s.65e.

²¹¹ Muhammed Balayev, Ermenistan - Azerbaycan Dağlık Karabağ Münakaşasının Çözümü ve Ülkenin Toprak Bütünlüğünün Berpa Olunması Sahasında Alınan Tedbirler (1994 - 2002 yılları), Bakü: **Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih ve Onun Problemleri**, No. 4, 2009, s.107.

²¹² Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi, <http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf> (3 Aralık 2016)

uluslararası teşkilatları devreye sokarak siyasi platformlara taşımayı başarmıştır.²¹³ Bu dönemden itibaren başlatılan barış görüşmelerinde Ermenistan'ın her defasında değişik bahanelerle karşı çıkması sorunun kısa bir sürde çözülmesini imkansız kılmaktadır. Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı'nın bu konuyla ilgili tüm resmi açıklamalarında; “ *Azerbaycan ordusu herhangi bir tehdite cevap vermeye ve topraklarını işgaldan kurtarmaya kadirdir*”²¹⁴ beyanatında bulunması, Ermeni yetkililer tarafından tehdit olarak algılanmış ve AGİT'in Minsk Grubu devreye sokulmuştur. Resmi Bakü Erivanlı yetkililerle birebir görüşmelerin fayda vermediğini dikkate alarak, bölgesel ve küresel lider konumunda olan devletlerle müzakerelere daha fazlasıyla önem vermektedir. Şöyle ki eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 1993 - 2000 yılları arasında ABD'li yetkililerle 18, Fransa'lı yetkililerle 16, Rusya'lı yetkililerle 28 ve Türkiye'li yetkililerle 78 karşılıklı görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerin ana konusu genellikle, Güney Kafkasya'daki güvenlik sorunları ve Dağlık Karabağ meselesi olmuştur.²¹⁵

Her iki ülkenin kamuoyunda zaman zaman gündeme gelen savaş ve barış söylemleri, Bakü - Erivan müzakerelerine yan etkisi olmasın diye toplumdan gizletilmiş de, son yıllardaki görüşmeler içinse bunu söyleyemeyiz. 14 Ağustos 2002 tarihinde yapılan Sederek (Nahçıvan) görüşmelerinde, Dağlık Karabağ meselesine ilişkin iki taraflı anlaşmaların başlanğıç değerlendirmesi her iki toplumda da hiç de olumlu karşılanmamıştır. Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözümlenmesine karşı çıkan Ermeni milliyetçileri, propaganda karakterli olayların yaşanmasına bir an olsun bile ara vermiyorlar. Ermenilerin Dağlık Karabağ'a “özerklik” veya “bağımsızlık” verilmesi taleplerine karşın, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ dahil 7 işgal edilmiş ilçede (Kelbecer, Laçın, Kubadlı, Cebrayıl, Zengilan, Ağdam, Füzuli) toprak bütünlüğünün temin olmasına yönelik egemen haklarını savunması her iki toplumu da tedirgin eden sebeplerin başında gelir.²¹⁶

²¹³ Sarıahmetoğlu, a.g.e., s.252.

²¹⁴ Reşad Caferli, “Azerbaycan Ordusu Herhangi Bir Tehdite Cevap Vermeye ve Topraklarını İşgaldan Kurtarmaya Kadirdir”, **Azerbaycan Gazetesi**, (29 Haziran 2013), ss.1-2.

²¹⁵ Balayev, a.g.e., s.110.

²¹⁶ Sarıahmetoğlu, a.g.e., ss.253-55.

SSCB'nin çöküşünün ardından bağımsızlık kazanan devletlerin ulusal sınırları belirlenirken ortaya atılan “*uti possidetis juris*”²¹⁷ ilkesi, uluslararası sınır sorunlarının çözümlenmesinde temel doktrin olarak ön görüldüğü için Azerbaycan'ın da bu koşullar doğrultusunda Dağlık Karabağ'daki egemen haklarını talep etmesi gayet normaldir. Sovyet Azerbaycanı'nın toprak bütünlüğünün BM'nin Güvenlik Konseyi'nin bu konuya ilişkin kararnameleriyle üst üste geldiğini de dikkate alırsak, o zaman resmi Erivan'ın diğer bir komşu ülkenin toprak bütünlüğüne saldırısına her hangi bir anlam yüklemeyinin de bir önemi kalmaz.²¹⁸ Hatırlatalım ki Birleşmiş Milletler'in 12 Aralık 1974 tarihi saldırının tanımına yönelik 8 maddelik 3314 (XXIX) sayılı kararnamesi aynı konuya yönelik sorunları içermektedir. Bu kararnamade aşağıdaki haller fiili saldırı eylemi olarak tanımlanır;

- a) Bir devletin ulusal sınırları diğer bir devletin silahlı saldırısına veya saldırısına maruz kaldığı durumlar geçici olsa bile işgali bir durumdur
- b) Bir devletin askeri güçlerinin diğer bir devletin topraklarını bombardıman etmesi veya topraklarında kuvett kullanarak işgala kalkışması
- c) Bir devletin askeri birliklerinin diğer bir devletin sahil kıyılarını veya limanlarını abluka etmesi durumları
- d) Bir devletin askeri kuvvetlerinin diğer bir devletin kara, deniz ve hava kuvvetlerine, ticari donanmasına ve ticari uçaklarına saldırması
- e) Bir devletin kendi topraklarında diğer bir devletin askeri kuvvetlerinin bulunması durumunda, anlaşma kurallarına aykırı olarak askeri birliklerin ülkede bulunuşlarının uzatılması
- f) Bir devletin topraklarını diğer bir devletin yararlanmasına sunması durumunda, sözkonusu devletin bu toprakları saldırı eylemleri için kullandığını kabullenmesi
- g) Bir devletin diğer bir devlete karşı silahlı gruplar, düzensiz askeri güçler veya

²¹⁷ Uti possidetis juris - Uluslararası hukuk çerçevesinde bağımsızlık kazanan eski sömürge (koloni) devletin ulusal sınırlarının tanımlanması ilkesidir.

²¹⁸ Azerbaycan Respublikası Prezidentin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi, <http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf> (6 Aralık 2017)

paralı askerler göndermesi ya da bu türlü hareketlere kalkışması²¹⁹

Haydar Aliyevin iktidara gelmesiye Azerbaycan - Ermenistan arasında yaşanan askeri ve politik münakaşanın nizamlanmasına yeni bir nefes geldi diyebiliriz. Aliyev'in ilk önce iç istikrarın sağlanmasına yönelik reformlarının ardından, Rusya ve İran arasında yaşanan fikir ayrılığının ortadan kaldırılmasını öngören dış politikası tedricen verimliliğini ortaya koydu. Bunun ardından Batılı şirketlerle imzalanan enerji anlaşmaları, Ermenistan'ın ekonomik olarak köşeye sıkışmasına neden olmaktadır.²²⁰ Türkiye ve Azerbaycan'ın uyguladığı ticaret ambargosunu da bunun üzerine eklersek o zaman resmi Erivan'ın ne kadar vahim durumda olduğu bir dahasında anlaşılır. Ermenistan'ın Avrupa'ya yük taşımalarında en kısa güzergah olduğunu dikkate alarak söyleyebiliriz ki; Azerbaycan'ın Gürcistan değil de Ermenistan üzerinden petrol boru hatlarının çekilmesine onay vermesi durumunda, ekonomik verimliliğin ne kadar faydalı olabileceği de düşünülebilirdi. Ermenistan'ın toprak iddiaları ve Dağlık Karabağ'ı yıllardır işgal altında tutması resmi Erivan'ın bu hayallerini suya düşürmektedir. Rusya'dan pahalı doğalgaz alması ve İran'ın üstün şartlar altında elektrik enerjisi ithalatı yapması, giderek düşük ekonomik performans sergileyen Ermenistan'ın iç sorunlarını her gün artırmaktadır.²²¹

3.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Küresel ve Bölgesel Güçlerin Jeopolitik Oyunları ve Kıyıdaş Ülkelerin Yaklaşımına Etkileri

1991 tarihinde SSCB'nin çöküşünün ardından Hazar Havzası ülkelerinin ve genellikle Güney Kafkasya ve Orta Asyan'ının güvenlik ortamı değişikliğe uğradı. Bölgesel ve küresel aktörlerin gerilme noktası haline gelen Hazar Denizinin enerji kaynaklarına sahiplenme hırısı, Batılı ülkeleri Rusya ile yeni bir soğuk savaşla karşı karşıya bıraktı. Sovyetler Birliği'nin yıkılışına kadar bölgenin Moskova'nın tekelinde

²¹⁹ Durmuş Tezcan, "Saldırgan Savaş ve Devletlerarası Ceza Hukuku", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/462/5290.pdf> (7 Aralık 2017), ss 10-11.

²²⁰ Hatem Cabbarlı ve Vüsale Abdullayeva, "Azerbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri (1991 - 2009)", Ankara: **21. Yüzyıl Dergisi**, Haziran 2009, ss.81-83.

²²¹ Sarıahmetoğlu, **a.g.e.**, ss.99-108.

kalmasını da dikkate alırsak o zaman Rusya'nın bu tavrı kendisi açısından anaşılardır. ABD'li jeopolitik uzmanı ve devlet adamı Zbigniew Brzezinski'nin sözlerine göre, sorun olan şudur ki Rusya *“bölgeyi dışarıya kapamak için siyasi olarak çok zayıftır, ama bölgeyi tek başına işleyebilmek için mali olarak da çok güçsüzdür”*.²²² Rusya'nın Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesindeki bu tutumu, tam anlamıyla bölge ülkelerinin ortak jeopolitik sorunlarının başında geliyor.

Uluslararası ilişkiler uzmanı olarak bildiğimiz diğerk bir ABD'li diplomat Henry Kissinger ise Rusya'nın bölgede izlediğı politikalara ve bu politikaların kaçınılmaz olan askeri - jeostratejik sonuçlarına özellikle vurgu yapmaktadır. Moskova yönetiminin *“yakın çevre”* olarak gördüğü Merkezi Asya ülkelerindeki ve Güney Kafkasya'daki jeostratejik ve jeopolitik menfaatlerinin diğerk coğrafyalardaki çıkarlarından daha önemli ve daha yararlı olduğunun altını çiziyor. Kissinger'in sözlerine göre Rusya, jeopolitik çıkarlarını uygar olmayan yöntemlerle ve uluslararası hukuka ters yollardan temin etmeye çalışıyor.²²³ Bu da şundan dolayıdır ki, hem geçmişte Hazar Denizi'ne hükümlan konumunda olan Rusya ve hem de bunu daima hayal eden İran, havza ülkelerinde etkin bir güç olmakta halen ısrarlıdır. Diğerk bir taraftan da Rusya ve İran'ın yanı sıra 3 Türki Cumhuriyeti'nin (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) bağımsız dış politika yürütme gayreti Hazar'ın hukuki statüsünün nihai bir sonuca varılmasında görmezden gelinemez. Tüm bunları dikkate alarak söyleyebiliriz ki Hazar Denizi'nin doğal enerji kaynaklarının heç bir sorun yaşamadan dünya pazarlarına çıkarılması ve en önemlisi havza ülkeleri arasındaki ikili ilişkilerin hızlandırılması statü sorunları çözüme kavuşturulmadan imkansızdır.

Sahil ülkeleri arasındaki esas fikir ayrılığı Rusya, İran ve Azerbaycan arasında yaşanmaktadır. Hatırlatalım ki 1992 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin başkenti Tahran'da bir araya gelen Hazar Havzası ülkelerinin konferansında Moskova hükümetinin İran'ın ortak ekonomik işbirliği teklifine olumsuz yaklaşması, aslında

²²² Zbigniew Brzezinski, Büyük Satranç Tahtası, (Çev. Yelda Türedi), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016, ss.195-197.

²²³ Ali Hasanov, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası,(Çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov), İstanbul: Ötüken Neşriyatı, 2013, s.195.

Azerbaycan'ın uluslararası enerji projelerini suya düşürmeye hesaplanmıştır.²²⁴ Hazar Denizi'nin ekolojik sorunlarını bahane olarak ileri süren Rusya Federasyonu, SSCB döneminden denizin kirletilemesini nedense görmek istemiyor. Anlaşılan şu ki, Kremlin yönetimi başta ABD olmakla Birleşik Krallık ve diğer Batılı devletlerin bu coğrafyada her türlü faaliyetine kıskançlıkla yanaşıyor. Bu konuda Moskova'nın yanında yer alan Tahran hükümeti, eski Rus sömürgesi Kuzey Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik istikrarın oluşmasından yana değil ve Güney Azerbaycan'ı kayb etmek endişesi içerisinde. Şii ideolojisinin hem kuzeyde hem de güneyde yaygın olmasına karşın milliyetçilik duygularının istenilen an patlak vereceğinden korktuğunu hiç de gizletmiyor. Köktenci Şii yapılanması siyasi bir araç olarak kullanan despot Molla rejimi, Batılı enerji şirketlerinin bölgeye yatırımlarını kendisine tehlike olarak görüyor ve Rusya gibi Hazar Denizi'nin ekolojik sorunlarından bahane üretiyor.²²⁵

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin durumuna gelince farklı bir tabloyla karşılaşıyoruz. Kafkasya'dan farklı olarak bu coğrafyada genel nüfusun büyük bir çoğunluğunun Rus kültürüne özenmesi merkezi yönetimin siyasetini de etkilemektedir. 2014 tarihinde yaşanan Kırım krizinde Rusya Federasyonu'nun Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü parçalaması bu cumhuriyetlerde alarm efekti yarattı. Kazakistan ve Türkmenistan'ın Moskova'nın diktesinden kurtulma çabası Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde değişiklik yaratabilir. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Kazakistan'ı küçümsemesi, Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Avrasya Ekonomik Birliği'ni terketmesine neden olabilirdi. Söz konusu konuyla ilgili Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko'nun da değişik ifadelerde bulunması, Moskova'nın stratejik ortak olarak gördüğü bu ülkelerin istenilen an onu terk edebileceğine bir işarettir.²²⁶

²²⁴ Ali Hasanov, Azerbaycan'ın Jeopolitiği, Bakü: Zerdabi LTD MMC, 2015, ss.562-564.

²²⁵ Hüseyin Raşit Yılmaz, Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan - İran, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 2012, No.201204, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1347545348-4.Bloklar_Arasi_Gerilimin_Yeni_Cephesi_Azerbaycan_Iran.pdf (2 Ocak 2017), s.2.

²²⁶ **Telegraf Enformasyon Acentası**, Nazarbayev'den Putin'e Çağrı; "Avrasya Birliği'n terk edebiliriz", 2014, <http://www.telegraf.az/> (3 Ocak 2017).

Hiç de tesadüfi değildir ki, İngiliz jeopolitik okulunun kurucusu olarak görülen Halford Mackinder, Kalpgah (Heartland) olarak nitelendirdiği Avrasya'nın kalbi; Doğu Avrupa'dan Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanmaktadır. İngiliz imparatorluğunun geleceğinden kaygılanan Mackinder, Hazar Havzası'nın ve Kafkasya bölgesinin önemini kapsayan bir rapor hazırladığı da bilinmektedir.²²⁷

Hazar'ın enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasının önemini iyi değerlendiren Britanya kraliyet ailesi, bölgede petrolün keşfinden bu yana Kafkasya ve Orta Asya'da farklı strateji kombinasyonları önermektedir. Çok uluslu şirketler aracılığıyla bölgeni kontrol altında tutmaya çalışan Birleşik Krallık, BP (British Petroleum) şirketinin arabuluculuğuyla enerji konsorsiyumlarının devasa projelerinin gerçekleştirilmesinde ABD ve Rusya'ya en büyük rakiptir. Sir Halford Mackinder'in modern Britanya'nın denizlere hakim güç olmasının yanı sıra ticaret ve orduda da benzer konumda bulunduğu altını çizmesi aynı mantığın bir nevi devamıdır.²²⁸

3.2.1. Coğrafi Özelliklerinden Dolayı Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Yaşanan Sorunlar

Avrasya'nın iki büyük bölümünde yerleşen Hazar Denizi'nin okyanuslarla irtibatının olmaması onun deniz değil de göl olduğunu söylemeye esas verir. Kapladığı alana ve hacminin büyüklüğüne göre en büyük göl olarak bilinmektedir. 47°07' - 36°33' kuzey enlemleri ile 45°43' - 54°03' doğu boylamları arasında yerleşen bu denizde, 50'ye yakın ada ve 20'ye yakın körfez bulunmaktadır. 4800 km'ye yakın (adalarla birlikte 6000 km) kıyı uzunluğuna sahip Hazar'ın çevresinde 5 ülke yer almaktadır.²²⁹

Hazar Denizi'nin coğrafi özelliklerini dikkate alarak onun hukuki statüsünü çözmeye çalışan havza ülkelerinin en önemli tartışma noktası, onun deniz mi yoksa göl mü olduğuna dair yaşanan fikir ayrılığıdır. Bu anlamda havza devletleri, uluslararası deniz hukukunun maddelerine dayanarak ortak çözüm yolunu bula bilir; Eğer Hazar bir

²²⁷ Halford Mackinder, Tarihî Coğrafi Kalbi, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2013, ss.9-11.

²²⁸ Mackinder, **a.g.e.**, s.139.

²²⁹ Ramiz Memmedov, "Hazar Denizi'nin Hidrometeorolojisi", **Azerbaycan Coğrafya Cemiyeti**, 2013

deniz olarak kıyı ülkeleri arasında bölünürse bu zaman, 1982 yılında kabul edilen BM'nin Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamında kararlar alınmalıdır. Tam tersine göl olarak paylaşılsa, bu zaman da ulusal sınırların bölünmesindeki 2 farklı yöntem ortaya çıkıyor; Bunlardan birincisi Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi, ikincisi ise havza ülkeleri arasında ortak kullanımıdır.²³⁰

Volga - Don Kanalı vasıtasıyla dünya okyanuslarıyla yapay bağlantı kuran Hazar Denizi, bu açıdan “iç deniz” olarak görülmesine karşılık, okyanuslarla doğal bir bağlantısının olmamasından dolayı “sınır gölü” olarak da tanımlanmaktadır.²³¹ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin 87. Maddesinde yer alan “açık deniz” ifadesinin aslında sahiline bakılmaksızın tüm sınır ülkelerinin kullanımına müsait olduğu anlamına geliyor.²³²

Hazar'ın “sınır gölü” olarak sektörlere bölündüğü takdirde, havza ülkelerinin sahillerinden aynı uzaklıkta çizilen merkez hatla, kara sınırlarının son noktasından çizilen bir dikey hatt sınır hatları olarak öngörüülecektir.²³³ Bu konuda da iki yaklaşım önerilmektedir. Sınır gölü senaryosu olarak öngörülen birinci teklifte, her havza devletinin kara sınırlarından Hazar'ı dikey olarak ikiye bölen orta hatt çizgisine uzatılacak sınır hatlarıyla bu denizi sahil ülkeleri arasında beş coğrafi bölgeye ayırmaktır. İkinci önerilen teklif ise ortak kullanım senaryosudur. Önerilen bu senaryoda ise Hazar'ın beş sahil ülkesi arasında ortak kullanımı söz konusudur. Hazar Deniz'i ülkelerinin her birisine 20 mil açığa kadar bir alan verilmesine karşın, havzanın büyük bir alanı herhangi bir ülkenin egemenliği dışında bırakılması mövzubahistir(Şekil -2).²³⁴

²³⁰ Selçuk Çolakoğlu, “Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu”, *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1-4, Ocak-Aralık 1998, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf> (5 Ocak 2017), s.108.

²³¹ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu”, *Sosyoekonomi*, 2010, Özel Sayı, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sosyoekonomi/article/viewFile/5000080574/5000074614> (5 Ocak 2017), s.72.

²³² Nuray Karapınar, “Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz Alanlarına İlişkin Bazı Kavramlar”, *Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 2015, Sayı 20, http://www.mta.gov.tr/v2.0/birimler/redaksiyon/ekonomi-bultenleri/2015_20/3.pdf (6. Ocak 2017), s.20.

²³³ İşcan, **a.g.e.**, s.73.

²³⁴ Erdal Tanas Karagöz, Mehmet Kızılkaya ve Salihe Kaya, “Statü Sorunu İkleminde Hazar'da Enerji Denklemi”, *SETA/ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı*, Sayı 155, (Nisan 2016), http://file.setav.org/Files/Pdf/20160414140049_hazarda-enerji-denklemi-pdf.pdf (6 Ocak 2017), s.11.

Şekil 2. Hazar Havzası Ülkelerinin Statü Konusunda Anlaşamadığı Sahalar

Kaynak:

http://file.setav.org/Files/Pdf/20160414140049_hazarda-enerji-denklemi-pdf.pdf (6 Ocak 2017)

Şekil 2’den de anlaşıldığı gibi Türkmenista’nın Azerbaycan’a mahsus Kapaz (Serdar) yatağına ve İran’ın Azerbaycan’a ait Araz - Alov - Şark yataklarına olan iddiaları

tartışmalı bölgelerin başında geliyor. Hatırlatalım ki 1921 tarihinde Rusya ve İran arasında imzalanmış “*Dostluk ve İşbirliği*” anlaşması gereği, her iki devlet Hazar’da eşit haklara sahip olmuş ve 1927 tarihinden itibaren resmen Hazar’a “*Sovyet - İran denizi*” olarak hukuki bir kimlik kazandırmışlardır.²³⁵

Basra Körfezi’ne alternatif olarak görülen Hazar Denizi’nin enerji kaynaklarından maksimum düzeyde yararlanmaktan yana olan Azerbaycan Cumhuriyeti; Hazar’da ham petrol ve doğalgaz rezervlerinin üretimine göre Rusya, Türkmenistan ve İran’dan öndedir (Tablo -3; Tablo -4).

Tablo 3. Hazar Havzası’nda Ham Petrol Üretimi (Günlük Bin Varil), 2012

Ülkeler	Denizde	Karada	Hazar’da toplam petrol üretimi	Ülkenin toplam petrol üretimi	Hazar ülkelerinin toplam petrol üretimi %
Azerbaycan	890	32	922	922	100%
İran	0	0	0	3,367	0%
Kazakistan	3	1,384	1,387	1,515	92%
Rusya	6	114	120	9,922	1%
Türkmenistan	46	170	216	216	100%
Özbekistan	0	(s)	(s)	66	<1%
TOPLAM	945	1,700	2,645	16,007	17%

Kaynak: U.S. Energy Information Administration IHS EDIN, Eastern Bloc Energy, Rystad Energy

<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR>

(7 Ocak 2017)

²³⁵ Sinan Oğan, “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, *TÜRKSAM*, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu> (6 Ocak 2017)

Tablo 4. Hazar Havzası’nda Doğalgaz Üretimi (Yılda Milyar Metreküp m³), 2011

Ülkeler	Denizde	Karada	Hazar’da toplam doğalgaz üretimi	Ülkenin toplam doğalgaz üretimi	Hazar ülkelerinin toplam doğalgaz üretimi %
Azerbaycan	562	183	745	745	100%
İran	0	0	0	7,915	0%
Kazakistan	(s)	1,025	1,025	1,390	74%
Rusya	17	468	485	23,686	2%
Türkmenistan	1	283	284	2,338	12%
Özbekistan	0	10	10	2,226	<1%
TOPLAM	580	1,969	2,549	38,300	7%

Kaynak: U.S. Energy Information Administration IHS EDIN, Eastern Bloc Energy, Rystad Energy

<https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.cfm?RegionTopicID=CSR>

(7 Ocak 2017)

Her iki tablodan da anlaşılıyor ki İran, Hazar Havzası’nda petrol ve doğalgaz üretiminde çok pasiftir. Ama buna karşın Rusya Fedarasyonu hariç, diğer ülkelerin havzada enerji kaynakları üretimine tahammül edemiyor.

Yukarıda belirtilen tüm gelişmeleri incelediğimizde karşılaştığımız tablo şu ki Hazar Denizi’nin hukuki statüsünün bölge ülkeleri arasında çözümlenmesi, Rusya ve İran’ın siyasi motifli kararlarına fazlasıyla bağlıdır. Aslına bakılırsa Sovyetlerin parçalanmasının ardından Hazar Havzası’nın tarihsel sahipleri Rusya ve İran, 3 Türki Cumhuriyetinin bağımsızlık kazanarak kıyı sınırlarına sahiplenmelerini (Azerbaycan % 15.2, Kazakistan %30.8, Türkmenistan %16.8) kaldıramıyorlar.²³⁶

²³⁶ Tarık Çağrı Oruç, “Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu”, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)*, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-267-2014062515asya_bol3.pdf (6 Ocak 2017), ss.87.88.

3.2.2. Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesinde Azerbaycan'ın Konumu ve Enerji Güvenliği Sorunları

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmesinde havza ülkelerinin Azerbaycan'a çıkarmış oldukları sorunların inada dönüşmesi, resmi Bakü'nün bu konudaki asil duruşunda gizlidir. Şöyle ki, Rusya ve İran'ın istekleri doğrultusunda davranmak, Azerbaycan'ın ulusal ve uluslararası güvenlik ilkelerine tehdit olmaktan öte bir prensip meselesidir. Daha detaylı değerlendirecek, Azerbaycan'ın Hazar Havzası'nda ve Güney Kafkasya coğrafyasındaki jeopolitik statüsüne ilişkin bölgesel ve uluslararası çıkarlarının güvenliği söz konusudur.²³⁷

Azerbaycan'ın Hazar Havzası'ndaki jeopolitik önemini iyi değerlendiren Brzezinski, bu ülkenin Moskova yönetimi altına geçmesi durumunda, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığının da anlamsız olacağına dair fikir paylaşımında bulunması dikkat çekicidir. ABD'nin eski Ulusal Güvenlik Danışmanının sözlerine göre Azerbaycan; Orta Asya ile Avrupa arasında ulaşımı sağlayan anayol olduğu için onun bağımsızlığı geçersiz kılındığı takdirde, bölgenin zengin enerji kaynaklarının Rusya'nın kontrolüne geçmesi de muhakkaktır.²³⁸

Brzezinski'nin söylediklerinin tam tersi olarak Azerbaycan, 1994 yılında “Asrın Anlaşması” nı imzalamakla aslında bölgenin stratejik vizyonu büsbütün değişti. Şöyle ki Rusya, bu petrol ve doğalgaz anlaşmasının ardından Batının jeopolitik uzantısı olarak görülen enerji konsorsiyumlarını Hazar Denizi kıyılarında görmeye başladı. Bunun devamı olarak 14 Mayıs 2003 tarihinde Astana'da bir araya gelen Kazakistan, Rusya ve Azerbaycan ortak enerji politikalarında kısmi de olsa anlaşmaya vardılar. Moskova yönetiminin, Hazar'ın hukuki statüsünün nihai bir sonuca varmasında Azerbaycan'ın teklifi üzerine ileri sürülen “ *Hazar dibinin orta hatt esasında ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ortak kullanımı*” hakkında anlaşmaya onay vermesi objektif sebeplere bağlıdır. Uzmanlara göre Asrın Anlaşması'nı bir türlü kabullenmeyen

²³⁷ Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, ss.185-187.

²³⁸ Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, s.72.

Moskova hükümeti, uzun yıllar sonra anlayış gösterib resmi Bakü'nün dediğine gelmesi, artık Batının her türlü kuşatılmasının kaçınılmaz olduğunu anlaması ve eski Sovyet Cumhuriyetlerini tekraren kaybetme endişesine bağlıdır.²³⁹

Sovyetler sonrası Hazar'ın hukuki statüsü ülkeler arasında bir jeopolitik sorun haline geldiği ilk günlerde Azerbaycan, havzanın "açık deniz" statüsü olarak kıyıdaş devletler arasında bölünmesinin daha makbul olduğu yönünde görüşü savunuyordu. Gerçi Azerbaycan hükümeti, statü sorununun bu kadar büyütülerek çözülemez hale geleceğini başından beri tahmin ediyordu. Tüm bu olumsuz gelişmeleri dikkate alan resmi Bakü, 1995 Anayasası halk tarafından kabul görürken Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan bölümünün hukuki statüsünü resmileştirdi.²⁴⁰

Azerbaycan Anayasası'nın 11. Maddesinin 2'nci fıkrasında yer alan "*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin (Gölü'nün) Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan parçası ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sınırları dahilindedir*"²⁴¹ şeklindeki önermenin yasal olarak onaylanması bu ülkenin su sınırlarının hukuki statüsünün belirlenmiş olduğuna bir işarettir. Dolayısıyla Anayasa'nın bu maddesi dışında herhangi bir kenar müdahale Azerbaycan kanunlarını tanımama ve ülke sınırlarının kasıtlı işgali anlamına gelmektedir. Anayasa'nın bu maddesi gereği Bakü hükümetinin ulusal özgüveninin artması, kıyıdaş devletlerle statü sorununun çözümlenmesi sürecinde olağanüstü bir avantaj sağladı.

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinde ileri sürülen diğer bir önerme de göl statüsü senaryosudur ki Azerbaycan'ın bu konuda tercihi, havzanın ortak kullanım esasına göre kıyıdaş ülkeler arasında ulusal sektörlere bölünmesi yönündedir.²⁴² Bu durumda bölgenin jeostratejik dengesinin Azerbaycan'ın hayrına değişmesi kaçınılmazdır dersek yanılmayız. Zira Hazar Havzası'nın ulusal sektörlere bölünmesi

²³⁹ Hasanov, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği*, ss.577-579.

²⁴⁰ Hasanov, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği*, s.580.

²⁴¹ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, Bakü: Kanun Neşriyatı, 2005, s.7.

²⁴² Erkan Avcı, "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları", **Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü (USBED)**, http://www.usbed.org/yayinlar/Hazarin_Statu_Sorunu_ve_Sahildar_Devletlerin_Konuya_Yaklasimlari.pdf (9 Ocak 2017), s.12.

Azerbaycan'ın tüm kıyıdaş devletlerle deniz sınırlarının olmasına bir adım daha yaklaştırırdı. Söz konusu durumda aşağıdaki Şekil 3'den de anlaşılacağı gibi Rusya'nın İran ve Türkmenistan'la, Türkmenistan'ın Rusya ile, İran'ın Kazakistan ve Rusya ile, Kazakistan'ın ise İran'la olan deniz sınırları Azerbaycan'ın stratejik konumunun karşısında önemsiz kılınacaktı.

Şekil 3. Hazar Denizi'nin Orta Hatt Esasına Göre Paylaşımı

Kaynak:

<http://www.heritage.org/research/reports/2015/12/a-secure-and-stable-caspian-sea-is-in-americas-interest> (10 Ocak 2017)

Hazar Havzası'nda ilk petrol rafinerilerinin bulunduğu 1870 yılından günümüze kadar bu coğrafyada enerji güvenliğini olumsuz etkileyen nüfuz mücadeleleri bitmek bilmiyor. Azerbaycan'ın ham petrol yataklarının istismarını devam ettiren Rus emperyalizmi, 1990'lar sonrası enerjinin yeni jeopolitiği olarak tabir edilen Hazar Denizi'nde hukuki statü sorununu ortaya atmış ve bölge ülkelerini silahlanma yarışına teşvik etmektedir.²⁴³

Bu anlamda Hazar'ın hukuki statüsünün konu olduğu kıyıdaş ülkelerle görüşmelerin devam ettiği bir süreçte, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz rezervlerinin Gürcistan ve Türkiye üzerinden Batıya taşınmasında karşılaştığı en büyük sorun enerji güvenliğidir. Rusya ve İran'ın devlet düzeyindeki tehditlerini de dikkate alırsak, o zaman resmi Bakü'nün ne kadar zor bir durumda olduğu anlaşılır. Öte yandan Azerbaycan'ın yeni enerji kaynaklarının bulunmasından yana her türlü jeoloji araştırmalara açık olması ve bunun yanı sıra yabancı sermayedarlarla içli dışlı ilişkilerin giderek artmasından yana bir politika izlemesi benzer fakörlere birer örnektir.

Güney Kafkasya'da tek bir petrol ve doğalgaz tedarikçisi olan Azerbaycan, enerji kaynaklarının ihraç olunmasında transit ülke konumunda olan Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti ile işbirliği içerisinde. Bu üç ülke SSCB'nin çöküşünün hemen ardından, Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının işletilmesi ve Rusya Federasyonu'nu dışarıda bırakacak alternatif yollarla Batıya uzanan petrol ve doğalgaz projelerini gerçekleştirmiş durumdadır. Bakü - Tiflis - Ceyhan ham petrol boru hattı, Bakü - Tiflis - Erzurum doğalgaz boru hattı ve Bakü - Tiflis - Kars demiryolu projelerinden elde edilen gelir her üç ülkenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlamaya devam ediyor.²⁴⁴

Bu mevzuda bir diğer kayde değer anlaşma Nisan 2002 tarihinde Azerbaycan'ın stratejik ortağı Türkiye Cumhuriyeti ve Gürcistan'la imzalanmış Trabzon Mutabakatı'dır. Dışişleri Bakanları düzeyinde imzalanmış bu anlaşmada bölgenin enerji güvenliğinin korunması başta olmakla, bölücü terör örgütleriyle mücadele ve kara para

²⁴³ Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Stratejisi Dergisi*, Bahar 2010, Cilt 2, Sayı 2, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-3-2014031950hazar-havzasinda-enerji-diplomasisi.pdf> (11 Ocak 2017), s.48.

²⁴⁴ Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, ss.269-271.

aklanması gibi konularda kararlar alınmıştır. Trabzon zirve toplantısında Gürcistan'ın eski Cumhurbaşkanı Eduard Şevarnadze'nin statü konusunda Azerbaycan'ın tutumunu desteklemesi iki ülke ilişkilerini olumlu yönden etkilemiş ve Saakaşvili döneminde bile etkinliğini korumuştur.²⁴⁵

3.2.3. Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Bertaraf Edilmesindeki Sömürgecilik Zihniyeti

Güney Kafkasya başta olmakla Hazar Havzası ve Karadeniz bölgesi Rusların ve Batıların jeopolitik çıkarlarının geleneksel olarak çatıştığı bir alan olduğundan Avrasyacılarla Atlantikçiler arasındaki “soğuk savaş” bitmek bilmiyor. SSCB sonrası Rus jeopolitik okulunun kurucusu ve fikirlerine saygı duyulan siyasi düşünür olarak görülen Aleksandr Dugin'in sözleri bu anlamda çarpıcıdır. Dugin'e göre Rusya'nın sıcak denizlere ve Hint Okyanusu'na inme isteğinin karşısında en büyük engel İngiltere'nin buna karşı koyma çabalarının yanı sıra tarihi Rus - Türk ve Rus - İran savaşlarıdır. Kafkaslar'a ve Kırım'a müdahalenin bu savaşların doğurduğunun altını çizerek sözlerine devam eden uzman, Afganistan operasyonunun felaketle sonuçlanmasının hemen ardından tüm dikkatlerin Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarına odaklandığına dolayısıyla vurgu yapıyor.²⁴⁶

Putin'in siyasi otoritesinde yeniden güç toplayan Rusya, Beyaz Saray yönetiminin tek kutuplu dünya hakimiyeti kurma isteğini aksatarak, Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu dünya düzenini yeniden gündeme taşımıştır. Geniş bir hinterlanda sahip olan Rusya Federasyonu, enerji politikalarını tekrar gözden geçirirken iki önemli hususu iyi değerlendirmiştir. Birincisi, dış politikada enerji varlığını ortaya koymuş ve kabullendirmiş, ikincisi ise enerjiden elde edilen gelirlerin büyük bir bölümünü çeşitli zayıflıklar içeren iktisadi ve sosyal yapılanmanın yeniden şekillenmesine harcamaktadır ki bu da sonuç itibarıyla Rusya'nın enerji kaynaklarına bağımlı bir ülke olduğunun

²⁴⁵ Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, ss.274-275.

²⁴⁶ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği - Avrasyacı Yaklaşım*, (Çev. Vügar İmanov), İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s.365.

kanıtıdır.²⁴⁷

Ruslar açısından Hazar Havzası'ndan geçen petrol ve doğalgaz boru hatlarının mühim jeopolitik anlam taşıdığını dikkate alan ABD'in bu bölgeye yönelik jeostratejik planı; Hazar'ı Karadeniz'in Türkiye kıyısıyla birleştiren bir jeopolitik kuşak oluşturmak ve Rusya gibi İran'ın da bu topraklardaki kontrolünü zayıflatmaktır. Ruslara göre Sovyetler Kuzey Avrasya'daki kaynakları geliştirmeyi tercih ettiğinde Hazar petrolüne gerekli önemi atfetmemiştir. Bundan dolayıdır ki Avrasyacılarla Atlantikçilerin halihazırdaki stratejik mücadelesi Hazar ve Karadeniz üzerinde denetimi sağlamaktır.²⁴⁸

Hazar'ın hukuki statüsünün bertaraf edilmesine yönelik Rusya'nın ikili oyunu bu açıdan değerlendirildiğinde karşılaştığımız sonuçlar Azerbaycan ve Orta Asya Türki Cumhuriyetleri açısından hiç de olumlu gözüküyor. Bölgesel araştırmacılar, Rusya'nın statü konusuna bu yaklaşımını üç aşamada değerlendirmeyi önemli buluyorlar ki her üçü de bu ülkenin emperyal çıkalarına hizmet ettiği yönündedir. 1992 - 95 yıllarını kapsayan birinci aşamada; Rusya'nın jeopolitik ilgi alanları yabancı ülkelerin sınırlarına müdahaleyi öngören post - emperyal yaklaşımla karakterize olunurdu. 1995 - 97 yıllarını içeren ikinci aşamaysa, *“pragmatik yaklaşım”* devri olarak karakterize olunur ki Rus politikacılar bu yılları kendi tabirleriyle *“ilkın uzlaşma”* devri olarak yorumluyorlar. 1996 yılı resmi Moskova'nın *“barıştırmıcı”* fikirlerle gündeme gelmeye başlaması ve statü konusunda Azerbaycan'ın haklı olduğunu itiraf etmesi ile hafızalarda kaldı. 1998 yılından başlayan üçüncü aşamaysa, araştırmacılar tarafından *“yapıcı yanaşma”* aşaması olarak ele alınmaktadır ki bu yıllardan itibaren Rusya'nın, Azerbaycan'ın Hazar'da planladığı tüm projeleri resmi düzeyde tanımasının yanı sıra bu projelerden pay almak için birer rakabet ortamı oluşturmaktadır.²⁴⁹

Rusya'nın eski sömürgesi olan Azerbaycan'ın istekleri doğrultusunda kısmi de olsa bir politika izlemesi onun, süper güç olmasından ziyade küresel çıkarları olan bölgesel

²⁴⁷ Halil Dağ, “Rusya'nın Enerji Jeopolitiği ve Türkiye”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Sayı 6, Aralık - Ocak - Şubat 13-14, [http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/Rusyan%C4%B1n%20Enerji%20Jeopoliti%C4%9Fi\(1\).pdf](http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/Rusyan%C4%B1n%20Enerji%20Jeopoliti%C4%9Fi(1).pdf) (13 Ocak 2017), ss.210-211.

²⁴⁸ Dugin, **a.g.e.**, ss.372-373.

²⁴⁹ Hasanov, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği*, ss.572-577.

güç olduğunun kanıtıdır. Sovyetler sonrası ilk yıllarda askeri güç kullanmakla bir yere varamayacağını anlayan Kremlin yönetimi, siyasi ve diplomatik araçlarla BDT ülkeleri ile işbirliğini geliştirmeyi tercih etmişse de tam tersine, sonraki yıllarda modern dünyanın süper gücü değilse bile “*etkili bir merkezi*” olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁰

Transkafkasya coğrafyasında hegemonya taslayan şovenist Rus imparatorluğu, I. Petro zamanından günümüze kadar bu topraklarda etkin bir güç olma hayalini gerçekleştirmek için yerel yönetimlere her türlü baskıyı iyice artırmış ve Hazar’da donanma bulundurma hakkını kıyıdaş ülkelerle paylaşmayı jeopolitik bir sorun olarak görmüştür. Basra Körfezi başta olmakla Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’i kapsayan Moskova’nın geleneksel stratejik refleksleri bitmek bilmiyor. Transkafkasya bölgesi, Rusya’nın bu coğrafyalara müdahale etmesine olanak sağladığı için Sovyetler sonrası Rusya’nın küresel bir güç merkezli değilse bile bölgesel bir ilgi alanı olarak kalmıştır.²⁵¹

SSCB’nin beklenmedik çöküşü ve Rus imparatorluğunun nüfuz alanlarının giderek daralması, Moskova’nı barışçıl değil tam tersine saldırgan politikalar izlemeye sürükledi. Özellikle Putin’in önderliğinde liderlik pozisyonuna geri dönen ve SSCB’nin küllerinden yeni bir Rusya imajı oluşturan resmi Moskova, Azerbaycan ve diğer BDT ülkelerinin Batı - Türkiye blokunda yer almakta istekli olmalarına tahammül edemiyor. Hazar Havzası’nı denetim altına almakta ısrarlı gözükten Putin iktidarı, Kafkasya’nın yanı sıra Orta Asya’daki Rus egemenliğini yeniden inşa ediyor.²⁵²

3.2.4. İran İslam Cumhuriyeti’nin Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsüne Yaklaşımı ve Bölgesel Çıkarları

İran siyasi konum itibarıyla Ortadoğu coğrafyasındaki kaosu merkezinde olmasına karşın, problemli bir şekilde de olsa dünya pazarlarına entegre olmayı kısmen de olsa

²⁵⁰ Emre Baysoy, “Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitiği”, *Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_10/GSD_10_Art_3_122009.pdf (15 Ocak 2017)

²⁵¹ Ahmet Sapmaz, Rusya’nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye’ye Etkileri, İstanbul: Ötüken Neşriyatı, 2008, s.37.

²⁵² Musa Gasimov, Rusya’nın Azerbaycan Politikası, Ankara: *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4, 2001-2002, ss. 254-269.

başarmış durumdadır. Şöyle ki 1979 İran İslam Devrimi'nin getirmiş olduğu dış baskıları da dikkate alacak olursak o zaman resmi Tahran'ın hangi şartlar doğrultusunda bir politika sergilediği de anlaşılır. Bölgedeki İslami fundamentalizmin yaygınlaşmasından endişe duyan ABD, İran'ın bu coğrafyadaki nüfus dairesinin genişlemesini kısıtlamak ve Hazar Havzası'nda gerçekleştirilen enerji projelerinden uzak tutmak için uluslararası düzeydeki yatırımlarını sınırladı. Bununla da yetinmeyen ABD, transit ülke konumunda olan İran'a alternatif bile sunmadı. Tam tersine, Hazar'ın enerji kaynaklarının İran üzerinden deyil Kafkasya üzerinden Avrupa'ya aktarılmasını sağladı.²⁵³

Her şeyden önce şunu hatırlatalım ki SSCB yıllarında ortak jeopolitik hedefler doğrultusunda strateji geliştiren Rusya ve İran, Komünist hükümetin çöküşünün hemen ardından birer rakibe dönüştüler. Kaotik ortamı iyi değerlendiren ABD, Orta Asya gibi Kafkasya halklarının özgürlük kazanmasını en iyi fırsat olarak gördü ve Azerbaycan'a her türlü desteğini artırdı ki bu da netice itibariyle, Rusya ve İran'ı birleştiren kara sınırlarının yeniden çizilmesine açık bir karşı koymaydı. Hatırlatalım ki Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasıyla Rusya ve İran arasındaki kara sınırları ortadan kaldırılmış ve aktif bir Şii propagandası yapan Molla rejimi, bölgesel çatışmaların yaşanmasından kaçınmaktadır. Şöyle ki, modern bölgesel çatışmalarda dış güçlerin müdahalesinin sonuçlarına kendisinin katlanacağını iyi bilen İran, *“bölgede güvenlik ortamının sağlanması amacıyla genel önlemler alınması”* konusunda önermelerde bulunmaktadır.²⁵⁴

İran İslam Cumhuriyeti, toplam enerji rezervlerine göre dünyanın üç en zengin ülkesinden biridir. Ham petrol üretimine göre Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan'dan sonra dünya üçüncüsü olan İran, doğalgaz üretimine göre ise dünya beşincisi konumundadır.²⁵⁵ Genellikle, Basra Körfezi'ndeki enerji rezervlerini

²⁵³ Mustafa Gökçe, “Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, Sayı 6, <http://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/ekim2011/08.pdf> (19 Ocak 2017), s.170.

²⁵⁴ Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, ss.256-258.

²⁵⁵ Hasanov, *Azerbaycan'ın Jeopolitiği*, ss.549.

değerlendiren Tahran hükümeti, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarını kullanmada istekli gözükmemesi doğrudan doğruya politik çıkarlara dayanmaktadır. İran'ın alternatif güzergahlara sahip olmasını dikkate alarak söyleye biliriz ki; Onun zengin petrol ve doğalgaz rezervleri ile dünya pazarlarında söz sahibi ülkelerden bir olması, kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru uzanan sevkiyat imkanların artırıyor.²⁵⁶

İran devletinin tüm bu avantajlara karşılık, Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne sert yaklaşımı ve ödün vermeden gündemi “*zapt etmesi*”, kıyıdaş ülkelerin güvenliğine açık bir tehditten başka bir şey değildir. Uluslararası deniz hukuku çalışmalarında şimdiye kadar rastlanmayan bir önermede bulunan İran, Hazar Denizi'nin yüzde 20'lik ilkesi doğrultusunda beş eşit parçaya bölünmesinin daha “makbul” olduğunu savunmaktadır. *Condominium* (ortak sahiplik) prensibinin Hazar'ın hukuki statüsünün bir an önce çözümlenmesinde en optimal tercih olduğunu söyleyen İranlı yetkililer, uluslararası deniz hukuku sözleşmelerinde böyle bir önermenin (ister deniz olsun isterse de göller için) geçersiz olduğunu bilmelerine karşın halen ısrar ediyorlar.²⁵⁷ Statü konusunda İran'ın bu tutumu, sadece Hazar'ın yeraltı kaynaklarını değil hem de kıyıdaş ülkeleri arasındaki deniz yolculuğunda ve balıkçılığın gelişmesinde ciddi sorunlar yaratabilir. Uzmanlara göre İran'ın sert tutumu aşağıdaki ilkeler doğrultusunda oluşmuştur:

- 1 - Hazar kıyıdaş ülkeler arasında bölünürse, ülkelerin kendi sularından diğer kıyıdaş devletlerin yararlanmasının önlenmesi;
- 2 - Hazar'ın askerileşmesinden kaçınmak;
- 3 - Hazar'ın ekoloji sorunlarını kabartarak deniz dibi petrol ve doğalgaz boru hatlarının çekilmesine engel olmak;
- 4 - Kıyıdaş ülkeleri arasındaki sorunların çözülmesinde bölge dışı ülkelerin katılımını kısıtlamak;
- 5 - İran'la ideolojik ve siyasi çelişkisi olan Batılı devletlerin Hazar'da

²⁵⁶ Abdullah Yegin, “İran'ın Sert Gücü”, *SETA/ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı*, Sayı 150, Şubat 2016, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160215153935_iranin-sert-gucu-pdf.pdf (21 Ocak 2017), ss.12-13.

²⁵⁷ Elşen Hacızade, “Hazar Havzası Bölgesinin İktisadi Potansiyeli ve İhracat Enfrastrüktürü”, Bakü: **Azerbaycan Vergi Dergisi**, Vol. 4, No. 125, 2015, ss.109-110.

möhkemlenmesini önlemek.²⁵⁸

Anlaşılan şu ki İran, Hazar Hazası'nda her hangi petrol ve doğalgaz projesinin gerçekleşmesini ulusal güvenliğine tehdit olarak algılıyor ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bu konuda ileriye dönük projelerini kıskançlıkla karşılıyor. Yoksa neden nüfusunun çoğunluğu Şii Müslümanlardan oluşan Kuzey Azerbaycan'ı bırakıpta, resmi Bakü'nü zayıf düşürmeye çalışan Rusya ve Ermenista'nın yanında yer alsın. Bölgesel araştırmacıların tespitlerine göre İran, nüfus yapısında Türklerin çoğunlukta bulunduğunu iyi bildiğinden ve Azerbayca'nın Türkiye ile askeri - jeostatejik ortaklığına ABD başta olmakla NATO'nun her türlü destek sağlamasını kendi aleyhine değişeceğinden kuşkuludur.²⁵⁹

3.2.5. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsünün Belirlenmesindeki Fikir Ayrılıkları

Avrasya coğrafyasının enerji kaynakları açısından en zengin bölgelerden biri de Orta Asya'dır. Sovyetler sonrası bağımsız dış politika yürüten Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Rus totalitarizminin pençesinden kurtulup, kendi doğal kaynaklarını verimli bir şekilde Avrupa pazarlarına çıkarma hakkına sahiplendiler. Özellikle de Hazar Havzası'nda yerleşen Kazakistan ve Türkmenistan bu konuda büyük bir ilerleme yaptı. Bir taraftan ulusal çıkarların korunmasına dayalı dış politikanın yeniden şekillenmesi diğer bir taraftan da Hazar'da zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunması bu ülkelerin gelişim hızını artırdı.

Yüzölçümü büyüklüğüne göre Asya kıtasında dördüncü ülke olan Kazakistan, sahip olduğu petrol rezervlerine göre dünyada 12. sırada, doğalgaz rezervleri açısından ise 20. sıradadır. Enerji üretimine göre dünyanın 20 ülkesi arasında yer alması, resmi Astana'nın devasa enerji projelerini gerçekleştirme kapasitesini ortaya koydu.²⁶⁰

²⁵⁸ Ali Hasanov, *Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan'ın Dış Politikası*, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 2005, s.568.

²⁵⁹ Hasanov, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası*, ss.260-262.

²⁶⁰ Elnur İsmayılov ve Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası", *BİLGESAM Analiz/Enerji*, No: 1189, 13 Şubat 2015,

Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne tekabül eden batı kıyılarında bulunan petrol kaynakları yabancı sermayedarları büyük yatırımlar yapmaya teşvik etmiş ve Sovyetler sonrası ülke ekonomisinin yeniden büyümesine katkı sağlamıştır.²⁶¹ Serbest piyasa ekonomisine geçişin ardından bağımsız bir ekonomik politika tercih eden resmi Astana, petrolun yanı sıra tarım sektöründe de ekonomik dinamizmi sağlamış durumdadır.²⁶²

Hazar Havzası'nda zengin enerji rezervleri bulunan Kazakistan, statü konusunda ilk yıllarda Azerbaycan'ın deseklediği Hazar'ın deniz olarak sektörlere bölünmesini savunuyordu. Maalesef, 2003 tarihinde Rusya ile ortak anlaşma gereği fikrini değiştirmiş ve Hazar'ın sınır gölü olarak ortak kullanımı prensibini savunmuştur. Bu dönemden itibaren Kazakistan gayri meşru bir şekilde de olsa Rusya'dan bağımlı hale gelmiştir.²⁶³

Hazar Denizi'nin doğu kıyısında yer alan diğer bir Orta Asya Cumhuriyeti olan Türkmenistan, topraklarının büyük çoğunluğunun çöllerle kapalı olmasına karşın dünyanın altıncı en zengin doğalgaz üreticisi konumundadır. Resmi Aşkabat'ın yabancı yatırımcılara sağladığı geniş imkanlar, yerel şirketlerin doğalgaz ve petrol sektöründeki ağırlığına kölge düşürememiş, tam tersine ülkedeki enerji kaynaklarının çıkarılmasında Türkmengaz, Türkmenneft ve Türkmenneftegaz gibi ulusal şirketlerin katkı payını giderek artırmıştır.²⁶⁴

Türkmenistan, Rusya ve Batı arasında olası bir seçime tamamen karşıdır. Bölgesel ve küresel aktörlerin “yutmaya çalıştığı” Türkmenistan'ın, son yıllarda bölgesel ölçekli girişimlerden uzak durmaya çalışması bu kaygıya dayanmaktadır.²⁶⁵ Tarafsız bir dış politika takib eden Aşkabat hükümeti, Sovyetlerin çöküşünün ilk yıllarında Rusya'ya meyilli bir politika izlediyse de sonraki yıllarda en doğru tercihini yaptı ve resmi olarak

http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.pdf (25 Ocak 2017), ss.1-2.

²⁶¹ Koray Ali Konca (hızl.), *Kazakistan Ülke Raporu*, Ankara: Aralık 2012,

http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf (25 Ocak 2017), ss.6-12.

²⁶² Mehmet Alagöz, “Bağımsızlığının 20. Yılından Kazakistan Cumhuriyeti'nin Makro Ekonomik Performansı: 1992-2011”, Savaş Kafkasyalı (Ed.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya* içinde (471-521), Ankara-Türkistan 2012, s.479.

²⁶³ Erdal Tanas Karagöl ve Diğerleri, *Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi*, s.21.

²⁶⁴ Kadir Dikbaş, Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi, *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, 2001, Cilt 7, Sayı 2, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/074-96%20Kadir.pdf> (26 Ocak 2017), ss.74-76.

²⁶⁵ Mehmet Seyfettin Erol, “Türkmenistan Devleti'nin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü”, *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, 2001, Cilt 7, Sayı 2, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/124-142%20Mehmet.pdf> (27 Ocak 2017), s.127.

Birleşmiş Milletler'in onaylamasıyla 1995 yılından tarafsızlık statüsünü tercih etti.²⁶⁶

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinde Moskova ve Tahran'ın yanında yer alan resmi Aşkabat, Azerbaycan üzerinden Batıya enerji taşımacılığının daha avantajlı olduğunu nedense görmezden geliyor ve Kepez (Serdar) yatağına olan iddialarını halen sürdürüyor. Resmi Bakü'nün 1970 tarihli SSCB Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Hazar'ın göl olarak ulusal sektörlere bölünmesi yönündeki kararları ve bu yatağın Azerbaycan sektöründe kaldığını resmi belgelerle ispatlaması Aşkabatlı yetkilileri tatmin etmiyor.²⁶⁷

²⁶⁶ İlyas Kamalov, "Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20 Yılında " **Rusya'nın Orta Asya Politikaları Raporu**, Ankara: Haziran 2011, http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/rusya_ortaasya_raporu.pdf (27 Ocak 2017), s.27.

²⁶⁷ Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan ve Türkmenistan Arasındaki 'Kepez' Problemi", *Journal of Qafqaz University*, 1998, Vol 1, No. 2, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1014_175.pdf 28 Ocak 2017), ss.43-50.

SONUÇ

Tarihi İpek Yolu'nun güzergahında ve Hazar Denizi'nin batısında bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti, her zaman küresel ve bölgesel güçlerin dikkat merkezinde olmuştur. Azerbaycan Türkleri, Rusya ve İran arasında iki kez bölünmenin ardından, yeniden güç toplayarak kendi ulusal devletini kurmuş ve bu coğrafyada sömürgeçiliğe karşı milli mücadelenin önderliğini üstlenmişlerdir.

İster Çarlık Rusyası döneminde, isterse de Sovyetler döneminde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün tahrip olunarak, Ermenilerin bu coğrafyada devlet kurmalarına olanak sağlanması, değişik jeopolitik sorunlara neden olmuştur. Şöyle ki 1801 tarihinde Doğu Gücistanı'nın (Azerbaycan Türklerinin çoğunlukta olduğu Borçalı bölgesi), 1806 tarihinde ise Derbend'in (şimdiki Rusya Federasyonu'na bağlı şehir) Çarlık Rusya'sına birleştirilmesi ile Azerbaycan'ın parçalanmasının temeli atılmış oldu. Maalesef, ikinci parçalanma aşaması Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) yıllarına tekabül edir. Hatırlatalım ki devrin siyasi şartları gereği atılmış bu adım, Ermenilerin şimdiki başkenti Erivan'ın (İrevan veya Revan) gelecek kaderini belirlemiş oldu.

1918 tarihinde İrevan'ın Ermenilere verilmesinden iki sene sonra Kızıl Ordu askerleri, Cumhuriyetçilerin merkezi şehri olarak bilinen Bakü'nün işgalini gerçekleştirdiler. Bir taraftan Ermeni Taşnaklarının Rus Bolşeviklerine destek olması, diğer bir taraftan da yerli sosyalist devrimcilerin merkezi hükümete ihaneti, AHC'nin çöküşüne sebep olan en önemli faktörlerdendir.

1922 - 1991 yılları arasında resmi Moskova'nın "Halklar Dostluğu" adı altında yapmış olduğu mezalime gelince, farklı bir tablo ile karşılaşyoruz. İlk önce şunu hatırlatalım ki Sovyetlerin ilk yıllarında, Ermenilerin Türk köylerinde yapmış olduğu katliamları görmezden gelen Azerbaycanlı Bolşeviklerin tutumu, bu ulusun tarihindeki acı gerçeklerin başında gelir. Azerbaycan'da sosyalizm kuruculuğunun ilk yıllarında Yukarı Zengezur topraklarının Ermenilere ilhak edilmesini de bu ihanetin üzerine ekleyebiliriz. 1921 tarihinde yaşanmış bu olayın ardından, 7 Temmuz 1923 yılında Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin (DKMV) kurulması, gelecek dönemlerde Yukarı

Zengezur topraklarının Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırlarına dahil edilmesine yol açtı. Sovyet emperyalizminin bu jeostratejik tercihi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Dünyası ile olan kara sınırlarının resmen ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı.

18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlık kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin jeopolitik yapısı yeniden şekillenmiş ve ulusal çıkarları doğrultusunda bir politika takip edilmiştir. Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın (1991 - 1994) olumsuz sonuçlanmasının hemen ardından, bölücü iç güçlerin kaotik ortamı fırsat bilerek bölgelerde özerklik iddialarına kalkışması, Haydar Aliyev'in siyasi iradesi karşısında yenik düştü. Siyasi istikrarın sağlanması, yabancı yatırım oranında büyük değişiklik göstermiş ve Batılı enerji sermayedarlarının önünü açmıştır. Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'da bölgesel güç olma kapasitesini iyi değerlendiren Rusya ve İran, Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün çözümlenmesinden bir türlü taviz vermemesi bu gerçekliğe dayanmaktadır.

Ülkedeki etnik ve dini azınlıklar arasında siyasi görüş ayrımı yapılmaksızın, onların birer aktör olarak jeopolitik etkene dönüşümünü sağlamak için yürütülen politikanın mantıklı sonucu olan Azerbaycılık ideolojisi, Haydar Aliyev'in iktidarı dönemine (1993 - 2003) tekabül eder. Bu yıllarda AGİT'in Minsk Grubu çerçevesinde yapılan Ermenistan - Azerbaycan görüşmeleri, resmi Erivan'ın Dağlık Karabağ'daki işgali durumdan gayet memnun kaldığını ortaya koydu. Türkiye hariç diğer bölgesel aktörlerin Ermenistan'ın bu tavrını görmezden gelmesi yetmiyormuş gibi, resmi Erivan'a ekonomik ve askeri destekte bulunmaları, geçici ateşkes durumunun her an patlak verebileceğine bir işarettir. İşgali bir durumla zafere ulaştığını düşünen Ermenistan hükümeti, bölgesel güç dengesinin hızla değiştiğini ve Azerbaycan'ın ister ekonomik, isterse de askeri koşullarda daha önde olduğunu yakın gelecekte kabullenmek zorunda kalacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, Kanun Neşriyatı, Bakü, 2006

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin NATO'daki Temsilciliği, **Azerbaycan - NATO; 15 Yıllık Ortaklık**, Brüksel, 2009

Abdullayev Alikram ve Diğerleri, **İnsan Hakları: Uluslararası ve Milli Savunma Mekanizmaları**, "Teknur" MMC Neşriyatı, Bakü, 2008

Ağasıyev İkrım, **XVIII. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın evvellerinde Almanların Kafkasya'da meskunlaşması**, Tahsil Neşriyatı, Bakü, 2009

Azizov Eldar, **Difai**, "CBS Polygraphic Production" Neşriyatı, Bakü, 2009

Alagöz Mehmet, **"Bağımsızlığının 20. Yılından Kazakistan Cumhuriyeti'nin Makro Ekonomik Performansı: 1992 -2011"**, Savaş Kafkasyalı (Ed.), **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya içinde** (471-521), Ankara-Türkistan 2012

Abdulazimov Cavanşir, **Sözüne Sadık Cumhurbaşkanı**, Tahsil Neşriyatı, Bakü, 2006

Baykara Hüseyin, **Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1992

Brzezinski Zbigniew, **Büyük Satranç Tahtası**, (Çev. Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016

Bünyadov Ziya, ve Yusifov Yusif, **Azerbaycan Tarihi**, C 1, Çırac Neşriyatı, Bakü, 2007

Bünyadov Ziya, **Kızıl Terör**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı (Azerveşr), Bakü, 1993

Dugin Aleksandr , **Rus Jeopolitiği - Avrasyacı Yaklaşım**, (Çev. Vügar İmanov), Küre Yayınları, İstanbul, 2015

Düma Aleksandr, **Kafkasya Seferi**, Yazıçı Neşriyatı, Bakü, 1985

Efendiyev Vüset, **Azerbaycan'ın İktisadi ve Sosyal Coğrafyası**, Bakü Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2010

Eminov Zakir, **Coğrafya**, 2. Basım, Çırac Neşriyatı, Bakü, 2004

Göçerli Firudin, **Neriman Nerimanov**, Azerbaycan SSCB Bilimler Akademisi Neşriyatı, Bakü, 1965

Gurbanlı Mübariz, "Milli Lider Haydar Aliyev'in Başarılı Dış Politikası:

- Azerbaycan Birleşmiş Milletler Teşkilatında”, **Dayanıklı Gelişmenin Haydar Aliyev Modeli**, E.İ. Bayramov (drl.), İktisat Üniversitesi Yayınevi, Bakü, 2009
- Gaffarov Tahir (Ed.), **Azerbaycan Tarihi**, C 7, Elm Neşriyatı, Bakü, 2008
- Guliyev Cemil (Ed.), **Azerbaycan Tarihi (Nisan 1920 - Haziran 1941)**, C 6, İlim Neşriyatı, Bakü, 2008
- Guliyev Elşad, **Televizyon İki Asrın Ayrımında**, Işık Neşriyatı, Bakü, 1993
- Hasanov Ali, **Modern Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan’ın Dış Politikası**, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 2005
- Hasanov Ali, **Azerbaycan’ın Dış Politikası: Avrupa Devletleri ve ABD (1991-1996)**, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1998
- Hasanov Ali, **Jeopolitik**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 1.Baskı, İstanbul, 2012
- Hasanov Ali, **Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası**, (Çev. Azad Ağaoğlu ve Fuad Şammedov), Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 2013
- Hasanov Ali, **Azerbaycan’ın Jeopolitiği**, Zerdabi LTD MMC, Bakü, 2015
- Halilov Halil (Ed.), **“Coğrafya, Jeoloji, Jeofizik, Çevre, Ekoloji” İlmi Redaksiyası**, “Azerbaycan Milli Ansiklopedisi” Milli Merkezi, Bakü, 2007
- Heyerdahl Thor, **Adem’in İzleri ile, Hatıralar**, VIII Kitap, Tedqiqat Silsilesi, Bakü, 2011
- Hüseynova İrade, **Bağımsız Azerbaycan Devletinin Kurucusu**, Tahsil Neşriyatı, Bakü, 2004
- Hüseynova İrade, **Haydar Aliyev ve Kafkasya’da Barış Projesi**, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2008
- İsmayilov Mahmut, **Azerbaycan Tarihi (1900 - 1920)**, C 5, İlim Neşriyatı, Bakü, 2008
- İsmayilov Aslan, **Sumgayıt - SSCB’nin Dağılmasının Başlangıcı**, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2011
- İbrahimov Nazim, **Azerbaycan Diasporası: Büyük Yolun Başlangıcı**, Çaşıoğlu Neşriyatı, Bakü, 2006
- Kafkasya’da Ermeni Meselesi (1724 - 1904)**, C 1, İlim Neşriyatı, Bakü, 2010
- Kengerli Kulu, **Ermeni Lobisi ve Azerbaycan Faciası**, Yazıcı Neşriyatı, Bakü, 1992
- Mackinder Halford, **Tarihin Coğrafi Kalbi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2013

- Mahmudov Yakup, **Bakı'da Mart Soykırımı**, Azərbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, C1, Lider Neşriyatı, Bakü, 2004
- Mahmudov Yakup, **Seyyahlar, Kaşifler, Azərbaycan**, Gençlik Neşriyatı, Bakü, 1985
- Memmedov Rövsən, **Azərbaycan Diasporası ve Milli Matbuatı**, Kartal Neşriyatı, Bakü, 2004
- Memmedov Eyruz, **28'den 29'na Geçen Gece**, Sumgayıt Neşriyatı, Bakü, 1998
- Nuriyeva İrade, **Azərbaycan Tarihi**, Mütercim Neşriyatı, Bakü, 2015
- Nesipzade Nesip, **Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti (Makaleler, Belgeler)**, İlim Neşriyatı, Bakü 1990
- Özey Ramazan, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Aktif Yayınevi, İstanbul ,1999
- Özey Ramazan, **Türk Dünyası Coğrafyası (Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar)**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2006
- Özey Ramazan, **Günümüz Dünya Sorunları**, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2001
- Piriyev Vaqif, **Azərbaycan'ın Tarihi Siyasi Coğrafyası**, Muallim Neşriyatı, Bakü, 2006
- Paşayev, Eyyubov ve Eminov, **Azərbaycan Cumhuriyeti'nin İktisadi, Sosyal ve Siyasi Coğrafyası**, Çıraq Neşriyatı, Bakü, 2010
- Rustamov Yusif, **Siyasi - Hukuki Talimler Tarihi**, Azərbaycan Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2000
- Rzayev Azad (Ed.), **Azərbaycan Tarihi (XIX -XXI. Yüzyılın evveli)**, Bakü Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2010
- Saray Mehmet, **Azərbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1993
- Sariahmetoğlu Nesrin, **Karabağ**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011
- Seyitov Enver, **Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası'nın ve Hukukunun Esasları**, UNIPRINT Neşriyatı, Bakü, 2008
- Veliyev Adil, **Azərbaycan ve Avrupa Konseyi**, “Avrasya Press” Neşriyatı, Bakü, 2009
- Süleymanova Elmira (hızl.), **İnsan Hakları: Parlamento Üyeleri İçin Kılavuz**, Parlamentolar Arası Birlik ve İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi, Bakü, 1995

Velidi Ahmet Zeki, **Azerbaycan'ın Tarihi Coğrafyası**, Tehsil Neşriyatı, Bakü, 2009

Veliyev İsmayıl ve Hüseyinov Cavit, **Azerbaycan'ın Siyasi Partileri ve Sosyal**

Teşkilatları, Azerbaycan Ansiklopedisi Neşriyatı, Bakü, 1995

Veliyev Teymur (Ed.), **Azerbaycan Tarihi (XX. Yüzyıl)**, C 2, Tahsil Neşriyatı, Bakü, 2009

Süreli Yayınlar

Aliyev İlham, **“Siyasi Partiler Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kanununda Değişiklikler Yapılması Hakkında”**, Azerbaycan Gazetesi, Bakü, 13 Mayıs 2012

Arzumanlı Vaqif, **“Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan'ın Bolşevik işgalinden temizlenmesi”**, Halk Gazetesi, Bakü, 16 Eylül 2008

Adıgözelov Kamal, **“Modern Uluslararası İlişkilerde NATO Amili”**, Respublika Gazetesi, Bakü, 2004

Atakişiyev Müşfik, **Azerbaycan'ın Petrol Stratejisi'nin Milli Ekonominin Gelişiminde Rolü**, Azerbaycan Vergi Haberleri, Vol.5, No.119, Bakü, 2014

Asgerova Cemale, **Azerbaycan'da Çokpartili Sistemin Özellikleri**, Bakü Üniversitesi Haberleri, Sosyal Bilimler Serisi, Sayı 4, Bakü, 2011

Baykara Hüseyin, **Azerbaycan'da Yenileşme Hareketleri (XIX. Yüzyıl)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Seri 3, Sayı 5, Ankara, 1996

Bayramov Şahin, **Avrupa Birliği'nin Genişlemesi ve Avrupa Komşuluk Politikası: Karşılaştırmalı Analiz ve Değerlendirme**, Azerbaycan Vergi Haberleri, Sayı 3, Bakü, 2001

Balayev Muhammed, **Ermenistan - Azerbaycan Dağlık Karabağ Münakaşasının Çözümü ve Ülkenin Toprak Bütünlüğünün Berpa Olunması Sahasında Alınan Tedbirler (1994 - 2002 yılları)**, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih ve Onun Problemleri, No. 4, Bakü, 2009

Caferli Reşad, **“Azerbaycan Ordusu Herhangi Bir Tehdite Cevap Vermeye ve Topraklarını İşgaldan Kurtarmaya Kadirdir”**, Azerbaycan Gazetesi, Bakü, 29 Haziran 2013

Cabbarlı Hatem ve AbdullayevaVüsale , **“Azerbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri (1991 - 2009)”**, 21. Yüzyıl Dergisi, Ankara, Haziran 2009

- Cebrayilov Rafael , **“Haydar Aliyev ve Azerbaycancılık ideolojisi”**, Azerbaycan Gazetesi, Bakü, 17 Mayıs 2011
- Erol Mehmet Seyfettin, **“Türkmenistan Devleti’nin Dış Politikasının Temel Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü”**, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, Cilt 7, Sayı 2, Ankara, 2001
- Gasimov Musa, **Rusya’nın Azerbaycan Politikası**, Avrasya Dosyası Dergisi, Cilt 7, Sayı 4, Ankara, 2001-2002
- Gurbanlı Esad, **Deportasiyanı Doğuran Şerait ve Sebepler (1948-1953)**, Dirçeliş XXI Asr, Sayı 82-83, Bakü, Aralık 2004-Ocak 2005
- Hayit Baymirza, **Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Sayı 43, İstanbul, 1987
- Hacıyeva Hatıra, **Azerbaycan’da İlk Siyasi Partilerin Kurulması ve Gelişmesi**, Dirçeliş XXI Asr, Sayı 116-117, Bakü, 2007
- Hacızade Elşen, **“Hazar Havzası Bölgesinin İktisadi Potansiyeli ve İhracat Enfrastrüktürü”**, Azerbaycan Vergi Dergisi, Vol. 4, No. 125, Bakü, 2015
- İmanlı Muhammed, **Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının Müdafaası üzere Milli Faaliyet Planının Uygulanmasında STK’ların Rolü**, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının İnkişafı” İlmi-Pratik Konferans Materyalleri, Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 22 Şubat 2007
- İskenderov Anar, **“1918-1920 yıllarında Türk-Müslüman Soykırımları”**, Azerbaycan Gazetesi, Bakü, 31 Mart 2009
- Memmedov Ramiz, **“Hazar Denizi’nin Hidrometeorolojisi”**, Azerbaycan Coğrafya Cemiyeti, Bakü, 2013
- Mustafayev Rövsan, **Azerbaycan ve NATO: İşbirliğinin Olası Yolları**, Dirçeliş XXI Asr, Sayı 13, Bakü, 2005
- Mirzebeyli İttifak, **“Prezident İlham Aliyev: Üye Ülkeler ve AGİT Ermenistan’a ciddi baskı uygulamalıdır”**, Halk Gazetesi, Bakü, 26 Ağustos 2016
- Nasibov Elşen, **“Askeri - Siyasi Bloklar ve Azerbaycan’ın Bölgesel Denge Politikasının Önemi”**, Halk Gazetesi, Bakü, 2009
- Süleymanov Elçin, **“Bağımsızlık Sonrası Dünya Bankası - Azerbaycan**

- İlişkileri**", Journal of Qafqaz University, No.12, Bakü, 2003
- Süleymanova Elmira, **"Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının İnkişafı"**, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ombudsman Tesisatı ve İnsan Haklarının İnkişafı, İlmi-Pratik Konferans Materyalleri, Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, 22 Şubat 2007
- Turan Anar, **"Enerji Diplomasisi: Gerçeklikler, Beklentiler"**, Halk Gazetesi, Bakü, 18 Nisan 2016
- Şark Kapısı**, "20 Ocak Halkımızın Kahramanlık ve Gurur Günüdür", Nahçıvan, 22 Ocak 2013
- Şark Kapısı**, "Milli Birlik - Soydaşlarımızın Hemreyliliği", Nahçıvan, 29 Aralık 2012
- Yıldırım Dursun, Özönder M. Cihat, **Karabağ Dosyası**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1991
- İnternet**
- Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi, Prezident Kütüphanesi,**
<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl1.pdf> (07.08.2016)
<http://files.preslib.az/projects/xs/fes2/2008.pdf> (21.08.2016)
http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf (07.09.2016)
http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf (08.09.2016)
<http://files.preslib.az/site/karabakh/gl2.pdf> (03.12.2016)
<http://files.preslib.az/projects/azerbaijan/gl8.pdf> (06.2.2017)
- Arsava Ayşe Füsün **"Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi"**, 1993, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,
<http://kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/081.pdf> (20 Kasım 2016)
- Avcı Erkan , **"Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları"**, Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü (USBED),
http://www.usbed.org/yayinlar/Hazarin_Statu_Sorunu_ve_Sahildar_Devletlerin_Konuya_Yaklasimleri.pdf (9 Ocak 2017)
- Aras Osman Nuri ve Süleymanov Elçin, **"Dünya Bankasının Azerbaycan'da Gerçekleştirdiği Altyapı Projeleri"**, Journal of Qafqaz University, 2005, No.15, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1035_396.pdf (4 Ekim 2016)
- Bozkuş Yıldız Deveci , **"Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ**

- Sorunu**”, 2016, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplumsal Bilimler Fakültesi,
http://acikerisim.ybu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/333/makale_d5.pdf?sequence=1&isAllowed=y (1 Aralık 2016)
- Baysoy Emre, **“Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitikası”**, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü,
http://www.harpak.edu.tr/saren/gsd/oncekisayilar/dokuman/GSD_10/GSD_10_Art3_122009.pdf (15 Ocak 2017)
- Çolakoglu Selçuk, **“Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”**, Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 53, Sayı: 1-4, Ocak-Aralık 1998, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf> (5 Ocak 2017)
- Dağ Halil, **“Rusya’nın Enerji Jeopolitikası ve Türkiye”**, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, Sayı 6, Aralık - Ocak - Şubat 13-14,
[http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/Rusyan%C4%B1n%20Enerji%20Jeopoliti%C4%9Fi\(1\).pdf](http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/Rusyan%C4%B1n%20Enerji%20Jeopoliti%C4%9Fi(1).pdf) (13 Ocak 2017)
- Dikbaş Kadir, **“Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”**, Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel, 2001, Cilt 7, Sayı 2,
<http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/074-96%20Kadir.pdf> (26 Ocak 2017)
- Erdem Tevfik, **“Noam Chomsky ve Amerikan Tarzı Demokrasi”**, Ankara, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 Şubat 2006,
<http://iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/viewFile/230/220> (30 Ağustos 2016)
- İsmayılov Elnur ve Budak Türkan, **“Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası”**, BİLGESAM Analiz/Enerji, No: 1189, 13 Şubat 2015,
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.pdf (25 Ocak 2017)
- İşcan İsmail Hakkı, **“Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi’ni Paylaşım Sorunu”**, Sosyoekonomi, 2010, Özel Sayı,
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sosyoekonomi/article/viewFile/5000080574/500007>

[4614](#) (5 Ocak 2017)

Kamalov Ilyas, “**Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlıklarının 20 Yılında ”**

Rusya’nın Orta Asya Politikaları Raporu, Ankara, Haziran 2011,

http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/rusya_ortaasya_raporu.pdf (27 Ocak 2017)

Karagöz Erdal Tanas, Kızılkaya Mehmet ve Kaya Salihe, “**Statü Sorunu**

İklemine Hazar’da Enerji Denklemi”, SETA/ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı, Sayı 155, (Nisan 2016),

http://file.setav.org/Files/Pdf/20160414140049_hazarda-enerji-denklemi-pdf.pdf (6 Ocak 2017)

Karagöl Erdal Tanas ve Kaya Salihe, “**Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)**”, (Electronic Version), SETA, 2014, Sayı 18,

http://file.setav.org/Files/Pdf/20141015164109_enerji-arz-guvenligi-ve-guney-gaz-koridoru-pdf.pdf (15.9.2016)

Konca Koray Ali (hızl.), **Kazakistan Ülke Raporu**, Ankara, Aralık 2012,

http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf (25 Ocak 2017)

Karapınar Nuray, “**Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ve Deniz**

Alanlarına İlişkin Bazı Kavramlar”, Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni, 2015, Sayı 20,

http://www.mta.gov.tr/v2.0/birimler/redaksiyon/ekonomi-bultenleri/2015_20/3.pdf (6. Ocak 2017)

Muratov Şahpaz ve Bakış Cengiz, **Azerbaycan Cumhuriyetinde Etno - Demografik**

Süreçler: Tarihi Değişiklikler ve Gerçekler, Bakü: (E - Kütüphane),

2013, <http://anl.az/el/Kitab/2013/Azf-275520.pdf> (24 Kasım 2016)

Çağatay Okutan, “**Teori ve Uluslararası Metinlerde Azınlık Tanımı**”, Ankara

Üniversitesi SBF Dergisi, Vol.59, No.2,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/452/5124.pdf> (21 Kasım 2016)

Oğan Sinan, “**Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü**”, TÜRKSAM,

<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu> (6 Ocak 2017)

- Oruç Tarık Çağrı, **“Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar’ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu”**, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM),
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-267-2014062515asya_bol3.pdf (6 Ocak 2017)
- Öztürk Nazım, **“IMF’nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri”**, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Vol.57, No.4,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/469/5372.pdf> (1 Ekim 2016)
- Turan Aslıhan P., **“Hazar Havzası’nda Enerji Diplomasisi”**, Bilge Stratejisi Dergisi, Bahar 2010, Cilt 2, Sayı 2,
<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-3-2014031950hazar-havzasinda-enerji-diplomasisi.pdf> (11 Ocak 2017)
- Tezcan Durmuş, **“Saldırgan Savaş ve Devletlerarası Ceza Hukuku”**,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/462/5290.pdf> (7 Aralık 2017)
- Ünal Ömer Faruk, **“Azerbaycan ve Türkmenistan Arasındaki ‘Kepez’ Problemi”**,
“Journal of Qafqaz University, 1998, Vol 1,No. 2,
http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1014_175.pdf (28 Ocak 2017)
- Yegin Abdullah, **“İran’ın Sert Gücü”**, SETA/ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmalar Vakfı, Sayı 150, (Şubat 2016),
http://file.setav.org/Files/Pdf/20160215153935_iranin-sert-gucu-pdf.pdf (21 Ocak 2017)
- Yılmaz Hüseyin Raşit, **“Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan - İran”**, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 2012, No.201204,
http://www.tepav.org.tr/upload/files/1347545348-4.Bloklar_Arasi_Gerilimin_Yeni_Cephesi_Azerbaycan_Iran.pdf (2 Ocak 2017)
- Yılmaz Gözde, **“Avrupa’da Azınlıklar ve Azınlık Hakları”**, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 2015, Vol.14, No.2,
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/16/2068/21453.pdf> (20 Kasım 2016)